

NŐKÉRDÉS
ÉS
NŐNEVELÉS.

ÍRTA
SZEMÁK ISTVÁN.

Bolti ára 1 ft. 10 kr.

KASSA.
WERFER KÁROLY AKAD. KÖNYVNYOMDÁJÁBAN.

1874.

Tartalom

- I. Létezik-e nőkérdés?
- II. Vezérelvek a nőkérdés megoldásánál.
- III. A nő gazdasági s vagyonszerzési egyenjogósítása. Az orvosi és ügyvédi pályákra való képesítés. A magán- és közjogi emancipatio.
- IV. A nőnevelés jelen állapota s annak reformálásánál követendő irányelvek. Zárszó.

1.

Megint egy kérdés! Igen egy kérdés, melyre nem könnyű a felelet!

De hát létezik-e tulajdonképen nőkérdés? S ha nem, minek vesztegetni rá a szót? Nem eleget ijesztettek már e mumussal? Tarthatni-e józan észszel az elhírhedt nőemancipatiót más valaminek, mint néhány nyugtalan elme hóbortos ötlete vagy a nőiességet teljesen levetkezett s a hagyományos szokásoknak hadat üzent nő szeszélye s könnyelműségének tulajdonítandó jelentőség nélküli, csak hamar lezajló mozgalomnak, mely curiosumnak megjárja, hogy az éle s gúny rajta élet fenje, de komoly vita tárgyát nem képezheti?

A felelettel most még adós maradok; e helyett itt íme néhány kép az életből.

Ott egy család, tiszteletreméltó, művelt, csak egy nagy hibája van: szegény. A családfő évi szerzeménye 800 frtra megy –, ebből is levonnak; a családtagok száma pedig éppen hét, ezek közt négy leány; három már teljesen kifejlett, viruló egészséggel, ép tagokkal és nyílt, természetes észszel megáldva, mely akár hány férfinak becsületére s hasznára válnék. De 800 frtból manap egy nőtelen fiatal ember sem jöhet ki tisztességesen; az a család csak lakbér fejében 300 frtot fizet; hol van még az élelmezés s ruházkodás – és pedig művelt emberekhez, államhivatalnok rangjához illő módon? Különben a világ könyörtelen, nyomban jó sújtó ítélete s az excommunicatio a művelt társaság egyházából! S a három leány kezei kötvék, csak az u. n. női munkákra olatnak fel, más munka őket megbecsteleníti; szíve-lelke fáj mind a háromnak hogy nem segíthetnek emelni a család terhén; nekik csak vágyó tekintetöket szabad vetni az éhség és szomjenyhító gerezdek és friss vízre, de nyúlni utánok nem; a leánynak túrni, várni a rendeltetése, várni összetett kézzel a megváltót – a férjet; az ő hivatása boldo-

gítani, de boldogulását előmozdítani nincs joga. A mama is vérző szívvel roskadoz az életgondok s előítéletek nehéz láncai alatt; mily öröm, mily kimondhatlan kék volna a teher felét kedves életpárjának vállairól levenni; hisz azért feleség; de tenni ezt tiltják bizonyos társadalmi tekintetek, melyek miatt a család nyomorogni kénytelen, de melyek egy batkát sem hoznak a konyhára. Hiába, a nő legszebb a tűzhely körül, hangzik a bagolyhuhogás, s beszeplősíti nőiességét, ha munka után néz, hogy az a tűzhely fenállhasson. De azért az illem megkívánja, hogy a siralom völgyét elhagyva, leányainak a nagy világ színpadján szerepet juttasson, hol kötelességük víg, mosolygó arcot erőltetni, megelegedést, boldogságot színlelni, nehogy a világ urai valahogy unatkozni találjanak! Oh azok a színészek aranyos cafrangjai alatt mennyi nyomor, hány seb rejtőzik!

De hát kinek mi köze éhez? A nőnek régente, boldog őseink idejében sem volt más rendeltetése, más szerepköre; tehát ma is jól van így, a hogy van.

Azonban a várva várt Messiás nem igen siet; azok a mai fiatal emberek csak könnyelműn a világba szeretnek élni s nem sokat törődnek a nősüléssel. E mellett persze feledjük, hogy azok szerzeménye is a mai viszonyokhoz képest oly nyomorult, hogy házasságra komolyan gondolni sem mernek – hacsak nem gazdag leánynyal.

E közben meghal a családfő –, s a család összes létalapja egy csapással romba dől. Mi vár e szánandó lényekre? Erkölcsi elbukás vagy élet ugyan, de melylyel szemben megváltás, boldogság volna a halál!

De hát ki törődik ezzel? A leányt azért most is megbókolják, s – aztán jó étvágyat vagy szép, boldog álmokat kívánnak.

Akartok még egy képet, kettőt, hármat... százat és ezret!

Ismertem egy szép leányt... minő szép volt! A testi bájak észrontó varázsa magas szellemi képzettség tiszteletgerjesztő s hódolatra ragadó hatalmával ritka öszhangban egyesülve... mindkettő megvolt e nőben s ehez még szegény sem volt! Egy, csupán egy, kedvező anyagi

viszonyok közt élő s e mellett szép nőket általában jellemző erkölcsi fogyatkozása volt: hiúság, nagyravágyás volt minden gondolata, minden mozdulata. De hát, édes Istenem, csodálkozhatni-e ezen? A szépségnek versenyezett a tömjénezők serege meghozni jobbágyi hódolatát; a társadalom minden rangú s rendű képviselői, nyilván vagy titokban epedve, térdet hajtanak a bálvány előtt. Kít ne szédítene el ily tömjénezés, kinek ne vesztegetné meg érzületét? Azonban a mi mai nevelésünk nem adja, nem adhatja meg a nőnek azt az erkölcsi erőt és szilárdságot, mely őt képesítené, az ily kedvező körülmények közt is tisztán látni s helyzetét felismerni. Mi szokott ilyenkor történni? Vajmi gyakran az, a mi ez esetben történt. A magasból, hová szépünk tekintetét szegezte, senki sem bocsátkozott alá; a völgyből, melyre a büszke Chiraborasso kicsinylő méltósággal nézett le, senki sem bátorzkodott a vakmerő útra vállalkozni.

Azonban az idő haladt s vele a remény is célt érhetni enyészett.

De hát a nőnek egyedüli rendeltetése férjhez menni, a hogy – úgy. Ez is férjhez ment, és pedig végre is nagy úrhoz. Hogy öreg, kopasz s rút, az mellékes dolog, ő betölté rendeltetését, szerzett férjet magának. Hogy a családi életben elérendő célok ily esetben megvalósíthatók-e! ... Ki tudja? ... Meglehet, hogy igen.

De hát ez utóvégre még tűrhető kifejlődés... Hány esetben szokott az még szomorúbb lenni? És mi mindennütt vagy legalább a legtöbb esetben az ily szerencsétlen házasságok s házasságon kívüli szerencsétlenségek oka? Balga hit a nő rendeltetéséről, ostoba előítéletek, észszerűtlen s célszerűtlen nevelés .

De minek egyes, kirívó példákra mutatni? Folatok még a napon is vannak ... a legéletrevalóbb intézmények, a legüdösebb szokásoknak is vannak árnyoldalai ... Átalában még sem oly vigasztalan állapotunk e részben ...

Jól van ...; tehát hagyjátok oda páholyaitokat, fordítsatok hátat a báltermeknek és más nyilvános helyeknek, mert nem ott az élet, a realitás, a valóság, –

hazugság az, látszat, csalkép, káprázat. Várjatok, míg lemegy a nap, mely a boldogok s boldogtalanoknak arcára rózsákat fest s a bánat s megalégedés közti különbséget rövid időre elsimítja; míg eloltják a gázfényt, mely káprázatot s bizonytalanná teszi a fürkésző tekintetet, – s ha feljött a hold, a szenvedők e kebelbarátja s feltárultak a rejtékotthon ajtószárnyai, szálljatok a holdsugár légútjára s pillantsatok be azon hasadékokba, melyek a rideg világ fagyos érintései alatt összehúzódnak és csak a családtagok, rokonok és barátok bizalmas, meleg kézszorításai s ölelései közt terjednek szét, miként a hideg összehúzza, a meleg kiterjeszti a testeket, – s cáfoltatok meg...!

Hallgattok!? Úgy-e, a könyv, melynek előbb csak gyönyörű díszkötését bámultátok, felnyílván, tartalmasok esetben vajmi szomorú!

De hát ki tehet erről? Ez már egyszer a világ forgása, változtathatni-e ezen? Aztán, bár sokszor a tapasztalás valóban nagyon leverő, még mindég vannak bőségben és boldogságban úszó emberek is, minek ezeket boldog gondatlanságuk s közönyükből felrázni! Kiki segítsen magán, a hogy tud!

De folytonos panaszokat hallunk összes társadalmi állapotaink hanyatlásáról, a corruptiónak óriási léptekkel történő' haladásáról, mely oly valóban ritka hitelt szerzett nekünk a külföld előtt, hogy pl. Svájc a Magyarországra utazni kívánó nevelőnőknek nem ad útlevelet, míg szerződéseiket fel nem mutatják, azon félelemből, hogy könnyen emberkufárok kezére juthatnának; hogy kivetkeztünk nemzeti jellegünkből, hogy ifjúságunk üresfejű, léha és rest, közönyös minden magasabb célok iránt, hogy indolensek és intolenránsok vagyunk, hogy mindenütt szemérmetlen szédelgés és piszkos szájú daemagogia úszik a felszínen, a becsületesség s munkás erő félrevonulni kénytelen stb. stb. Mindenütt e panaszok ütköznek füleinkbe.

De hát ugyan mi köze mind ennek a nőkérdéshez? Nem túlzottan sötét-e e kép, a pessimista és puritán ecsetével festve? Az erkölcsök lazulása mindenütt a mívelődés, a polgárisodás kísérője szokott lenni. Ezen inkább

örülni, mint sopánkodni kellene, mert biztos jele a haladásnak

De félre a keserű tréfával; meglehet, valaki nagyúri kicsinyléssel mosolyog rajta; de megeshetik, hogy egy némely romlatlan kebelből nehéz sóhajokat s egynémely szép szemből könnyeket is sajtolhat, – és én azt nem akarom,

A kik a nőkérdésről a fentemlített módon vélekednek, azok vagy azon feltevésből indulnak ki, hogy a nő helyzete a társadalomban minden körülmények közt változás – fejlődésképtelen, vagy hogy a nő jelen állapota a fejlődés netovábbját képezi, melyről már csak visszaesés képzelhető.

Már hogy míg minden téren a változás örök törvényét látjuk érvényesülni, míg tudomány és művészet, más társadalmi szokások, köz- és magánélet különböző korszakokban különböző jelleget öltenek, addig egyedül a nő sorsa megmásíthatlan dogmaként stagnálna a fejlődés folyamában, – e felfogás már magában véve a mily sajátosságos, oly fényesen megcáfoltatok a míveltségtörténet lapjai által, melyek bizonyítják, hogy a nő állapota sem volt a különböző időszakokban ugyanaz, hanem majd kedvezőbben, majd kedvezőtlenebbül alakult a nő részére, mi ha nem is többet, de annyit mindenesetre bizonyít, hogy a nő viszonyát a férfinem s társadalomhoz állandó, változhatlan alaptételbe foglalva hasztalan keresnök.

Hogy pedig a nő jelen társadalmi helyzete képezne annak legutolsó s ennél fogva lehetőleg legtökéletesebb fejlődési phasisát, ezt ismét csak az állíthatja, ki a józan gondolkozás s természetjog törvényeit nem ismeri vagy elismerni nem akarja, másrésztől minden capacitatiónak kitérve, némán elzárkózik azon ugyancsak a míveltségtörténet által igazolt tény elől, mely szerint miként a hullámzásba hozott folyam gyűrűi egymásra előídezőleg s erősítőleg hatnak, úgy az emberiség életében szereplő tényezők is a viszonyhatás, egymásrai kölcsönös befolyás törvényének hódolnak.

Ha valaki megengedve ezt, a mit tagadni nem lehet, azzal támogatná ellennézetét, hogy a mondottak állanak ugyan általában, de speciatim, a nő társadalmi helyzetére vonatkozólag nem tapasztaljuk annak oly gyors gyakori változását, mint azt a politika, tudomány, sőt a socialis élet terén is más tekintetben észlelhetni, feleletünk az volna, hogy bár a nő rendeltetéséről táplált felfogás nem számít oly gyorsan változó a egymástól lényegesen elütő korszakokat, de annyi minden vitatkozáson felül álló igazság, hogy amely mozzanatok az emberiség fejlődésére általános befolyást gyakoroltak, azok a nőnem sem hagyták érintetlenül, ellenkezőleg a róla uralkodó nézetek s helyzetének átalakulását vonták magok után, és így ez is, habár későn, mondjuk legutoljára, felvéve a kor egyetemes, az élet minden viszonyát átható szellemét.

Ebből önként következik, hogy míg az emberi nem általában fejlődési folyamatban van, azaz tökélyfokát élnem érte, melyen az ember eszménye megtestesül, addig a nő állapota is minden időre érvényes tételbe nem foglalható, hanem ez is, legyen, hogy csak mint a folyamhullámzás legutolsó gyűrűje, hódolni fog az örök mozgás törvényének.

A kérdés lényege a mondottak alapján tehát csak az lehet, fenállanak-e azon cultural s socialis viszonyok ma is, melyek a nő társadalmi helyzetének elhatározására döntőleg befolytak?

Erre nézve elégséges csak a reformatio korától tekintetbe venni az emberiség fejlődési menetét, hogy meggyőződjünk, mennyire egészen új nézponok uralkodnak a tudomány és művészet világában, mennyire más, a középkorétól messze elütő szellem lengi át köz- és magánintézményeinket, s más alapokon nyugosznak összes társadalmi viszonyaink, s hogy ennek folytán bevalljuk, miszerint a nő helyzete a férfival s állammal szemben közel az egyedüli, mi még a legtöbb államban középkori ódontság gyanánt válik ki a felvilágosult világ modern ízlésű építményei közül. Az archeolog tanulmányának hálás anyagot nyújthat, a múzeumokban méltó díszhelyet foglalhat el, de a mai társadalmi viszonyokba többé nem illik be,

Egy futó tekintet azokra, meggyőző állításom igazságáról.

Két rendkívüli, a nő sorsára végzetes jelenség tűnik itt mindenek előtt szemünkbe.

Először, hogy a házasság kivált a mívelt középosztályban mindinkább kimegy a divatból, másodszer, hogy a kézimunka becse csaknem teljesen értéktelenné vált.

Mindkettőt századunk óriási léptekkel haladó iparfejlődése eredményezte. Ugyanis a kézműipar csaknem minden ága manap már csaknem kizárólagosan gépmunka által helyettesítetik, mely mindig új s új iparágakat vonván körébe, méltán tarthatni, hogy a kézimunkát végre is minden térről lefogja szorítani. E körülmény amily örvendetes változásnak tartandó az emberiség fejlődésére általában s annak egyik felére, a férfira nézve különösen, oly megsemmisítő következményű a nőre nézve, már csak azért is, mivelhogy az eddig kizárólagosan a nő által teljesített munkák manap már szintén gépek által végeztetvén, nem csupán a nőnek, hanem a férfinak is nyújtanak keresetet, és így míg a férfi munkaköre szélesbült, a nő a férfiakban vetélytársakra találván, azon a téren is rövideget szenvedett, melyet eddig kizárólagosan maga töltött volt be.

Így látjuk például, hogy maga a varrás, mely eddig a férfi által megvetett, kicsinyelt s azért nagylelkűen a nőnek átengedett foglalkozás volt, manap már a férfira nézve sem tartatik többé lealázónak s minden feltűnés nélkül végeztetik általa.

Azonban a gépműipar e nagymérvű terjedésének romboló hatása a nőre nézve abban mutatkozik leginkább, hogy ezáltal eddigi egész életfeladata megzavartott, s ennek folytán maga léte is kérdésessé tétetett.

Ki akarná ugyanis kétségbe vonni, hogy ezáltal a nő helyzete a férfival s társadalommal szemben az, egész mívelt világban egyszerre megváltozott? Ki merné állítani, hogy a nő manap is ugyanaz a férfira nézve, a mi a múltban volt? Olyan szükség, mely nélkül háztartást nem vihetni. Nem pótolhatjuk-e manap mindazt, mi a középkorban egyedül a házasság révén volt elérhető?

Nem válik-e hova-tovább a feleség merő fényűzési cikké, mely jó ha meg van, ha úgy megszerezhető, hogy ezáltal más tekintetben szükségét s rövideget ne szenvedjünk, de melynek hiányát utóvégre is tűrhetőnek találjuk, ha más égetőbb életszükségleteket fedezni képesek vagyunk. Távol legyen tőlem, mintha én a családi élet csendes, szelíd s nemes örömeit s élveit utána tenném a nőtlen állapot talán ingerlőbb, kábítóbb, de nemesebb kedélyt kielégíteni, állandón boldogítani nem képes viharos élményei s könnyelmű csapodárságának. Nem lehet ez szándékom, miután nem is célom e helyt a nő s nőtlen állapot előnyeit s árnyoldalait összehasonlítani. De feladatom lévén a tényleges állapotnak hű képét adni, kénytelen vagyok azon a korviszonyokban gyökerező általános tapasztalat s felfogásra utalni, mely a nőt nem többé a szükséges, nélkülözhetlen és hasznos, hanem csak a kellemes dolgok közé sorolja.

Míg az ipar fejletlen állapotban volt, addig a nő munkája szolgáltatva mindazon szükségleteket s végezte mindazon foglalkozásokat, melyek a magán élet gondjait képezik. Mindezt most házasság nélkül is és pedig jutányosabban eszközölhetni; mi több, manap már nem is a nőtlen férfi csupán, hanem a család is a gyáripár készítményeivel helyettesíti a nő kézi munkáját, sőt gyakran a közpiacról táplálkozik is.

Szabadjon erre nézve egy kitűnő német nemzetgazdasági lap ide vonatkozó cikkének következő helyét idéznem:

„Ne gúnyolódjunk, ne helyezünk nagy fontosságot arra, ha néhány exaltált nő az ábrándok világába tévedt. A nőinancipatio kérdése meg van, azt többé nem lehet eltagadni, sem erkölcsi, sem célszerűségi szempontból. És ez nem is új kérdés. Szorosan egybefügg az a polgári háztartás s e szerint az egész nemzetgazdaság fejlődésének történetével.

Nem szükség e történet elbeszélésénél egész a rómaiak és görögökig felmennünk. Elég azok viszonyaiból annyit említenünk, hogy náluk a nőnek háziasszonyi és családi hivatása teljesen felemésztette és a nemzetgazda-

ságra nézve értéktelenné tette a nő erejét. Ez állapot átment a középkorra is. A házi munka együtt járt az üzletek fejletlenségével, a nő gazdasági szükség, munkája pedig végtelenül fontos volt a közjólétre. ... A házasság szükséges volt, mert a nélkül gondolni sem lehetett házfentartásra.

Azonban az utak javultak, az ipar szervezkedett, és a nő nemzetgazdasági értéke alább kezdett szállni.

Pamut és gőzgép teljesen feloszlatták a polgári háztartás hajdani szervezetét s a nő állása egyszerre az egész polgárisult világra nézve megváltozott. A háztartás ma már senki igényeit sem képes betölteni a házi munka határozottan megbukik a gépmunka mellett. A vásárok mindennel ellátnak, a nagy cselédség fényűzéssé lett. Maga a házasság sem házi szükségesség többé, hanem inkább hajlam dolga és többnyire áldozat a férfi részéről, mert a nő csak fogyasztó, nem pedig kenyérkereső. Háztartási tehetségeit könnyű pótolni, s háztartást házasság nélkül is folytathatni. Sőt takarékos századunk mindinkább belátja, hogy a legnagyobb vesztegetés annál nagyobb, minél kisebbszerű. A vendéglő betolakodik a magántevékenység közepébe, mint a gépek betolakodtak sokféle és számos kelméikkel. Szemünk láttára oszlik fel a polgári háztartás és előreláthatlan, mikép fog végződni e feloszlás a kisebb háztartásokra nézve. A fogyasztási egyletek és nyilvános konyhák itt mindinkább magokban központosítják a magánélet gondjait.

Mi következik mindebből? Az, hogy a viszonyok ilyenén alakulása folytán azon mívelt osztályhoz tartozó leány, ki elegendő vagyonnal nem bír, létét minden eshetőséggel szemben biztosítani, ha hajadonnak marad, miután kézi munkájának, melyre eddig egyedül jogosítva van, értéke éppen a kizárólagosság és a munkakeresők roppant versenye, másrészt a gyáripar készítményeinek olcsósága miatt sokkal csekélyebb, semhogy általa tisztességesen megélhessen, – azon borzasztó helyzetbe jön, hogy az erkölcsi elbukás és permanens elhalás közt választani kénytelen.

Már pedig, mint azt alább bővebben kifejtem, éppen a mívelt középosztályban látjuk a családot a legnagyobb mértékben anyagi szükséggel küzdeni és a házasságok számát fogyni. Hány tisztességes családból származó, becsületes, de szegény leány jön tehát azon borzasztó alternatíva, azon kényszerhelyzetbe, hogy vagy erényét, becsületét áldozatul dobni, vagy a nyomor, éhenhalás keserű pohara után nyúlni kénytelen?

Azonban nem ez az egyedüli következménye a megváltozott társadalmi viszonyoknak, hogy az ily szánandó lény a legbizonytalanabb jövőnek dobatik oda zsákmányul; a nő eddigi helyzetében beállott bomlás a közérkölcsiséget és közmíveltséget is a legfenyegetőbb módon veszélyezteti.

A nő társadalmi helyzetében támadt abnormitás pusztító hatása ugyanis egy osztályt sem sújt annyira, mint éppen a mívelt középosztályt, melynek tagjai szellemi tőkéjük értékesítése után élnek. Itt észleljük napról napra terjedni a családi élettől való idegenkedést. Nagyon természetesen.

Az életigények s szükségletek módfeletti megnövekedése egyrésztől, másrésztől azon szembeszökő aránytalanság, mely a férfi szerzési képessége és a nő egyéni munkájának értéke közt létezik, könnyen megfoghatóvá teszik, miért éppen a mívelt középosztályi nők közül oly kevesen érik el természetszerű rendeltetésüket, a családalapítást, s a férfiak is csak nagy nehezen, többnyire csak azon esetben szánják el magokat a nőülésre, midőn vagy magok oly kedvező anyagi viszonyok közt élnek, hogy a család fentartását s jövőjének biztosítását egyedül is eszközölhetik, vagy a nő annyi értékű vagyont hoz, mely a férfi tőkéjével arányban áll, miáltal mindkettő hozzájárulásával a megélhetés lehetővé válik, s a család sorsa a férj szerzési képtelenségének beálltával vagy elhalálozásával legalább a véginség ellen biztosíttatik. Néma könnyelmű gondolkozásmódban tehát, ellenkezőleg éppen a leverő valóság, a körülmények higgadt számbavételében rejlik annak oka, hogy ügyvédek, orvosok, tanárok, hivatalno-

kok, írók stb. oly ritkán lépnek a kellő időben házasságra és vagy éppen nem, vagy csak későn nősülnek.

Szép theoria, amelyre annyit hivatkozunk, hogy a férfi a szerző, a nő a megtartó tényező, hogy a férfi kötelessége az élet terheit s gondjait vállaira venni, a nő hivatása a család szentélyét, a tűzhelyet őrizni, s általában véve, ahol a körülmények megengedik, manap is követhető; de az idők, hol az minden, vagy legalább a legtöbb esetben követhető s kivihető volt, elmúltak; mai időben már nem csupán jogos, de elkerülhetlenül szükséges követelés, hogy a nő is hozzon valamit a házhoz, akár vagyont, akár kereseti képességet, s teljesen észszerűtlen dolog, a csekély jövedelmet, melyből a hivatalnok egyedül is alig élhet meg, még egy fogyasztóval, de mitsem keresővel megosztani, s így egy koldusból kettőt, esetleg többet is csinálni. Ha ehez hozzávesszük, hogy a jó házi nő napjainkban, mint mondani szokás, terno, s a melyik nem hódolna a fényűzésnek, s a férj szerény szerzeményét észszerűen s takarékosan beosztani s felhasználni tudná, ritkaság, valóban nincs mit rajta megütközni, hogy a férfiak nagy része az ily eshetőségtől, a nyomortól s az azt többnyire nyomban követő családi szerencsétlenségtől fázva, inkább a rideg nőtlenségre szánja el magát, mintsem hogy tűrhető állapotát inségre fordítsa a nélkül, hogy önmagának feláldozása által másokat boldogíthatna.

A társadalmi viszonyok ilyenén alakulásának sújtó hatását se az alsó néposztály, se a közép iparos s kereskedői, se a vagyonos rend nem érzi; a néposztály nem, mivel ott nemcsak a férfi, hanem a nő is szerzőtényező és a házi teendőkön kívül ép úgy végez gazdasági munkákat is, miként a férfi; az iparos- és kereskedő-osztály sem, mivel itt is, mint a tapasztalás bizonyítja, a nő tevékeny részt vesz férje üzletében, sőt midőn az üzlete érdekében gyakran hetekig távol van, egész helyettesítését összes terheivel vállaira veszi; még kevésbé sújtatik a gazdag földbirtokos osztály s felső rend, mivel itt a család alapítása s biztosítására megkívántató vagyoni feltételek megvannak, örököltetnek s egyik házaspár sem szorul arra, hogy dolgozzék. Minden osztályban tehát, amint látjuk, meg-

van a kellő arány; az alsó és a közép iparos osztályú házaspárok között – az arányos munkafelosztásban s a szerzésben, a vagyonos osztályú s a felső körök között – az egyenértékű vagyoni s annak dicséretes fogyasztásában. Csupán a művelt középosztálynál hiányzik az.

Azonban fájdalommal kell még megemlítenem, a mit fejtegetéseim folyamában többször is, jelesen a nevelésről szélén fejezetben lesz alkalmam tüzetesebben is kimutatni, hogy nem csupán vagyoni, még több más tekintetben is hiányzik a művelt középosztálytól férfi és nő között a kellő arányosság, mi által még inkább megmagyarázható válik az ezen osztálytól végenyészettel fenyegető házasságyérülési jelenség. Csak egyre, azon feltűnő különbségre akarok figyelmeztetni, mely köztök szellemi s műveltségi tekintetben létezik. Melyik társadalmi osztály az, melynek férfi és nőtagjai oly távolságban állanak egymáshoz az említett tekintetben, mint a műveltszályéi? A néposztály férfiai és leányai között értelmi s műveltségi tekintetben könnyen egy hajszálnyi különbség sincsen; a munkás középosztály férfi és nőtagjai általában szintén csaknem egészen ugyan azon színvonalon állnak, a különbség köztök gyakran valóban alig észrevehető, ami a felsőbb köröket illeti, itt plane nem ritkán azt tapasztalhatni, hogy a nő szellemi érettség s tudományos látkörre nézve felülmúlja a férfit; kivételes esetek nem dönthetik meg az általános tapasztalást s különben is elégséges e részben csupán az előkelő körök férfitagjainak nevelési rendszerére s a nevelés befejezte után egyedül dedelgetett s követni szokott „passio”-ikra, mindenképp pedig azon körülményre utalni, hogy a terjedelmesebb s alaposabb képzettség szükségét nem érzik, miután se anyagi existenciájok nincs e feltételhez kötve, se társadalmi sőt politikai szerepkörük sem függ attól. Mindkét tekintetben vagyoni s születési rangjuk elegendő, sőt több befolyást biztosít nekik, mint a mennyivel az értelmi osztály bír.

Mit tapasztalunk e részben a művelt középosztályban? Megvallom, nincs bátorságom e kérdésre direct s határozott felelettel szolgálni? Ítéljen s feleljen kiki ma-

gának saját tapasztalása szerint. A mit én erre nézve tartok, azt elfogom mondani ott, hol azt meggyőződésem s az írói kötelesség megtagadása nélkül el nem hallgathatom, a nőnevelés mai állapotáról szóló fejezetben. E helyt legyen elég annyit felhozni, hogy a mívelt középosztályú férfinak tudományos, jelesen szakképzettsége az egyedüli tőkéje, mely által megélhetését s boldogulását eszközölheti, ő ennek tudatával bír s ezen okból életének legszebb szakát természeti képességeinek teljes megfeszítésével, öszszekötve annyi physical fáradság és anyagi áldozattal kizárólagosan arra szenteli, hogy e szellemi tőkét magának megszerezze. Őt az életszükség ösztönzi, sarkalja arra, a mely pedig a leghathatósabb buzdító eszköz. Mit tesznek ezen idő alatt nőink?

S a l o n h ö l g y e k k é neveltetnek s mellékes foglalkozásként, inkább csak szórakozásból megtekintik a tudományok óriási szentélyét kívülről vagy legfeljebb előcsarnokaiba vezetnek be.

Pusztán csak a tényt akarom ezzel constatalni, eltekintve attól, vájjon helyesen ós célszerűen történik-e az vagy nem, miután nem föladatom e helyt nőnevelési rendszerünk bírálgatásába bocsátkozni, hanem csupán a férfi és nő közt szellemi képzettség s tudományos míveltség tekintetében létező szembeszőkő aránytalanságot felüntetni.

Amint ez józan észszel el nem tagadható, úgy nem kevésbé kétségbevonhatlan, hogy e körülmény is egyik és pedig nem legutolsó oka annak, hogy a házasság a mívelt középosztályúak közt hova-tovább kimegy a divatból, és hogy ezzel összes társadalmi bajaink szoros összefüggésben állanak. Ki társas életünk viszonyainak tanulmányozásával behatóbban foglalkozott s nem elégedve meg a küljelenségek legközelebbi vagy látszólagos indokaival, azokon túl pszichologiai okok után fürkészett, az be fogja látni úgy ezen e helyt csak általában odavetett állításom, mint ennek a nőnevelésnél adott bővebb, részletesebb magyarázatának igazságát.

Korviszonyaink fent ecsetelt alakulása a házassági összeköttetéseknel is a hajlamon kívül az érdek és célsze-

rúség szempontját is előtérbe tolt. S minden az ábrándok világából kinőtt, az élet komoly realismusát kellőképp fel-fogni s méltányolni képes férfi, midőn a házasság életkérdését meghányja, bizonyára jól megfontolja, micsoda előnyök származhatnak reá e lépésből, mennyire fogják azok életpályáját megkönnyíteni s őt életcélja felé segíteni, vajjon képes lesz-e az ezáltal vállaira vett terhet megbírni, nehogy később elhamarkodott lépését megbánva, súlya alatt leroskadjon s magával másokat is örvénybe sodorjon.

Ne mondja senki, hogy ez a rideg egoismus ékes-szólása volt; sok cáfokot hozhatnék fel ez ellenében; de csak e tanulmányomban elszórtan kifejtett nézeteim védpaizsa alá menekülök, – s ha azok dacára a meztelen önzés gyanúja terhelne, ez esetben az volna feleletem, hogy végelemzetben csakugyan minden életünkben az egoismusban bírja forrását, s maga „a családiasság és honszeretet,” mint Eötvös mondja, „közelebbről tekintve nem egyebek, mint az önzésnek bizonyos nemei”.

És most kérdem, micsoda előnyöket nyújt a mívelt középosztályi férfinak jelen viszonyaink közt a legtöbb esetben a házasság?

A legtöbb mívelt középosztályú nő vagy egészen szegény, vagy csak csekély vagyonnal bír, keresetképessége pedig épenséggel semmi; jelen nőnevelési rendszerünk mellett oly általános, mélyebb értelmi képzettséggel sem bírhat, hogy a férjnek nem csupán kellemes szórakozást, de magasabb szellemi élvezet nyújtó társalkodónéja lehessen; a jó, okos, szerény, takarékos házi nővé való képzés is manap csak másodrangú céllá törpül a salonhölgy mellett ...; kérdem, cui bono, mi célra tehát a nőülés; mit nyer a férfi a feleségben? ... Nőt, – s még hagyján, ha szépet; de valamennyi nem lehet oly szép, hogy szépsége minden többi kellékek hiányát feledtethetné velünk s folyton kábultságban tarthatna, hogy szánandóságunk tudatára ne ébredhessünk.

Miután ezek folytán mindaz, amit jelen viszonyaink közt a házasság révén szerezhetni, részint a roppant előhaladott iparfejlődés, részint az erkölcsi fogalmak tagad-

hatlan lazulása miatt házasság nélkül is elérhető, másrésztől a férfi a nőtlen állapot feláldozott előnyeiért a házasságban, ismétlem, jelen viszonyaink közt, jóformán semmi kárpótlást sem talál, sőt a legtöbb esetben csak saját nyomorának bajtársait szaporítja s ez által igen természetesen saját nyomorát növeli, fokozza –, kérdem, csodálkozhatni-e, hogy a házasság elveszte régi varázserejét s nem tartatik többé oly életszükségnek, mely törekvéseink főfeladatát képezné s melyet évről évre ne halogathatnánk; hogy a legtöbben úgy vagyunk vele, mint a gazda pályája kezdetén, először csak a szükséges bútor-darabokat s gazdasági-készleteket szerzi meg s csak azután azokat, melyek csak inkább nagyobb kényelemre szolgálnak s a fényűzési cikkek közé soroltnak.

De vélekedjék bár az okokra nézve kiki tetszése szerint, elvitázhatlan tény, hogy a nősülés kiváltképen a mívelt középosztályban hova-tovább a ritkaságok közé kezd tartozni.

Ez által pedig ezen osztálynak úgy természetes szaporodása, mint vagyoni Öregbítése s erősítése jelentékenyen megnehezítettik. A mi mily végzetes lehet egy államra és társadalomra nézve, kiki befogja látni, ha felgondolja, hogy éppen ez az osztály a cultura terjesztésének leghatalmasabb emeltyűje, vér a nemzet testében, mely ha megromlik, az egész szervezet bomlásnak, lassú elhalásnak indul.

Talán felesleges is volna ezek után más érveket is fölhoznom, annak bebizonyítására, hogy valami csakugyan rothad Dániában; hiszen a fölhozottakból is minden kétségen kívül kilálglik összes társadalmi állapotaink gyökeres átváltozása. Némely társadalmi kinövések körülményes leírásába nem is bocsátkozhatnám -a nélkül, hogy olvasónőim aetheticai érzékét s gyöngédségét megsérteni ne volnék kénytelen.

Csak arra kívánok még kiváló súlyt fektetni, hogy korunk rendkívüli iparfejlődése nemcsak az értelmi középosztály sorsára s a közmíveltségre végzetes következményeket rejt magában, de nem kevésbé a munkásosztály családi viszonyait is szétrobbantással fenyegeti. A

gyárok tömegesen vonják el a családi tűzhelytől úgy a férjes nőket, mint a hajadonokat. Nem szükségképeni következménye-e ennek, hogy azok családi kötelmeiket elhanyagolják s az utóbbiakkal együtt teljesen elvadulnak” s mind testileg, mind erkölcsileg végkép elnyomórodnak. Jó volna, ha ezen körülményt kissé több figyelemre méltatnák azok, kik a női munkaképesítésnek leginkább azon okból ellenzői, mert ezáltal a család egészsége szenvedne; jó volna, mondom, ha felgondolnák, vájjon mi veszélyezteti jobban a család épségét s a közérkölciséget, a nő munkakörének szélesbítése s ennek folytán annak felszabadítása oly munkaágakra nézve is, melyeket otthon mint a családfő segéde s a családi kötelesek elhanyagolása nélkül is végezhet, avagy a munkakör megszorítása folytán a nőnek a családtól el egészen a munkapiacra való terelése?

Társadalmi viszonyaink az eddigiekben esetelt gyökeres átalakulása, azt hiszem, kielégítő feleletet tartalmaz az e fejezet homlokán felvetett kérdésre; de egyúttal nem kevés felületesen gondolkozó s elhamarkodva ítélőnek leckét és tanúságot is oszt.

Nevetségessé tenni akarni valamely kérdést, a mely még tudományosan nincs eléggé megvitatva, se a gyakorlat olvasztó kemencéjén keresztül nem ment, vajmi könnyű dolog; de az is bizonyos, hogy e miatt nem szűnik az meg rémes fejét felemelni s hogy felette korlátolt felfogásra mutat, a legkomolyabb dolgokból, melyek a társadalom egyik felének érdekei körül forognak, tréfát és élcet csinálni. Ha pedig egyszer beismertük – a tények logikája elől menekülni akarni esztelenség volna, – hogy azon tényezők, melyek a nő helyzetét a társadalomban meghatározzák, gyökeres változáson mentek keresztül, lehet-e természetesebb valami, mint a nő elévült s a mai korba többé nem illő helyzetét is a modern viszonyoknak megfelelőleg átalakítani. Valamint a múlt szellemét s viszonyait senki sem idézheti vissza, úgy a fejlődés folyamatát sem áll hatalmunkban feltartóztatni. Józanságunk ily mozgalmakkal szemben csak abban állhat, hogy a

rohanó ár által ne hagyjuk magunkat elnyeletni. Ki csak akkor veszi észre, hogy a ház ég feje felett, midőn már rárokskad, az bizonyára oda vesz.

Hogy hazánkban e kérdés még alig lett behatóbb discussio tárgya, s ha egyesek által meg is pendítettet, részvétlenség, közöny vagy éppen gúnynyal fogadtatott, annak oka abban rejlik, hogy ez eszme nálunk sokkal ujabb, semhogy átalános helyeslésre vagy éppen gyakorlati megoldásra számíthatna, mint minden új és szokatlan csupán ezen egy okból elleneztetik s elvettetik, természetesen csak azok által, a kik gondolkozni nem tudnak s nem fürkészik, helyes-e, jogos-e az, mi benne a jó s mi a rász; más részről meg mi más nyugoti nemzetekkel szemben sokkal hátrább állunk míveltség tekintetében, jelesen az iparfejlődés sem érvén még el nálunk oly magas fokot, a nőkérdés sem égett annyira körmünkre, hogy annak gyakorlati megoldása elodázhatlan szükségnek mutatkoznék, ezen felül pedig új politikai aeránk beköszöntése óta folytonos áliaméleti, jogi s nemzetiségi küzdelmeink sokkal inkább igénybe vették, a nemzet összes erejét, semhogy a nőkérdés eddig sorra kerülhetett volna.

A mely államok culturai s socialis viszonyai fejlettebbek, azokban az u. n. nőemancipatio eszméje is jelentékenyebb előhaladást tett, sőt mint Anglia s Amerikában a gyakorlati megoldás terére is lépett. Így látjuk, hogy Európa csaknem minden mívelt államában és Amerika szabad statusaiban a nők már a jelenben tényleg nagyobb önállósággal s tágasabb hatáskörrel bírnak, hogy sok pálya, melyektől eddig a hagyományos előítéletek által eltiltattak, számukra is megnyílt, hogy némely államokban, p. Angol-, Francia-, Német- és Oroszországban már az orvosi s ügyvédi pályára is képesítettnek, sőt Utah államban teljes szavazatjoggal is felruháztattak; látjuk, hogy a nők alaposabb kiképeztetésére mindenütt magasabb intézetek nyitvatnak, hogy munkakeresetök előmozdítására számtalan egyletek alakulnak s általában eddigi jogkörük szélesbítése mellett első rangú tudósok s államférfiak lépnek síkra úgy a törvényhozási termekben, mint a sajtó terén.

Honnan van, mit jelent mind e sürgés-forgás? Nem azt bizonyítja-e mindez, hogy a nők anyagi s szellemi állapota javításának szükségességét másutt már rég felismerték, hogy „a tér, melyen a nő felszabadításának végbemenni kell, sokkal ténylegesebb, semhogy arra minduntalan vissza ne térjünk s rajta ne járjunk;” másrésztől, hogy e kérdés elméleti s gyakorlati megoldása a polgárisodás terjedésével lépést tart s vele karöltve jár, és hogy ennél fogva az nálunk csak azért tűnik fel oly exoticus növénynek, minthogy nálunk még sok más is a. ritkaságok közé tartozik, a mi a külföldön senkit sem lep meg.

Mindazáltal nincs okunk kétkedni, hogy e következményei s kihatásában beláthatlan horderejű kérdés, azon most még talán csak kevesek által táplált meggyőződés, mely szerint a nőnem, a társadalom ezen fontos erkölcsi s gazdasági tényezője sorsának javítása nélkül polgárisodásunk műve sikeresen az egyoldalúság veszélye nélkül keresztül nem vihető, mindinkább tágasabb tért nyerend; ellenkezőleg tekintve azon körülményt, hogy századunk nem egy új eszméje mennyire fogékony keblekre talált nemzetünk; csaknem minden rétegében, hogy a népnevelészet előmozdítása s a munkások és iparosok érdekeinek megóvása mily élénken foglalkodtat bennünket, és hogy leszámítva egyes fogyatkozásainkat, melyek utóvégre minden átmeneti korszaknak rendes kísérői szoktak lenni, összes viszonyainkon kisebb-nagyobb mértékben emelkedést veszünk észre, – alapos reményünk van hinni, hogy azon ellenszenv is melylyel eddig a nőkérdés nálunk találkozott, csökkenni fog, s józanabb felfogásnak helyt adni.

És most, a nőemancipatio ellen felmerülhető aggályok s ellenvetések érdemleges megvitatását a következő fejezetekre tartva fenn, ahol annak egyes nemei s határaitól leszen szó, szabadjon e helyt még csak egyet-mást saját álláspontom megvilágítására fölhozni.

Volt idő s nincs oly messze hátam megett, midőn én is azon merev, hagyományos felfogásnak, mely az eszményi javaink állítólagos veszélyeztetése miatti aggodalomban gyökerezik, hódoltam s védelmére egy ízben toll-

hoz is nyúltam. Megtámadtak s a nőnem ellenségének kiáltottak ki; magok a nők sebezve érezték magokat.

Ez fájt nekem, mert a mit akkor írtam, az ép úgy teljes meggyőződés, az eszményérti lelkesedés s a nőnem, valamint az emberiség magasabb érdekeit féltető aggodalomból fakadt, mint ezen új, az előbbi gondolkozásmódtól nem kis mértékben elütő álláspont, melyet e kérdéssel szemben mostan elfoglalok s melyre hogy jutottam, éppen az említett körülménynek köszönhetem, miután az indított, ösztönzött e tárgy behatóbb tanulmányozására. Mindkét esetben a legjobb szándék, a legtisztább akarat vezérelt; csak hogy az első esetben az öröklött elvek föltétlen elfogadása s az eszményi javak túlzott, indokolatlan féltetése praedominált s az élet jajkiáltását tulharsogá, mostan pedig a komoly realismus minden okoskodást kizáró követelményei képezték a mérleg súlyosabb serpenyőjét s oly megoldás kerestetett, mely míg egyrésről az említett korigényeknek megfeleljen, másrésről az eszmény birodalmának alapjait se ingassa meg.

Mint sok más, úgy e dologra nézve is magamon tapasztaltam, a mit valamelyik író mond: „Die gemeinsten Meinungen und was jedermann für ausgemacht hält, verdient oft am meisten untersucht zu werden”. Es így joggal állíthatom, hogy a mi velem megtörtént, ki szintén a tényleges állapotok elfogadása s az általános osztott felfogásból indultam ki s még is más eredményekhez jutottam, az megtörténhetik s bizton hiszem, meg is fog történni mással is, ki e tárgyat méltónak fogja találni arra, hogy vele komolyabban s behatóbban foglalkozzék. És éppen ez igénytelen soraim célja.

Mily megrögzött előítélettel van itt dolgunk, mily makacs szívóssággal ragaszkodunk a nő lénye s rendelkezésére vonatkozó, a múltból örökölt s kinyilatkoztatott dogmának tartott felfogáshoz, megdöbbenő módon bizonyítja, hogy a nőkérdésről csak beszélni is a közérkölség hanyatlása egyik kiáltó bizonyítványának tekintetik; hogy maga a szó, nőemancipatio, elégséges a férfinak étvágyát elrontani, a szigorú erkölcsű s nemesebb kedélyű hőben pedig az utálat s szánalom érzetét felébreszteni.

Pedig hát, édes Istenem, mily ártatlan az egész, ha azt közelebbről vizsgáljuk. Csak azon rongyoktól kell ez ijesztő rémet megszabadítani, melyeket reá tudatlan és tapintatlan barátok vagy rossz akaratú ellenségek aggattak, azon sártól és szeméttől megtisztítani, melyet reá pajzán utcai gyerkőcök dobáltak, – s előttünk áll századunk egyik legmagasztosabb eszméje, a humanisticus világnézet diadalát hirdető egyik legfenségesebb gondolat, mely ha megvalósul, – miben nem kétkedem, – az emberiséget a tökéletesedéshez s a társadalmat a boldogsághoz egy óriási lépéssel közelebb viszi. Úgy vagyunk e dologgal, mint sok ismeretlennel, kiknek első fellépése, sőt arcvonásai s tekintete kellemetlen benyomást gyakorolnak reánk; de mihelyt közelebbről tanuljuk okét ismerni, belátjuk, mily elhamarkodott volt az első benyomásra alapított ítéletünk, – vagy mint olyan emberrel szoktunk lenni, kit csak a rágalom nyelve jellemzett előttünk s személyes tapasztalat után meggyőződünk, mily rútol félrevezettettünk.

Azért csak bátorság nyájas olvasónóim, ismerkedjenek meg a nőemancipatio komoly tartalmával, egy szebb jövő hajnalhasadtát hirdet az önöknek; megérdemli a csekély fáradságot.

De a legtöbb férfi is, megvagyok győződve, munkám elolvasása után fel fog sóhajtani: ki hitte volna, hogy a rútol álca alatt oly ingerlő csábkép rejlik, – hogy a rágalom munkásai által meghurcolt erény mily erővel s kitarással vet vissza minden rohamot.

XX.

Azok után, miket társadalmi viszonyaink gyökeres átváltozásáról mondánk, természetes követelménynek fogja kiki találni a nő megszokott társadalmi állásának a modern viszonyoknak megfelelő reformálását.

Azonban a mily egyszerű, az ecsetelt korviszonyokból szükségképen folyó következtetés ez, s a mily könnyen

megoldhatónak tűnik fel ennél fogva társadalmi életünk e nagyhorderejű napi kérdése, amíg azt csak általánosságban tekintjük, oly számtalan, alig leküzdhető nehézségekbe ütközik, mihelyt azt részeire felbontva, behatóbban vizsgáljuk s a teoriák légköréből a gyakorlati életbe is átvenni akarjuk.

Mind e nehézségek közös kútforrását azon merev álláspontban kell keresnünk, melyet e dologra nézve a férfi és nővilág egymással szemben elfoglalnak. Mindkettő döntő érvek birtokában véli magát lenni s azokhoz megvetett lábbal makacsul ragaszkodik. Míg az egyik a történeti jog s hagyományos szokásokba veti minden erejét, s a fenálló társadalmi rend felforgatásában a család épése s az emberiség magasabb, eszményi javainak veszélyeztetését látja, addig a másik fél a múltat jogtalanság s embertelenséggel vádolva a nő irányában, kizárólag a józan ész, a kérlelhetlen logica alapjára áll, – s mindkettő mitssem akar tudni a másik félnek teendő engedményekről.

Így azonban – s erről úgy látszik egészen megfélelkeztek – mint két párhuzamosan haladó vonal soha sem találkozhatik, úgy ők is egy közös célponthoz, a melyhez pedig törekedniök kell, soha sem juthatnak el, s hogy ennél fogva az egyiknek a másikhoz, vagy a mi a legészszerűbb s legkönnyebben eszközölhető, mindkettőnek kölcsönösen egymáshoz szükségképen közeledni kell.

Lehetséges-e ez, és minő feltételek mellett jöhet létre a kiegyezés, mind a vitás felek, mind a társadalom s állam érdekeinek megfelelőleg, – ezt megvitatni, a következő fejezet feladata leszen.

Legsikeresebben lesz ez pedig úgy eszközölhető, ha megkísértem kiemelni azon vezérelveket, melyek e kérdés szellőztetésénél okvetlenül szem előtt tartandók.

A nőnem physikai s szellemi képességeinek bármily nagy magasztaléi, kik azt a férfinnemmel teljesen egyenjogúnak minden percben készek volnának kikiáltani, magok a legszabadabban gondolkozó, a szó legroszabb értel-

mében teljesen emancipált nők kénytelenek beismerni, hogy a nő, bármennyire túteszi magát a hagyományos korlátokon, szellemi kiképzésére minden alkalmat és eszközt fölhasznál, s a férfi szokásait s életmódját utánozza, mégis mindig és minden körülmények közt nő marad, és soha sem válik férfivá. Ne mosolyogjanak, kérem, nem a nemi s érzékileg észlelhető különbségekre céloztam, midőn ezt állítottam.

Eltekintve ezen mindenestre legszembeötlőbb ismérvektől, eltekintve a család elvétől és az ez által szűkségekben feltételezett különbségektől, s a férfit és nőt pusztán mint egyedeket egymáshoz viszonyítottan, – akadunk még más alapjegyekre, melyek oly általánosságban és sehol teljesen eltörülve, kétségbevonhatatlan bizonyítékát képezik a két nem különböző élethivatásának. Hogy ez nem pusztán állítás, hanem elvitázhatatlan tény, megcáfolhatatlanul bizonyítja azon körülmény, hogy annak a történelem minden népénél a legmíveltebbtől a legbarbárabbig és az emberi fejlődés minden szakán át félreismerhetlen nyomaira akadunk.

Igaz ugyan, hogy a nő már emberemlékezett óta hátrányban volt a férfival szemben, s a múlt elég mostoha és igaztalan volt iránta, a mennyiben képességei, szabad fejlesztése és művelése elé mindennemű akadályokat gördített, s így az említett történelmi tényre való hivatkozás nyomatékából veszíteni látszik, mindazáltal, valamint tapasztalati igazság, miszerint a különböző fizikai szervezet s testalkatnak különböző szellemi képességek, öröklött hajlamok s sajátosságok felelnek meg, úgy elvitázhatatlanul áll, hogy a nő nem elnyomtatása s alárendeltségének oka alapjában nem a férfierőszak rovására írható fel, hanem éppen a most említett körülményben bírja forrását s így az alkotó természet örök s változhatatlan törvényére vezetendő vissza.

Máskülönböztetve tagadva e jelenség az emberi akaratától független, mélyebben rejlő okait s a két nem között eredetileg teljes egyenlőséget vitatva, szükségképpen azon feltevést kellene elfogadnunk, hogy az a véletlen, az esetlegesség szüleménye, a mely –, miután a két nem el-

nyomásáról levén szó, okvetlenül az ellenségeskedés szempontjából kellene tekintenünk, – szeszélye éppen így hozván magával, a férfinemet segíté diadalra. Ez esetben a két nem ugyanazon állást foglalta volna el egymással szemben, melyet elfoglalnak az egyes emberfajok és népek, következésképen egymáshoz viszonyok megítélésénél is ugyanazon kulcs volna alkalmazandó. Már pedig ez esetben örökre megmagyarázhatlan talány maradna azon fentebb érintett tény, mely szerint a nő alárendeltségi viszonya s a férfitől teljesen elütő életfeladatáról táplált hit s ennek gyakorlati kifejezése minden népnél s fajnál a míveltség-történelem minden századán át kisebb-nagyobb mértékben feltalálható.

Legyen, hogy a férfinem természetnyújtotta praerogatívájával visszaélt, hogy azon nemes s magasztos értelemben veendő alárendeltségi viszonynak, mely a gyengébb óalmazásában nyilvánul, egy magasabb hatalom által kiszabott határait túllépte; megengedve, hogy a nő nem volt azon helyzetben, hogy a keblében rejlő erőket akadálytalanul kifejtve megmutassa, mire legyen képes, hogy kedvező viszonyok között most már a férfinemmel versenyezne –, mindezt megengedve, mindazáltal örökre megdönthetlen meggyőződés marad az, hogy a két nem között a nemi különbségeken kívül vannak még más lényeges ismérvek, melyek őket egymástól elválasztják, és hogy e különbségek semminemű viszonyok közt nem szűnhettek volna meg egészen s a jövőben sem fognak, legyünk az iránt bármily vérmes reménnyel, teljesen elsimulni soha.

A mondottakból kifolyólag a fenforgó kérdés eldöntésénél azon kivételes esetek, melyek a két nem egyaráti képességeit látszanak bizonyítani, nem szolgálhatnak zsinórmértékül. Mint mindenben, itt is a többség képezi a szabályt s a kivételes esetek csak a természet rendkívüli nyilvánulásainak tartandók, melyek inkább megerősítésére, mint meggyengítésére szolgálnak az általános szabálynak.

Vége, – mit még kevésbé volna szükséges kiemelnem, ha élet és elmélet oly szembeszökő ellentétet

nem képeznének, – a nő is miként a férfi, két szempontból veendő tekintetbe; először mint ember, másodszor mint nő specialis rendeltetése szempontjából. Mint ember ugyanazon természeti jogokkal bír, melyekkel a férfi, jelesen a lét és személyes szabadság jogával. Mindketten őstermészeti állapotban korlátlan szabadsággal, menten minden öröklött képességeiket s hajlamaikat megszorító tekintetektől, pusztán az ösztön szavára figyelve, intézték sorsukat úgy, hogy köztök s a vadállatok közti érintkezési pontok vajmi szembeszökők lehettek. A természeti ösztön mederbe való szorítása a család s állam intézményeiben rendezettebb társadalmi állapotok feltétele s azért ezek alapján gyökerező későbbi fejlemény. Azon állapot, melyet a család fogalmával manap a mívelt nemzetek összekötnek, mint más társadalmi intézmények, a fejlődés korszakain ment át s az ősember eredeti természeti állapotával épenséggel nem esik össze. A család s az ember keletkezésének egykorúságáról táplált hit fogalomzavar vagy legalább a távolabbi, finomabb megkülömböztetések elhanyagolásából származik.

Az ember társas életre alkotott lény. Ennek tudata ösztönszerűleg ébredt fel benne, midőn férfi és nő úgy nemi, mint szellemi képességeik különbözősége folytán egymásra utalva érezték magokat, s mint egy egésznek két fele arra alkotva, hogy egyoldalú képességeiket kölcsönösen kiegészítve egymásba olvadjanak. Ezen hivatásnak tudata s annak minden más korlátok s feltételektől, mint melyeket a hajlam s képesség szab, ment gyakorlata által előidézett állapot, ez összeesik az ember keletkezési korával s képezi a társadalom kiindulási pontját. Nevezhetjük ez állapotot is családnak, amennyiben ez is az egymáshoz tartozás eszméje által összekapcsolt egyének társaságát jelenti. De hogy az emberek ezen legprimitívebb szövetkezése egyértelmű volna a későbbi család fogalmával, senki sem fogja állítani. Mind az eredeti, mind a jelen családi szövetkezés a természeti ösztönön alapszik s így az embernek a családi életre való hivatása kétségenkívül természeti törvény; de másrésről a két állapot úgy viszonylik egymáshoz, mint kezdet és végfejlemény s a

kettőt elválasztó időköt több különböző alakulás tölti be. Röviden: az ember társas vagy tágasb értelemben vett családi életre van hivatva; ez azonban különböző alakban nyerhet kifejezést s mint a történelem sőt a jelenkori különböző mívelt s barbár népek társas életének összehasonlítása bizonyítja, majd a polygamia, majd a bigámia vagy monogámia alakjában jött és jöhet létre. A jelenkori világnézetünk szerinti család a társas életnek úgy az állam szilárdságát leginkább biztosító, mint az emberhez legméltóbb alakja. Minthogy ez azonban tisztán fejlődési processus eredménye, nagyon természetesen áazon életigények iránti jogainkat, melyeket a természet oltott belénk, nem szüntetheti meg,, miből következik, hogy ámbár az ember jelen míveltségi fogalmaink szerinti családi életre való hivatás szempontjából veendő tekintetbe, lehetnek, mint voltak körülmények, midőn ily értelemben vett családot nem alapíthat s ennéfgova a társas élet más nemére tarthat jogot, sőt midőn tisztán mint egyed, a másik nemre való vonatkozás nélkül léphet fel méltó igényekkel a társadalom irányában.

Szükséges volt ezt különösen hangsúlyoznom, mert csak így óvhatjuk meg magunkat az igaztalanságtól az egyik nem iránt s nyerhetünk tiszta ítéletet a két nem egymáshozói viszonyáról.

Mi következik ez előzményekből.

Először is az, hogy a két nem tagjait nem szabad mint különálló egyediségeket, hanem egymáshozói kölcsönös vonatkozásukban tekinteni, kiknek közös rendeltetése családot alapítani, ha csak a családot s vele együtt az államot teljesen szétrobbantani nem akarjuk. A család alapelve fogadtatván el kiindulási pontnak, ez esetben aztán a. hivatáskör s a szellemi functiók különbözőségeit az általános emberi öntudat határozza meg, azoknak jogerőre való emelése s gyakorlati foganatosítása pedig az állam feladata, mit tenni joga s kötelessége, úgy az egész, mint az egyesek jóléte s érdekeinek megóvása tekintetéből.

De másodsor a fentebbiekből az is következik, hogy e kérdés fejtegetésénél korunk világnézete s míveltségi fogalmainknak megfelelő álláspontot kell elfoglalnunk vagy

is a két nemet a jelen alakban kötendő családi élet szempontjából kell tekintenünk, mint, mely úgy az állam szilárdságát leginkább biztosítja, mint az emberi méltóságnak legteljesebben megfelel. A családi életnek más módozata, minő, mint láttuk, több. létezik, visszaesés volna az őstermészeti állapotba, vagy legalább közeledés a barbár népek családi intézményéhez, a mely annál nem sokkal fejlettebb s nemesebb, s melyet azért a mi világnézetünk s polgárisodásunk perhorrescál.

Ezek folytán minden oly törekvés, mely akár a család teljes feldúlásához vezetne, akár a családról táplált tisztább s nemesebb fogalmainkkal ellenkeznék s annak ha nem is teljes szélrobbantását, de megmérgezését s lealacsonyítását vonná maga után, nem lehet jogosult, s a józan, higgadt gondolkozás pártoló szavára nem számíthat.

Mindezek oly dolgok, fogja valaki mondani, melyeket senki sem von kétségbe. Hogy az ember családi életre van hivatva s a család modern világnézetünk szellemében értendő, ebben mindnyájan megegyezünk. Megengedem; de meglehet, a következményekre nézve, melyek ez előzményekből folynak, nem igen fogunk egyetérteni, a mit a mindennapi tapasztalásból egész biztossággal vélek állíthatni. És éppen ezt volt szándékom kimutatni, hogy t. i. mennyire következetlenek s igazságtalanok vagyunk, midőn a kétségbe nem vont alaptételekből szükségképen folyó következményeket elfogadni vonakodunk.

Az ember tehát a családi életre és pedig a monogámia alakjában kötendő családi életre van hivatva.

Ezzel szemben vegyünk néhány fontos mozzanatot szemügyre, melyek a fenforgó kérdés kellő megvilágítását jelentékenyen elősegítik.

Átalános a panasz, hogy a házasságok száma mindinkább kevesbedik, a mívelt középosztály egy nagy része nincs azon helyzetben, hogy rangjának s igényeinek megfelelő családi életet alapíthasson, ezenfelül számtalan férfi törvényileg eltiltatik a nősüléstől, mint a világi s szerzetes papok légiói, százezrek s milliomok házassága szerfelett megnehezítő feltételekhez van kötve, mint a katonai osztályé; éhez járulnak még más ezrek és ezrek,

kiknek szintén vagy lehetetlenítetik a családi élet vagy legalább nősülési kedvök megrontatik, elvételik. Átalában a közélet mezején, melyet kizárólag a férfinem ural, annyi megszámlálhatlan akadályba ütközik a legnemesebb szándék, hogy míg az ifjúsági erő, a testi s szellemi rugékonyság, a kedély fogékonysága a szelídebb érzelmek befogadására könnyítené az elhatározást a nősülésre, addig a körülmények vasmarka, az élet atra curája, a hivatás igényelte tanulmányok s foglalkozások gátlólag hatnak annak kivételére. És mikorára a napi szükség kiáltásait elnémítottuk vagy talán éppen kényelmesebb helyzetbe is jutottunk, akkorára megtörtek vagy legalább eltompultak, elkoptak testi s szellemi tehetségeink, az ifjúság könnyen lelkesülő, gyúlékony képzetét s a kedélyvilág uralmát a hideg, számító ész, gyakran komor világnézet s lemondás keserű tudata váltja fel, mely tisztában van magával s az élet szebb felét követő, egy-két évtizedet nem annyira gyönyörnek tekinti, mint inkább merő kötelességnek, melyet elodázni nem lehet, betölteni férfiúi becsünk s méltóságunk érzete követel.

E mellett még egy más nem kevésbé fontos körülményt sem szabad felednünk. Jól mondják, a férfi a teremtés ura, övé az élet, a világ legváltozatosabb képei, beláthatlan határaival. Egy kis képesség, kevés jóakarát, s az ifjú keresztül töri, kiküzdí magát. Képzetével az élet annyi szép, szebbnél szebb álmoképe játszik, igyekszik, fárad s megvalósítja azokat ..., ez valamennyit egyszerre, egyidejűleg vagy egyenként egymás után; a másikhöz talán nem oly kegyes a szerencse istenasszonya; de kitartás által mégis sikerül egy mosolyt kicsalni ajkairól. Mily korán dől a szerelem karjaiba, szörpöli kéjes nedvét, élvezi mámorát; itt-ott egy elmerül ...; de a nagyobb rész mértéket tartva csak jótékony hatását tapasztalja; a tanulmányok, a munka fáradalmait vajmi könnyen feledteti egy pár boldog óra, a tetterő visszanyeri ruganyosságát, a kedély vidámságát, erősbül az ösztön, fokozódik a vágy, edzetik az akarat. Csalatkozott, sebet vert szívéen valamely kacér bájos kis keze ... , nem tart örökké, az idő minden sebet behegeszt; az új életre ébre-

dőben kitör ismét egy hatalmas ösztön, dicsvágy; a tett mezejére lép s képességeit, erejét a haza, az emberiség javának szenteli, rálép a szószekre, helyt foglal az országgyűlési padokon vagy a könyvtárban nyit forrást keble dicsszomjának. Egy szóval, a férfi szabad; használhat vagy árthat, építhet vagy bonthat, boldogít vagy gyilkol, ...; de mindég szabadon mozog, lábain nem csörtet öröklött békó, tért talál vagy kiküzd, kierőszakol magának mindenütt; ő sorsának ura. És csak így az élet, a mozgásban, a cselekvésben van az élet. A szenvedőleges állapot, mely sorsát nem intézheti, mely nem teremtheti a helyzetet, hanem a helyzet által fogva tartatik s mindég mások akarata s szeszélyétől függ, az nem élet, az az ember mint szabad lény méltóságát lealacsonyító tespedés, tengődés, minden egyéb, csak nem élet.

Tekintsük ezzel szemben a nő sorsát. A nő egész létének a hagyományos felfogás szerinti célja: férjhez menni. Testi bájai s szellemi kincsei, egyedül boldogító álmai, egyedül üdvözítő vágyai, reményei s törekvéseinek összesege, sőt gyakran léte is ez egy hajó sorsára bízvák, melyet ha a nagy óceán hullámai elnyelnek, vele együtt egy szép lét a semmiségbe vész. Írt-e valaha emberi kéz embertelenebb, az emberi szabadságot s létjogot oly semmibe sem vevő ítéletet alá, mint a minő ez? Nézzétek a legtörpébb férfit, a legelvetemültebb gonosztevőt, a hazaárulót, az emberi nem söpredékeit, mételyeit, piócait ... egy lényt sem találtok Isten szép ege alatt, melynek sorsa egy horoghoz volna kapcsolva, melynek mindene létezésének egész folyama alatt egy kockára volna téve, mely ha mindent elveszített, előlről ne kezdhetne, a sírokra ne ültethetne virágokat, a romokra ne építhetne új palotákat, mely ha az egyik világrész megtagadta, eltemette, a másikban új életre ne ébredhetne. Ebből tűnik ki leginkább a nő sorsa szánandóságának borzasztó nagysága! Ez a végzetes hit rendeltetéséről az, a mi reá átokként nehezedik. A való élet terén egyetlen egy pontot találván, melyet lelke hévvel ragadhat meg, ez egynek él, ez egyért hal. E körül szövődnek képzeletének arany álmai, e gyúpontra esnek szívmelegének minden

sugarai. S döntse le egyszer a könyörtelen való e ragyogó oltárt, hervaszsa el a remény tavaszi zöldjét a lemondás őszi szele –, bekövetkezik a tél, melyet tavasz többé nem követ. És, édes Istenem, ez egyetlen céljával szemben is merőben szenvedőleges állapotra van kárhozthatva! Az a szabad választás, szabad elhatározás, melyet e részben a nőnek tulajdonítunk, vajmi gyakran a szegény ember sorsához hasonlít, kinek búzakenyér hiában a rozsszal is be kell érni vagy Senecaéhoz, kinek Nero nagylelkűen megengedte, hogy maga választhassa a halálnevet, melyen meghalni akar.

De nem találok e szánandó állapot ecsetelésében semmi épületest, semmi mulatságost. Szépíthetjük a dolgot, a mennyire kedvünk telik benne, rabszolga, áru volt s még most is az sok helyütt a nő, egyik nemzetnél inkább, a másiknál kevésbé. Nálunk is a felnőtt leányt „eladó” leánynak nevezik, és a „vő (-vevő) legény” ugyan honnan vette volna magát, ha a leányt őseinknél is nem adták-vették volna.

A nőnek kizárólagos rendeltetése tehát a férjhezmenés. Azonban a férfinem egy nagy része, mint láttuk, részint a törvény ereje, részint a körülmények kényszerítő hatalma által akadályoztatik nősülési szándékában, egy másik és pedig szintén nem jelentéktelen része önként nem nősül, mert kényelmesebbnek találja a nőtlen állapotot, anyagi javakban bővelkedvén, hogy az élet minden ingerlő élveit megszerezhesse, s a házasság kissé sokáig tartó frigyét megvetve, a változatosságnak e részben is előnyt adjon. E mellett meg a statisztikai kimutatások azt is bizonyítják, hogy némely államokban a nők száma meghaladja a férfiakét. Végre szíveljünk meg még egy fontos körülményt, mely Pinoff Hermint e szavakra ragadta: „Nicht alle Mädchen werden von der Natur mit all den Reizen ausgestattet, die vor den Männern Gnade finden. Was soll aus den Unschönen, Häszlichen, von der Natur stiefmütterlich Behandelten werden? Auch sie haben ihren Tribut ans Leben gezahlt, auch sie wollen leben, haben ein Recht zu leben. Die Schönen haben nicht immer Glück, die Unschönen aber haben immer Unglück.”

Mi következik ebből?

Hogy ha a nőt e nyomorból kiemelni akarjuk, vagy a polygamiát és bigamiát kell elfogadnunk, s így a házassági intézményt a jelenkor míveltsége s világnézetének megfelelő magaslatáról a fejlődés alacsonyabb fokára taszítanunk, mit az államépület szilárdsága s az emberi méltóság érdekében annál kevésbé akarhatunk, miután ecsetelt korviszonyaink között a többnejűség még kevésbé volna kivihető, mint az egynejűség, – vagy pedig a monogámia mellett maradván, a nő független lét utáni törekvésének jogosultságát elismernünk s a kizárólagos hivatásáról örökölt hitet, mint tévest vagy legalább a mai viszonyok közt többé nem realizálhatót feladnunk, ha csak őt, mint eddig történt, továbbra is a társadalom páriájának tekinteni nem akarjuk.

Hogy a nő kizárólagos hivatásáról táplált hit nem csupán tekintettel korunk társadalmi viszonyaira megvalósíthatatlan, de alapjában, magában véve is téves, bizonyítja, hogy nem csupán korunkban, de a történelem minden századában voltak számtalan lányok, kik hajadonoknak maradtak, miből következik, hogy a férjhezmenés mint férjhezmenés nem lehet physikai szükségesség, különben a természet ellenmondásba jött volna önmagával, midőn a nőre nézve a családalapítás parancsszavát ellentétbe hozta volna a létjog, az önfentartási ösztönnel. Nagyon világosan. Mert, ha a nőnek egyedüli rendeltetése férjhezmenni, akkor azokra, akik hajadonok maradnak, és feltéve vagyont nem örökölnek, miután szerzési joggal nem bírnak, kimondatik a physikai halál, a mi pedig ellenkezik a minden kényszerrel dacoló önfentartási ösztönnel; azon nők pedig, akik ugyan családot szintén nem alapítottak, de örökölt vagyonuk után tisztességesen megélhetnek, legalább is morális halállal sújtatnak, miután állítólagosan egyedüli rendeltetésüket be nem tölthetvén, létük célnélküli, haszontalanná vált.

Erre, megvagyok győződve, azt fogja némely sarkellenesem megjegyezni: a conclusio sántít, mivel hogy azért, mert a nő rendeltetése férjhez menni, azokra, akik e célt el nem érik, még nem mondatik ki a morális, annál-

kevésbé a fizikai halál, miután vannak mégis némely u. n. női munkák, melyeknek élhetnek, s melyek által élőtök ténghetik. Igen helyesen. Csak hogy ebből éppen az következik, amit bebizonyítani szándékom, hogy t. i. a nő egész léte nem lehet a férjhezmenéshez kötve.

Mert vagy egyedüli rendeltetése a nőnek a férjhezmenés, vagy nem. Ha igen, akkor a hajadonnak maradás hivatástévesztés és a nőnek minden állapota a családon kívül rendeltetésével ellenkező, ami egyértelmű a fizikai és morális halállal. Vagy a férjhezmenés nem kizárólagos célja a nőnek, – amit éppen kimutatni törekszem.

Erre meg hihetőleg azt fogják ellenvetni, hogy szükség törvényt bont és hogy a író, nem teljesíthetvén természet-szabta feladatát, azon kényszerhelyzetbe jön, melybe általában az ember, ki miután minden erkölcsileg megengedett eszközt éhségét csillapítani hasztalan ragadott meg, végre jogtalan, bűnös úton, lopás és rablás által menti meg életét. Helyesen: ez is csak víz a mi mal-munkra, mert ebből következik, hogy a nő nem teljesíthetvén család alapítási hivatását, kényszerítve van, habár az ellenvetők szempontjából természetellenesen s jogtalanul, más módon eszközölni megélhetését.

Már ennek elismerése is elegendő feladatom bebizonyítására. Azonban még az is nagy kérdés, vajjon az ily kényszerállapot csakugyan természet- és jogellenes-e? Természetellenes semmi esetre, mert a lét joga, az önfentartási ösztön nagyon is mélyen természetünkben gyökereszik. De nem is jogellenes, mert a legmoverebb juristák és moralisták is beismerik, hogy vannak körülmények, melyek közt nem csak lophatunk, de ölhetünk is (és pedig az önvédelem esetén kívül), midőn t. i. életünkről van szó s ezt csak úgy menthetjük meg, ha a magunké helyett a másét áldozzuk fel. A legfőbb parancs is csak azt mondja: „szeresd felebarátodat, mint tenmagadat”; nem pedig azt, hogy felebarátunkat jobban szeressük, mint minmagunkat.

Nem volna szabad a szűkkeblű ellenvetőknek még azt sem feledni, hogy hiszen valamint a nőnek természet-szerű rendeltetése férjhez menni, úgy a férfi is nősülni van

hivatva. És ha a férfinak nem kizárólagos rendeltetése a családalapítás s ha képességei nem emésztetnek fel a családban fekvő célok által, ellenkezőleg más működési körben is érvényesíthetők, nem látom be, mi alapon lehetünk más véleményben, midőn a nőről van szó.

Azt mondják, a nőnek képességei a családi célok ápolását jelölik ki hatáskörül. Igen helyes; de hogy egyedül, kizárólagosan erre volnának rendelve vagy őt pusztán a családi élet kötelmeinek teljesítésére képesítnek, ezt több oknál fogva és pedig nemcsak a nő-, de a férfinem érdekében is kénytelen vagyok tagadni.

Ha a nő physikai s szellemi erői és képességei kizárólagosan családi célok ápolására rendelvek, akkor azokat a családon kívül vagy épenséggel nem gyakorolhatná vagy gyakorolva visszaélne azokkal, bűnt követne el. Az elsőt józan észszel nem állíthatni; de a másik feltevés sem áll, mert ezáltal a legnemesebb tett, önfeláldozás s önmegtágadás a családi életen kívül gyakorolva bűnnek kereszteltetnék.

Ezen felül ugyanazon erők, melyek a nőt a családi célok ápolására képesítik, képesítik őt egyúttal más humanitárius, emberbaráti célokra, melyek nem gyökereznek közvetlenül a családban. És vajjon merné-e valaki ezektől a becsét, az erény jellegét megtagadni?

Sőt tovább megyek. A tapasztalás bizonyítja, hogy számtalan nő oly tettek véghezvitelénél is becsülettel megállta helyét, melyek eddig per eminentiam a férfihivatás körébe vágóknak tartattak. Vajjon változott-e e tettek morális értéke azért, mert nők által vitettek véghez? „Sírni kellene azon, mondja egy lelkes honleány, hogy fiaink vagy atyáink között találkozik ebben a felvilágosodott században olyan gyarló, ki azt akarja elhithetni velünk, hogy a nemek különbségénél fogva a mi egyiknek virtusa, az a másiknak véték volna”.

És nem bizonyítja-e ez egyúttal megcáfolhatlanul, hogy a nő képességei nem emésztetnek fel azon hatáskör által, melyet eddig a maga számára kijelölve talált? Nem kivételes esetek, rendkívüli nőkről van itt szó, de egészen mindennapiakról, minők a mívelt osztályú nők na-

gyobb részét képezik; nem nőkről, kiket kiváló adományaik a legnormálisabb körülmények közt is emancipáltak volna a világ előítélete s nyúgeitól, hanem egyszerű, közönséges nőkről, kik nemök többi tagjaitól vagy éppen nem vagy csak kis mértékben különböztek, de a körülmények kedvező vagy kedvezőtlen volta folytán oly helyzetbe sodortattak, melyről őket az előítélet letiltá, de hol heiyöket becsülettel betöltötték. Az élet gazdag példákban, melyek szerint a nő mind physikai mind szellemi tekintetben csakugyan többet bír el, mint a mennyire eddig képesnek tartatott és jogosított. Ezért igen helyesen jegyzi meg Gottschall: „Ha tényleg akarnók azon állítást bebizonyítani, hogy a természet kevesebb szellemi tehetséget adott a nőnek, mint a férfinak, alkalmat kellene neki nyújtanunk, hogy szellemi képességeit ép úgy kifejtse, mint a férfi kifejtheti. Időt is kellene neki arra engednünk, évszázadokat, mint a férfiaknak engedtetett. És íme ez irányban még alig vagyunk túl az első lépésen. Alig van oly intézetünk s oly intézményünk, mely a férfiakéval egyenlő fokon állva, igazságos versenyre tért nyújtana”.

A természet valóban mostohán, sőt igaztalanul gondoskodott volna a nőről, ha őt pusztán a családi életre képesítette, vagy ha a családi célok által feltételezett képességeknek a családon kívül való gyakorlatától annyira eltiltotta volna, hogy ezt téve, nőiességét kockáztatná, s megrovás alá eshetnék. Mostohán, mert kizárólagos rendeltetése nem teljesíthetése esetében a cél nélküli tengődésnek dobta volna őt martalékul; igaztalanul, mert míg a férfit oly sokféle képességgel ruházta fel, hogy lemondva a családi életről is, az emberiség s haza javára áldásosán működhetik s ezért hálára s elismerésre számíthat, addig a nőtől az önfentartás lehetőségét is megtagadta volna. Megbarátkozni az ellennézettel e szerint annyi volna, mint azt vitatni, hogy maga a természet a nőt a férfi, a teremtés urának rabjává, puszta eszközévé, azon szükséges rozszzá akarta volna teremteni, mely az emberi nem szaporodását eszközölje, s a férfinak mézköpűje legyen, s míg a férfit minden képzelhető adományok s előjogokkal

felruházva kezébe zsarnoki hatalmat tett le, addig a nőtől a legtermészetesebb jogot, a személyes szabadság s létjogát is megvonta volna.

Ám a kinek tetszik az ily felfogás, kísértse meg azt indokolni, mindenekelőtt hitesse el velem, hogy az az emberi méltósággal, egy nemes gondolkozású s felvilágosult szellemű lénynek érzületével összeegyeztethető. Én részemről képtelenségnek tartom azt s lelkem minden porcikája visszaborzad tőle!

Az én meggyőződésemet azt mondhatja velem, hogy a két nem a természettől teljesen egyenjogúnak alkotott lény, felruházva minden különbség nélkül azon alapjogokkal, melyek az embert általában, mint személyes szabadság s létjoggal bíró lényt megilletik, vagyis, hogy a nő éppen olyan ember, mint a férfi.

Ezen felül mindakét nem tagjai még oly jogok s képességekkel lőnek felruházva, melyeket különleges rendeltetésük a családban, mint férj- és feleségé, atya- és anyáé, szükségképen feltételeznek.

Hogy továbbá ez igazságokat nem elégséges csak az elméletben elfogadni, hanem gyakorlati foganatosításuk jogosultságát is elismerni szükséges, és pedig minden azokból folyó következményekkel együtt.

A mi végre azon tagadhatlan tényt illeti, hogy a nő minden időben s minden népnél hátrányban volt a férfival szemben, s ennek gyámkodása alá helyezve, az lélektani alapon minden nehézség nélkül megmagyarázható.

Mindkettő, a férfi és nő, tekintve az ember általános, lényeges tulajdonait, teljesen egyenjogú lények; de különböző, specialis élethivatásuknak megfelelő képességeik s a közösen elérendő életcél természetszerűleg az egyiknek és pedig a férfinak fölényét alapíták meg a nő felett, amely alárendeltségi viszony azonban távolról sem veendő a szó közönséges, hanem sokkal magasztosabb s nemesebb értelemben. A természettől örökölt testi s szellemi tulajdonok különbözőségében bírván alapját, s egy magasztos életcél elérhetése által feltételezve, nem lehetett e viszony egyértelmű a zsarnok és rabszolga közt létezővel, miután a természet szabad lénynek alkotta az embert oly annyira,

hogy szabad szellemét semmiféle physikai kényszer el nem nyomhatja; ellenkezőleg e viszonynak tisztán a nőnek mint a viszonylagosan gyengébbnek védelmében s támogatásában kell nyilvánulnia, és pedig úgy specialis hivatáskörének betöltése, mint az általános, senki által meg nem vonható jogok gyakorlására vonatkozólag. A férfi nem bír az elnyomás jogával, hanem viseli a védelem kötelezettségét a nővel szemben.

A mily természetszerű s humánus e felfogás a két nem egymáshoz viszonyát illetőleg, oly természetellenes s embertelen annak a fejlődés folyamában történt alakulása s tényleges fenállása. Nem akarom állítani, hogy a férfi visszaélt a természettől nyert fölényével, s a terhe sebb kötelességből érdekeinek kedvezőbb jogot formált; nem akarom azt a férfi zord lelkületének szándékos hibájául felróni, amennyiben ez állapot önmagától a nélkül, hogy a férfi talán kísérleteket tett volna, a nőt egyes jogainak várművéből kiszorítani, a fejlődés természetes törvényei szerint jött létre; de másrésről kénytelen vagyok azt is vitatni, hogy az említett enyhítő körülmény dacára, magát az állapotot, mely a férfi részéről a köteles védelem határainak átlépése s a nőt is mint embert megillető általános jogok terére való becsapás folytán jött létre; azon állapotot, mely a nőnek egyéni szabadságát s független önelhatározási, sőt létjogát megtámadja, – ezt az állapotot nem helyeselhetem.

Az alap, melyen a két nem közti viszony létre jött, természetünkben van megvetve; ezen viszonynak különböző alakulása a történet folyamában lélektani okokból könnyen megmagyarázható; de maga a tényleges állapot még sem az, a minek a természet intenciója értelmében lennie kellene.

A nő életfeladata, tekintsük bár a különböző népek vallási traditioit, avagy tanulmányozzuk annak természeti képességeit a tapasztalás és lélektan fáklyájánál, azon meggyőződésre jutunk, hogy nemcsak különbözik a férfiétől, de egyúttal olyan természetű, hogy a férfinak a nő felett némi fölényt biztosíthat; ezt nem azért ugyan, mintha a nő hivatása kevésbé fontos volna a férfiénál,

nem is azért, mintha a nő nem volna a férfival teljesen egyenjogú lény, hanem részint azért, mivel ha és amennyiben a csupán csak együttműködésük által elérhető cél szempontjából egyesülnek, a nő akarátának alárendelése a férfinak bizonyos pontig önmagától szükségképen bekövetkezik, részint pedig azért, mert a természettől akár fizikai, akár szellemi tekintetben gyengébbnek alkotott ember általában – eltekintve a nemi különbségtől, – mindenkor igényt tarthat az erősebbnek ótalmára, s ez arra ha nem is jogilag, de mindenesetre erkölcsileg köteleztetik is.

Maradandó, változhatlan okokon, a természetünkben gyökerező képességeken alapulván, az említett viszonynak a két nem között szükségképen mindenütt és pedig nemcsak a családban, hanem a családon kívül is létre kelle jönnie.

Az erő, a cselekvés és hevesebb indulatok képviselője mellett szükséges és célszerű ellentétet képezett a gyöngédebb, szelidebb, inkább szenvedőleges elfogadás s várakozásra alkotott nő, s míg ez a férfi vad szenvedélyeit jótékonyan ellensúlyozta, mérsékelte s ez által erkölcsre képzőleg, nemesítőleg hatott, addig a férfi nagyobb tette-reje s erélye, vállalkozási képessége s bátorságának felajánlása által a nőt mintegy magához emelte s ótalmába fogadta. Mindketten kölcsönösen adtak és elfogadtak egymástól. S bátran állíthatni, hogy a mit a férfi a nőtől nyert, éppen nem becsülendő kevesebbre annál, a mire a nő a férfi részéről szorult. Csak a kettőnek öszhangzó együttműködése által fejlődhetett az emberi nem, s a természet e bölcs intézkedésén alapszik minden, mit az ember létre hozott.

A mi nagyot s dicsőt a történelem felmutathat, a mi megkap s bámulatra ragad, a mi erőt s bátorságot lehel, annak képviselőjéül a férfi tűnik fel; ellenkezőleg a mi szelidít, mérsékel s nemesít, a mi melegít, vigasztal s boldogít, az a nő lényéhez fűződik; ennek szende, gyöngéd vonásai húzódnak végig úgy az emberiség fejlődésén, mint az egyes ember életén át.

A természet ezen intézkedésének célja volt, az embert boldogságra vezetni. És valóban egész boldogságunk e két tényező természetszerű együttműködésén alapszik. Készíthetünk ez igazsággal ellenkező életterveket, tévedhetünk álutakra, vagy megkísérthetjük mint sz. Jeromos érzelmeink hullámaait a meggyőződés sziklaélén megtörni, a természet elnémíthatlan szózata végre is kitör, s mi eltérve rendeltetésünkötől, ahoz annyiszor a mennyiszor visszatérni kényszerülünk, A boldogságnak minden más neme, mely nem e tőn fakad, csak félboldogság, illetőleg látszata annak s önámítás, miután teljes megalégedést s tartós nyugalmat nem biztosíthat.

A természet által kijelölt eme magasztos életfeladat is bizonyítja, miután csak is a két tényező összműködése által valósítható meg, hogy egyiknek sem szabad a másik merő eszközévé alacsulnia.

A történelmi fejlődés különböző szakaiban azonban a két nem fentebb kifejtett egymáshoz viszonya a gyakorlatban különböző alakban nyert kifejezést; de mindannyiszor a helyes felfogás követelményeinek meg nem felelőleg. Az ókor rabszolgává, árucikké aljasítja a nőt, a középkor az ellenkező szélsőségbe csapva át, isteníté, túlvilági fényvel övezé azt; korunk közeledik a valódi, reális felfogáshoz, mely a két egyaránt hamis alapon nyugvó szélsőségből azt, a mi mindkettőben helyes és igaz, összekapcsolni törekszik, mint mindenben, itt is a középutat ismervén fel egyedül helyesnek. Az előítéletek teljes leküzdésétől azonban még igen messze vagyunk, hogy ne is említsem, a helyes felfogás gyakorlati megvalósításától.

Részint a két nem különböző hivatásra mutató sajátosságai, részint az eredeti viszonyok egyszerűsége s általában az emberi nem gyermekora által feltételezett fejletlenség, nem engedték a két nem egymáshoz viszonyának tiszta felfogását előtérbe lépni, miután a természeti állapot gyermeki gondatlansága s az igények semmisége e kérdésnek még csak gondolatát sem ébresztek fel az emberben.

Így történt, hogy a férfi és nő között az úr és rabszolgai közti viszony fejlődött ki a nélkül, hogy annak ki-

fejtésén a férfi öntudatosan munkálkodott s a nőnek eszébe jutott volna sorsa méltatlanságáról csak gondolkozni is. Az ember hiába a megszokás rabja, s a megszkott állapottól még akkor is nehezen válik meg, ha az talán nem a legkényelmesebb s az új helyzettel való csere több előnnyel kecsegtetné is.

A férfi büszkesége s ereje öntudatának hízelgett, a gyengébb nőt ótalmába venni, s a nő kényelmesnek találta az erős tölgy árnyában pihenni s ezért csupán kéjt s boldogságot nyújtani a szomjas férfinak, a mi egyúttal az ő vágya és boldogsága is volt, zúgolódás nélkül viselve el az úr részéről olykor szenvedett bántalmakat, sőt később a férj szeretete zálogának tekintve azokat, mint azt a pór-nép családi életében manap is tapasztalhatni. Hiába, a nőnek a szerelem olyan szükséges, mint a levegő; csodálkozhatni-e, ha azért, a mi életelemét képezi, nemcsak mindent megtesz, de mindent el is tőr. Szerelemre lévén alkotva, ennek hiányáért miben sem talál kárpótlást, s azt ennek folytán bizton állíthatni, hogy ha a nőnek teljes egyenjogúsítása a férfival valaha létre is jönne, életének főcélja, főntartó s üdvözítő eleme mégis mindörökre a szerelem maradna.

Igaz, a szerelem nélkülözhetlensége a férfi természetében is megvan, ő is utalva van a nőre, mint ez a férfira; csakhogy a férfi természetében még más nem kevésbé erős ösztönök gyökereznek, melyek a szerelem uralmát legalább állandóan nem engedik érvényre jutni. Másképp áll a dolog a nőnél. „Férfinak a dicsvágy s aszszonynak a szerelem annyira természetében fekszik – mondja Eötvös, – hogy amaz még ha szeret is, sokszor csak hiúságát követi, ez midőn magasabb célok után fárad, a babérnak és hatalomnak csak akkor örül, ha azt egy kedves lényvel oszthatja meg.” Mivel távolról sem akarom azt mondani, a mit különben Eötvös szavaiból nem is következtethetni, mintha a nő létének egyedüli célja a szerelem volna, vagy hogy képességei egyedül erre szorítkoznának; csak azt akartam bebizonyítani, hogy ez ösztön a nőnél minden állapotban s minden körülmények közt

praedominál s ennek minden áldozatot meghozni, ezért mindenről lemondani kész.

Világos ezek folytán, hogy a két nem közötti viszony ámbár a természet intentióját meghamisító s igaztalan, mindazáltal igen természetes módon fejlődött ki, s mivel éppen természetes okoknak logikai kifolyása volt, lön az ókor népeinél oly általánossá, hogy végre jogerőre is emelkedett. A nő nem volt többé az emberi nem végcéljának megvalósítására hivatott, a férfihoz mellérendelt faktor, hanem annak alárendelt eszköze, melyet kénye-kedve szerint s a meddig-addig használhatott vagy eldobhatott, megvehetett vagy eladhatott.

A nőről táplált ezen lealacsonyító felfogás kitűnik abból is, hogy a polygamia magánál a zsidó népnél bevett intézmény vala. De bizonyítja e körülmény másrészt is, hogy a női hatáskör tágításának ellenzői a múltra alaposan nem hivatkozhatnak, mert valamint modern világnézetünk minden kétségen kívül helyezi, hogy a monogámia a családi élet sokkal nemesebb s tökéletesebb fejleménye, mint a polygamia, úgy elvitázhatlan, hogy a polygamia csak szaporítá azon zsidbasztó körülmények számát, melyek a nőnem önértetének felébredését a késő jövőre odázták, a midőn t. i. a míveltség előhaladtával oly viszonyok fejlődtek ki, melyek a két nem egymáshozói viszonyát jellemző jogtalanságot napnál világosabban tüntették fel s ezen hagyomány szentesítette törvencikknek, hogy műkifejezéssel éljek, revisióját halasztást nem tűrő fenyegetéssel követelik.

A keresztény vallás, a mint megjavítá, megtisztítá s kiegészíté az ókor erkölcsi elveit s általában új világnézetet alapított meg, a nőről sem feledkezhetett meg, felismerve annak nagymérvű befolyását úgy az összes társadalom s állam jólétére, mint az egyén boldogságára s tökélesbulésére. Tévé pedig ezt nemcsak általánosan, az ember lényét s rendeltetését alapjában érintő tanaival, midőn a lelki szabadság magasztos elvét proclamálá s az egyének egymáshozói viszonyát a humanitás, a szeretet elveire alapítá, de tevé ezt a nőnemet illető különös

tanokban és a nagy mester emberboldogító intencióit világosan felderítő tettekben is.

Minden embernek szabadságát s egyenlőségét hirdetve, leoldá a nő lábairól is az évezredek láncokat s visszahelyező őt emberi méltóságának jogaiba. Sőt még tovább ment: sajtószerű túlvilági fényvel árasztá azt el s a titokszerűség leplevel övezé homlokát.

Vélekedjék bár valaki a bibliában elbeszélt eseményekről, a hogy tetszik, tartsa bár azokat egészen vagy részben mythosoknak, azt alig fogja elvitáztatni, hogy e hitregék összefüggésök, tartalmukra az emberiség művelődésére való kihatásokban oly mély értelmet s bölcseséget árulnak el, hogy önkénytelenül is gondolkozóba ejtik az embert.

Mind az ó-, mind az új szövetségben a nő jelentékeny, mondhatni döntő szerepet játszik. A Genesis traditio! nyomán az emberi nemre nehezedő fizikai s morális nyomor vádja a nőt terheli s ez átok hatását nagyobb mértékben észlelhetni rajta, mint a férfin, a mennyiben erre csak átszarmazik az, forrása a nőben rejlik. A megváltás mívét egy szűznek hozott mennyei üdvözlés nyitja meg, ki malasztalteljesnek s méhének gyümölcse boldognak mondatik –; s ettől fogva egész a tragoedia kifejlődéséig a Golgotán a világtörténeti esemény minden nevezetesebb mozanatánál ott látjuk szerepelni a nőt – és pedig első helyen. Maga az új vallás sokkal inkább lett a nőknek birtokává s vált szellemükké, mint a férfinak. A nő mintegy forrásává, kiindulási pontjává lőn az új műveltségtörténeti áramlatnak s döntő befolyását a társadalomra jó avagy rossz irányban megtartotta egész a jelenig. „Mióta a kereszténység – írja egyik társadalmi írónk – az elnyomott gyengébb fél emelkedése s egyenjogosításának egy nagy lökést adott, a golgotai kereszt alján, a keresztben függőt sirató nők között, könnyben és szeretetben megerősödött gondolat folytonosan fejlett tovább, hódított s alakított át. Lassanként a forrongó világ egyik jelszavává, lobogójává lőn ... s ma már mértékévé nőtte ki magát a népfajok s nemzetek műveltségének.” A nő lényének magasatos, eszményi fel-

fogása az, mi a középkori és újkorai társadalmat az ókoritól messze elválasztja.

A mondottakból megmagyarázhatni, miért tartott a nők iránti tisztelet növekedése lépést a kereszténység terjedésével, miért azon nemzeteknél, melyek társadalmát a ker. szellem egészen áthatotta, a nő lényének ókori lealázó felfogása is elenyészett s szelídebb, tisztább, az emberi méltóságnak megfelelőbb nézetnek engedett helyet, így például a németeknél, franciáknál, kiknél a ker. szellem a történelem, a köz- és magánélet mozgató erejévé lön, a nő mintegy földi hüvelyéből kiragadva szellemesített, mint azt a középkori Minne-dalnokok és Troubadourok élete, szokásai és költészetén észlelhetni. A minden tekintetben romantikus középkorban valamennyi körülmény összejátszott arra, hogy a nő az emberi sors viszontagságain felülemelve mennyből áradt megvilágításba helyeztetett, s madonnaszerű imádatlal tiszteltetett. A nő nem annyira emberi lénynek, mint inkább oltárra emelt, a férfi erejét felvillanyzó, küzdelmei és erényeier babért osztó eszmének tűnik fel, melynek nemcsak az életet áldozatul hozni kötelesség, hanem a férfiúi önértéről egész a nevetségességig megfélemedezett rajongással gyakran évtizedeken át minden érzéseinket csiklandoztató, egy csóknak kitartásra lelkesítő jutalma nélkül is szolgálni boldogító érzet vala.

Azonban ki ne látná be, hogy a romantikus középkornak, valamint politikai, vallási s más társadalmi intézményei s szokásai, úgy a nők iránti eme rajongó hódolata is a túlcsigázott képzelet beteg kinövése és a vallási mysticismuson alapuló kórállapotnak egyik jellemző vonása gyanánt tűnik föl. „Minél inkább ideálisai valamely nemzet egy vagy más ponton, – mondja többször idéztem írónk, – annál biztosabbak lehetünk felőle, hogy ott, azon a ponton a gyakorlatban igen-rosszul állanak a dolgok. Az ember természeténél fogva akkor szokott az idealisáláshoz folyamodni, mikor a valóságban, az életben nyomorúságát, súlyát érzi valaminek; minél nagyobb ez, annál erősebb amaz; emennek nyomása alól mintegy amabban keres és talál menekülést. Ez az átká az idealismusnak

mindenütt; hol az életben, a gyakorlatban jól állanak a dolgok, ott nem szükséges idealisálni, s az emberiség akkor lesz legboldogabb, mikor legkevesebbet ideálisai.”

És ez állításban, bármily kemény is az, s noha bizonyos mértékig, mint látni fogjuk, megszorítandó, kétségkívül sok igazság van. Az idealisálás közönséges értelemben a meglévő állapotok nyomorúságát tételezi fel, helyzetünkben való menekülési s a képzelet rajzolta boldogabb lét utáni vágyban bírja forrását.

Ezen okból, valamint a középkor állapotait, melyeken annak idealismusa fejlődött, nem óhajtjuk vissza, úgy magát ez idealismust, mely ily korhadat alapon nőtt fel, sem tarthatjuk helyesnek, észszerűnek, igazi világosságnak, hanem inkább a mocsárok bűzhödtt posványából kifejlődő lidércfénynek. A történelem rég ítélte már a középkor politikai s vallási tévelyei felett s pálcát tört úgy a feudálintézmények, mint a vallási inquisitiók felett, s ezzel kimondotta, hogy az ily viszonyok közt lábrakapott idealismus sem lehet józan. Meglehet és úgy is van, hogy a képzelet ama varázsjátéka, mely a légben várakat épít, a hol semmi sincs, oda mindent rajzol, a sírokra virágokat ültet s a jelen nyomorúságának tudatát a jövőbe vetett remény mákonyitalával elaltatja –, egy időre mintegy önkívüli, kéjes érzettől elárasztott állapotba ringat át; de bizonyos, hogy mint minden önkívüli, kóros állapot, úgy ez sem tarthat örökké és szükségképen vagy a valóságra ébredésbe megy át, vagy ha a kór gyógyíthatlanná vált, szellemi sőt nem ritkán fizikai halállal végződik –; mint ilyen e szerént, nem képezhetvén az ember állandó boldogsága s megnyugvásának forrását, nem fogadható el irányelvnek valamely állapot meghatározásánál.

„Wir gelangen nur selten anders, als durch Extreme zur Wahrheit, wir müssen den Irrtum und oft den Unsinn zuvor erschöpfen, ehe wir uns zu dem schönen Ziele der ruhigen Weisheit hinaufarbeiten” mondja Schiller.

Mint az élet más tényezői, úgy a nő lényé s hivatása felfogásában is meghaladtuk a két egyaránt téves

szélsőséget s mindkettőt, azt hiszem, visszaidézhetlenül. Hogy a nőt ismét az ókor rabbékóiba verjük, az ellen felvilágosodott szellemünk, szabadságért küzdő s szabadságot osztó törekvéseink, a minden tekintetben érvényre jutott humanitási nézpont elég biztosítékot nyújt. Hogy pedig a középkor transcendentális szelleme vegyen erőt rajtunk, arra, azt hiszem, már nem vagyunk elég éretlenek, hogy feledhetnők, miszerint a földön élünk és nem földfeletti régiókban, hogy emberi állatok vagyunk és nem szellemek.

Az emberiség lerúgva magáról a gyermekköntöst s összetörve vesszőparipáját, és miután ifjúkora képzeletvilágát is bekalandozta madonnája előtt érzelegve s ábrándozva – mint az egyesek életében történik –, mindkét korának örökre hátat fordított, legfeljebb csak az emlékezet szemével tekintve azokra vissza.

Az ösztön és képzelet uralma korszakának lezajlása után szükségképen a józan észnek, higgadt, férfias gondolkozásnak kell kormányra jutni, mely se az állati ösztön, se a fékvesztett képzelődés csábszavaira nem hajlik, hanem a józan megfontolást hívja tanácsadóul, s a mit az jónak s célszerűnek ismer el, ahoz még azon esetben is ragaszkodik, ha talán hajlamai s vágyai némileg ellenkeznének.

Jól tudom, százados tölgyeket nem oly könnyű kiforgatni. Az eszmék is, amint lassan hódítják meg a szíveket, úgy nem oly könnyen irthatok ki, ha egyszer természetünké váltak. Más új eszmék is már századok óta küzdenek a középkori világnézettel anélkül, hogy mindaddig általános érvényre vergődtek s a középkort minden egyes szívéből kifüstölték volna. Így vagyunk a nőkérdéssel is. Az emberiség már régen kezdődött, de még mindig tartó átmeneti korát éli. A vastagabb, durvább kötelékeket, melyek a múlthoz fűztek, nagyrészt már szétéptük; de a finom szálak végtelen sokasága van még hátra, melyeket elmetszeni nem oly hamar s teljesen talán soha sem fog sikerülni a haladás ollójának.

A legtöbb, más különben felvilágosult szellemű ember attól tart, hogy lerontatván a költészetnek utolsó

menhelye, a női kebel, mely anyagistenítő korunkban annak számára még fenmaradt, teljesen elmerülünk az anyagiség mocsarába. Minden jobb érzésű s teljesen el nem fásult kedélyű belátja, hogy nyomorult létünk egész nagyságában lelepleztetnék, ha arról a költészetnek utolsó zománca is, melyet reá a női kebel gyöngédsége von, letöröltetnék s azért lelke minden erejével küzd a látszólagosan azt veszélyeztető törekvések ellen. Mintha csak a nagy lélekismerő szavait hallanám: „Ne higyj oly gondolatnak, melynek szíved ellene mond”.

És ez aggodalom, amíg a józanság határain át nem csap, jogosult; azontúl alapnélküli s észszerűtlen.

A nőemancipatio pártolói távolról sem tartandók a materialisticus világnézet terjesztőinek; e feltevést saját érdekemben is kénytelen vagyok visszautasítani. A fentebb fölhozott aggodalom bizonyítja, hogy mívelt ember teljes materialistává soha sem válhatik s a mennyiben annak vallaná magát, naponkint hétszer meghazudtolná azt. Kiki befogja látni, hogy a túlfeszített s észszerűtlen Idealismus ellen nyilatkozó épenséggel nem szegődik a materialismus zászlajához, hanem a realismus jelszavát hangoztatja, a mely kettő között pedig oly tátongó különbség van, hogy míg a reális felfogás józan, higgadt gondolkozásról tanúskodik, a materialismusban való elmerül és az emberi méltóság lealacsonyítása nélkül nem képzelhető. Különbén is az említett aggodalom a lényegesen különböző fogalmak felcserélésén, eszmezavaron alapszik, a mennyiben oly dolgokat hoz egymással ellentétbe, melyek egymás mellett s nem egymás ellenében állanak.

Ez oldalról tehát nincs mit tartanunk. A nő rendeltetésének reális alapon való felfogása, mint azt a következőkben még bővebben kimutatom, legyenek megnyugodva a kétkedők és aggódók, legkevésbé sem fogja a nőnek, mint a költészet s eszményiség egyik legfőbb faktorának szerepkörét megszorítani s az élet sem fog becséből s ingeréből legkevesebbet sem veszteni. A reális felfogás épen seggel nem zárja ki a költészetet, különben a reális irányú költők, maga Goethe sem volnának érdeme-

sek a költő nevére. Annyira nem szüntetik meg e dolgok egymást, hogy ellenkezőleg azok egyesítésében, az életnek reális és mégis eszményi felfogásában rejlik a művészet legnagyobb titka úgy, a mint azt éppen az említett Goethe költészetében megoldva s ez egyszerű, de bizonyára meglepően találó mondatban: „Anfassen musz man das Leben real, auffassen musz man es ideal” kifejezve találjuk. Éppen e kettőnek öszhangja képezi az egyén boldogságát s vezetheti az embert vissza az elveszett paradicsom birtokához.

A mily bizonyos a mondottak alapján, hogy az ész uralma alatt álló férfi érzülete s gondolkozásmódjával sehogy sem fér meg a túlfeszített képzelgés s, émelygős érzélgés, s hogy a mívelt, nemes kedélyű ember a materialismus hullámaiban nem merülhet el, úgy másrésről teljes meggyőződése, hogy a nőnek, mint a társadalom egyik legfőbb tényezőjének realisticus felfogását, mint mely az eszményinek és költőinek megszorítását épen-séggel nem tételezi fel, minden ember aggodalom nélkül aláírhatja.

Minden annyira a felfogástól függ, hogy maga a boldogság egészen alanyi valami, s abban találtatik, a miben lenni gondoltatik. Megszokott hiba az embereket azon anyag után Ítélni meg, melylyel foglalkoznak, nem pedig azon mód után, ahogyan azzal elbánnak. Nem tagadom, hogy az életpálya, melynek rendszeresen élünk, a munka minősége, helyzetünk s a körülmények nem csekély befolyást gyakorolnak úgy életnézeteink alakulására s kedélyhangulatunkra; de másrésről azt sem vonhatni kétségbe, hogy ugyanazon egy dolog különböző egyének által végeztetve különbözőképp fog kiütni s ugyanazon foglalkozás különböző egyénekre különböző befolyást fog gyakorolni. Világos bizonyítéka annak, hogy ámbár életpályánk s foglalkozásaink befolyásától gondolat- s érzületvilágunkra magunkat teljesen fel nem oldhatjuk, mégis az embertől függ az anyag felett, melylyel foglalkozik, uralkodni s életirányát s kedélye alapvonásait minden állapotban szeplőtlenül megőrizni. Mert csak a menyiben ezt tenni képes és teszi, érdemli meg az ember nevét.

A gyémánt gyémánt marad a sárban éppen úgy, mint a fejedelmi koronán. A mi valóban, alapjában jó s nemes, az marad minden körülmények közt s annál inkább érdemes e névre, ha a megpróbáltatás tűzkemencéjében is megtartja eredeti tisztaságát s szilárdságát. Szomorú dolog volna, ha a hány különböző állapoton megyünk keresztül, mindannyiszor egyediségünk is veszélyeztetnék, fenyegettetnék. Az élet az ellenkezőről tanúskodik. Nemcsak a nemi alapvonások előtűnnek minden körülmények közt, de a nemzeti, családi és egyedi sajátságok is többnyire eltörülhetlen jellegűeknek bizonyulnak be.

Az ember sokra képes, de nem mindenre. Bizonyos, hogy gyúrható anyagból készült s alakítható, de csak bizonyos ideig s bizonyos mértékig; olyan miként a fa; míg fiatal, könnyen hajlítható; de ha egyszer bizonyos irányban erős állást vett, többé nem enged, hanem inkább eltörik. A fém, míg olvasztott állapotban van, különféle formákba önthető; de ha szilárd alakot öltött, törökennyé válik. Mindkettő ezen felül különböző állapotban is megtartja faji lényeges sajátságait.

A nevelés és életviszonyok kétségkívül nagy átalakító erővel bírnak az emberre, de mélyen természetünkben gyökerező, egyediségünket képező tulajdonainkat ki nem irthatják. A gyermeknél észlelt rossz tulajdonok jó nevelés folytán sem irtatnak ki teljesen, hanem csak visszanyomatnak, hátraszoríttatnak keble valamely rejtek zugába, s ami őket fogva tartja, az a férfi önuralma, a helyes nevelés eredménye, mely midőn jó tulajdonaink kifejtésén s erősítésén, a roszaknak gyengítésén s elnyomásán munkálkodik, az elsőeknek uralmát alapítja meg az utóbbiak felett.

Ebből tárgyunkra vonatkozólag először az következik, hogy alaptalan aggodalom, mintha a nő eddigi szűk életkorából való kilépését csak nőiessége árán vásárolhatná meg; másodsor, hogy miután, mint láttuk, a nevelés és életviszonyok mindazáltal roppant befolyást gyakorolnak szellemi fejlődésünkre, azokat a nőre nézve úgy kell intézni, hogy a tiszta, valódi nőiességet fejlesz-

szék s megszilárdítsák, ne pedig gyengítsék vagy éppen látszólagosan teljesen elsimítsák.

Vajmi szánandón mostohán gondoskodott volna a nőről a természet, vajmi törpe, kontár művet alkotott volna benne, ha azt, mihez, mondjuk ki, boldogságunkat kötötte, oly törekeny s gyengének, változékony s külbefolyásoknak engedőnek teremtette volna, hogy megszűnhetnék az lenni, a minék alkottatott: no. Én részemről azt tapasztaltam, hogy a színleg nőiességéből teljesen kivetkezett s a férfi életmódját elég ügyesen utánzó nő is egy órai társalgás alatt legalább tízszer elárulta, hogy: nő.

Valóban nevetségesnek tűnnék fel, ha nem volna oly általános a hit, hogy a nő utánozva némely állítólagosán tisztán férfihoz illő szokásokat, kivetkezik nőiességéből, és megfordítva a férfi, ha valamely per eminentiam női foglalkozásba fog, elaszonyosodik s lealacsonyítja férfiúi méltóságát. A szakács és a férfi, ki varrógépen dolgozik, e szerint nemének proscibáltja, és a nő, ha lovagol, vadász, ha dolgozó asztalnál ír, pénzt számít vagy vált, ha szót emel az igazság védelmére vagy újságot vesz kezébe, ha tisztességes vendéglőbe megy s egy pohár vizes bort iszik, ha munkáját végezve egyedül, felügyelő staffage nélkül, félórai sétát tesz, vagy korán reggel ismét csak egyedül könyvvel kezében a természet szépségeit élvezni és kedélyét felfrisíteni a szabadba megy, vagy ha engedelmeskedik férfielőljárónak vagy parancsot oszt férfialárendeltjének –, ezáltal feladja a lényéhez forrt sajátosságokat, elveszti testi bájait s szellemi szépségeit, erényeit, megszűnik tisztességes nő lenni. Ily semmitmondó külsőségektől függenek tehát nemcsak egyedi, de nemi sajátosságaink is? Mennyire úszunk még csak felületén a műveltségnek, mennyire hódolunk mindenütt és mindenben a puszta látszatnak, a külső cafrangoknak s ezek után ítélünk az ember, a legkomolyabb dolgok felett. Látjuk az ember ruháját pl. a szekrényben, és már ismerni véljük tulajdonosát. Nem mondom, hogy a külsőségnek, a munka minőségének ne tulajdonítsunk némi jelentőségét, de igenis tagadjuk azoknak lényünket felforgató s erkölcsi értékünket elhatározó befolyását.

Szép mindenesetre, ha a lényeg és alakba belső és külső, öszhangba egyesül s erre törekednünk is kell; de ez nem mindég s nem minden embernél lehetséges; ezért szükséges, hogy a lényegét a külsőségtől függetlenítsük, s annak megítélésénél más mértéket alkalmazzunk; hogy ismerjük el végre, hogy valamint rút testben gyakran igen szép lélek lakik, úgy a nőiesség is, a női kedély költészetét oly annyira fenyegető körülmények s a legprózaibb foglalkozások közepette, sem esik szükségképen áldozatul. A valódi nő nézetem szerint nő marad minden viszonyok között, erényei s gyengéivel egyetemben.

Nem mulaszthatom el e helyt azokat, kik a nő nagyobb önállósága s tágasb hatásköre által annak nőiességét veszélyeztetve látják, Pinoff német író női következő szép szavaira figyelmeztetni: „Es wird neben der weiblichen Selbständigkeit, die der edlen Sitte und Form spottet, und derjenigen weiblichen Abhängigkeit, die sich allein auf die Arbeit anderer verlässt und träge im Leben zuschaut, noch eine echt weibliche Unabhängigkeit, eine edle Selbständigkeit geben, die weil sie charaktervoll ist, eben deshalb recht weiblich ist.”

Az említett aggodalomnak csak annyiban van alapja, a mennyiben minden veszély magában zárja a lehetőséget valamit elveszteni, a jelen esetben az u. n. nőiességet vagy az erényt. De ebből nem következik, hogy valami jót vagy kötelességet ne teljesítsünk, mivelhogy ebből valami hátrány is származhatik, hanem hogy végezve, a mit elmulasztanunk nem szabad, egyúttal a veszély ellen magunkat lehetőleg védjük, s így mindazt, mi után törekszünk, elérjük, mind pedig a birtokunkban levőt biztosítsuk.

A fődolog itt az, vájjon elkerülhetlenül szükséges-e, hogy a nő a hagyományos korlátokon túllépjen a cselekvés terére. S ha igen, micsoda előnyök haramiának ebből úgy az egyénre, mint a társadalomra, és vajjon megérdemlik-e ezen emolumentumok, hogy a nőiesség és általában eszményi javaink a veszélyeztetésnek némileg kitétessenek?

Erre nézve már az első fejezet kielégítő feleletet ad. Kitérünk onnan, hogy a nő munkaképesítése oly elodázhatatlan szükség, hogy minél tovább halasztatik, annál mérgesebb rákként fog rágódni a társadalom testén; a következőkben pedig lesz alkalmam kimutatni, hogy az egyenjogúsítás e részben minden képzelhető okokkal motiválható, hogy mindaz, mit ellenvetni szokás, minden józan alapot nélkülöz, és hogy a nők munkaképesítéséből mind az egyénre, mind a családra és államra megmérhetetlen haszon származnék. Mi marad hátra? Azon csekély veszély, mely a női költőiség vagy erényesség elvesztésének csupán lehetőségét zárja magába.

És most kérdem, igazságos, ész- és célszerű-e ezen lehetőség miatt megtagadni a nőtől azt, a mit természetjog s a humanitás számára követel, megfosztani az egyént és társadalmat annyi boldogságát s felvirágzását előmozdító eszközöktől, – és mindezt akkor, midőn a nőt s benne az emberiség ideális érdekeit helyes nevelés s célszerű intézkedések által még e csekély veszélytől is megóvhatjuk.

Erre azt hiszem, csak egy, minden habozást kizáró felelet lehetséges, s ez: nem.

De van még több körülmény, melyek megerősítenek hitemben, hogy az említett aggodalom légből kapott vagy legalább oly jelentéktelen alappal bír, hogy a legnagyobb embertelenség volna a nőt a miatt vitatott jogaitól továbbra is megfosztani akarni.

Tekintsük csak a nép – sőt az iparos osztály nőit s leányait. Köztudomású dolog, hogy ezek csaknem ugyanazon munkakörrel bírnak, melylyel a férfiak, és ha történik is köztök munkafelosztás, ez nem annyira a férfias és nőies foglalkozás szempontjából történik, mint inkább a közös cél vagy az egyén physikai s szellemi képességeire való tekintettel, s míg egyrésztől némely munkákat közösen végeznek férfi és nő egyaránt, másrésztől nem ritkán történik, hogy teljesen szerepkört cserélnek s e részben tisztán az egyéni képességek s a szükség szolgálnak zsinórmértékül.

Ennek dacára ki merné állítani, hogy a népéletben hiányzik a költészet, vagy hogy e körülmény a nőnek akár nőiességét, akár erényességét kockára tenné? Ellenkezőleg nem az-e jóformán az egyetlen kapocs, mely a szegény embert nyomora közepette az élethez láncolja, hogy nyomorúságát idealizálhatja, vagy legalább költői élményeivel ellensúlyozhatja? Jele, hogy a foglalkozás neme ha elhomályosítja is természetünk költői, eszményi irányát, el nem törülheti azt, és hogy az más pillanatokban ismét ragyogó pompájában előtűnik, másrésztől, hogy annak megtartását minden körülmények közt biztosíthatjuk, ha az anyatermészet képét magunkon minél hívebben s tisztábban megőrizni törekszünk.

A költői jelleg e szerint nem annyira a munka minősége, mint más körülmények által tételeztetik fel, melyek a különböző társadalmi osztályoknál különbözők lehetnek s különbözők is, de mindannyian függetlenek a foglalkozás nemétől s elegendők arra, hogy az annyira féltett kincset számunkra biztosítsák.

A műveltség alsó fokán álló osztályoknál a női költőiség s erényesség legerősebb védvét képezik éppen a természeti állapothoz való közelség s a vallás-erkölcsi nevelés. A művelt osztálynál ugyancsak a szigorú erkölcsi nevelés az egyik legbiztosabb palladium; a természeti állapotban rejlő erőt pedig a humanistikus irányú műveltség s esztétikai képzettség által kell helyettesíteni, a melynek éppen az a feladata, hogy az embert a természeti állapothoz visszavezesse azon különbséggel, hogy az ezen hosszú processus által elért természeti állapot nem az ösztön s vallási motívumok, hanem inkább a józanész, a jóra irányuló szabad elhatározás által uraltatik.

Ez úton bizonyára sokkal biztosabban megvédhető a női kedély költői zománca s erényessége, mint azon babonahit által, hogy némely munkákra ráfognak, hogy nőiek, másokról pedig azt költjük, hogy a nőt lényegéből kivetkeztetik s erényét is nehéz próbára teszik.

Minél mélyebben hatolunk e dolog fejtegetésébe, annál nevetségesebb s gyermekesebbnek tűnik fel úgy a

munka nemeinek az említett alapon történő osztályozása, mint az arra épített hiedelem.

Átalában nekem úgy tetszik, mintha azok, kik a nő jelen társadalmi helyzetét s nevelésének irányát az Idealismus iránti lelkesedésből óhajtják fentartandónak, annak lényegéről téves nézetet árulnának el. Szolgáljanak ennek megerősítésére a már idéztem Pinoff következő szavai:

Das gerade die Gegenwart erfasst wird in ihrer socialen Aufgabe, in ihrem tiefen Weh über den sittlichen Verfall der Gegenwart, von der Begeisterung für diesen Idealismus, beweist, dasz die Idee nicht so verachtet ist, sondern dasz es noch einen Idealismus giebt, der sich lossagt von dem von Frauen jetzt so liebevoll gepflegten weiblichen Idealismus, den Träumereien und Tändeleien, der in seiner abgeschmackten, seichten Romanliteratur, in seiner dilettantischen, musikalischen, deklamatorischen Zeitverschwendung die Frau nur zu Müßiggang, Sinnlichkeit, Verweichlichung und Selbstüberschätzung geführt.

Das ist ja gerade der Idealismus, den wir anklagen, dasz er in seiner Consequenz die Frauen insgesamt dem krassesten Materialismus entgegengeführt hat und noch führt. Gerade diesem Idealismus haben wir es zu danken, dasz die verkehrtesten Lebensanschauungen unter den Frauen Platz gegriffen haben. Diesem Idealismus, gleichviel ob er hervorgegangen aus einer romantischen Gefühlsschwärmerei, aus religiösem Fanatismus, aus einer Ueberschwänglichkeit in der Lebensauffassung, wenn sie auch aus der Poesie und der Philosophie hergeleitet ward, ist es allein zuzuschreiben, dasz die arbeitende Frau geopfert wurde. Aus ihm ist das Zerrbild der modernen Gesellschaft hervorgegangen, die Frau als Göttin und Sklavin in gleicher Eigenschaft. Das ist der Idealismus, der in seiner Selbstvergötterung die Frau zu dem Wahne geführt hat, der sie sich für jede Arbeit zu gut dünken läßt, der die Frau zu jenem krassen Materialismus geführt hat, sich und ihr Leben in Putz- und Zerstreungssucht, in nichtigem Zeitvertreib zu verlieren. Diesem Idealismus gegenüber wird es endlich geboten sein,

dem in jenem Kreise so sehr verachteten Idealismus das Wort zu reden, dem Idealismus, der das Ideal der „Arbeit“ vertritt, dem sittlichen Idealismus, welcher in den Frauen durch die Arbeit und Werkthätigkeit wachgerufen werden soll, durch den die Frau körperlich, geistig und sittlich sich regeneriren soll. Diesem Idealismus reden wir das Wort, und der sittliche Wille, der zu diesem redlichen, aber mühseligen Wege gehört, erscheint uns für unsere gegenwärtige und zukünftige Frauenwelt als ein nicht hoch genug anzuschlagender Idealismus.

De nem akarom olvasóim türelmét kifárasztani, újabb érveket halmozva fel amellet, mit már eddig is, hiszem, elegendőkép bebizonyíták; csupán azon feltevést óhajtom még közelebről vizsgálni, mintha a nő szerepkörének szélesbítésével annak erénye nem ritkán nehéz próbára tétetnék.

Van egy közmondás, mely szerint könnyebb egy véka bolhát megőrizni, mint a nőt, – ha egyszer az erény útjáról lelépni magában feltette. Vagy mostani viszonyaink között kevesebb az alkalom, mely az embert tolvajjá teszi s a nő jelen korlátolt, elzárt helyzetében nincs annyira kitéve az ostromgépek záporának?

Balga hit! Gondolkozzunk csak kissé e tárgyról –, s vagy nevetségeseknek fogunk önmagunk előtt feltűnni, vagy keserű fájdalom fog el bennünket a felett, hogy a földön minden oly ingatag, hogy semmire sem építhetünk csalahatlanul!

Nyúljon kiki saját keblébe, lapozzon kissé múltja emlékkönyvében, – s ha felgondolta, mennyi alkalom kínálkozott számára valamely no körébe férhetni, mily száz meg száz fegyvernemet számító ostrommíveletnek lett az céltáblája, és ha megfontolta, hogy a férfi és nő közötti egyetértés előidézésére mily gyorsan s titkos utakon történhetnek a diplomatai közlekedések, hogyha az ostrom talán éveket vesz is igénybe, a capitulatio s bevonulás az erődbe – pár perc műve, –; ha mindezt felgondolta, akkor kísértsen meg az így szerzett meggyőző-

dés hangján feleletet adni a kérdésre: mi képes a nőt egyedül az erény ösvényén megtartani?

Én azt hiszem s bizonyára más is azon nézetben lesz, hogy tisztán és egyedül szilárd akarata, melyet megdönthetlen erkölcsi elvek edzenek azzá.

És ha ez így van, akkor azon aggodalom is, hogy a no jogkörének tágítása folytán vajmi gyakran nehéz kísértetbe sodortatnék, bár mennyire érthető, a vitatott munkaképesítés ellen érvelő erővel nem bírhat.

Mert ha a nő jelen megszorított helyzetében elég alkalommal rendelkezik, a legárgusibb szemeket kijátszani, akkor valóban hitvány biztosíték s szőrnöm vigasztalás a férfira nézve azon tudat, hogy a női erényt egykettővel kevesebb alkalom hozhatja veszélybe.

Ki ne látná be, hogy minél alaposabb ez aggodalom, annál kevésbé megfelelő az annak megszüntetésére fordíthatni szándékolt eszköz? Mi természetesebb ennek folytán, mint a nőnek vitatott jogát megadni, de a visszaélést azzal célszerű praeservatívák által lehetőleg akadályozni. Ezen óvszernek leghathatósabika pedig, mint azt a nőnevelésnél bővebben kifejtem, a jellemfejlesztés, az erkölcsi elvek megszilárdítása a női kebelben.

A kegyelemdőfést a női önállóság ellenzőinek azonban az adja meg, hogy a mit ők a női erény legerősebb védvének tartanak, a női működésnek a szűk családi körre való szorítását, éppen ez rejt magában arra nézve legtöbb veszélyt. Hivatkozom az életre, ha vájjon nem éppen a tulszigoru megszorítás okozza-e a korlátoknak erőszakos szétrobbantását és a leggyanakvóbb őrszemnek ugyancsak a legármányosabb módokon való kijátszását? Egy nő ezt mondja erre vonatkozólag:

Nur freie, bewusste Erauen, die zugleich bewusste sittliche Menschen sind, werden unsere Sitten, unsere sozialen Bedürfnisse besser fördern, als jene räumlich und geistig beschränkten, willenlosen Kinder der Sünde. Die höchste weibliche Entartung, die niedrigsten und zügellosesten weiblichen Leidenschaften finden wir am Meisten da, wo die Erauen am unfreiesten und am strengsten eingekerkert sind, wie in den abschreckenden Beispielen

der Palastgefangenen des Harems. Die wahre und ächte, edle Weiblichkeit wird sich freier und auch reiner gestalten, wenn man ihrem Wirken nicht überall hemmend entgegenstreben wird. Erst dann, wenn die Frau sich bewusst sein wird, weshalb sie sich an den Mann anlehnt, wenn sie sich in ihrer Wahl durch des Mannes wahre und ächte Tugend wird bestimmen lassen, dann erst wird sie aufhören, um äusserer Lebensvortheile willen ihm zu folgen Blicken wir tiefer in jene Miszverhältnisse, die nur allzusehr durch unsere hergebrachte Erziehungsrichtung begünstigt wurden, so werden wir finden, dasz die weibliche Hilflosigkeit und Unselbständigkeit oft genug der Beweggrund zu der weiblichen Freiheit geworden ist, die mitunter kein Mittel scheut, einen Versorger und Ernährer für sich zu gewinnen. Andererseits hat aber das unnatürliche Beschränken der Frau auf den engen häuslichen Heerd eine unnatürliche Sucht nach Vergnügungen und Freuden auszerhalb des Hauses in ihr zu Wege gebracht. Die Maske der selbstlosen Bescheidenheit und Anspruchslosigkeit, die man so geflissentlich bemüht ist, der Frau zuzudiktiren, verbirgt sie nicht oft genug unendliche Ansprüche für Lebenscomfort?

Tudom, küzdenek ezen aggodalom s a feltékenység észszerűtlensége mellett bármily hatalmas érvek, jelen társadalmi viszonyainkat s a nőnevelés eddig követett irányát tekintve könnyen megmagyarázhatólag, csaknem megdönthetlen az, miután a női gyengeségről táplált általános hiedelemben bírja alapját.

Azonban eltekintve e helyt attól, hogyha a nő gyengesége s ingatagságáról táplált hit alapos is, a gyenge nem is szilárd elvek által minden ostrom ellen vértézhető, – eltekintve, mondom, ettől, nagy, igen nagy kérdés, vajjon a nőnem erkölcsi tekintetben oly gyenge, hogy e melléknevet méltán viseli, s mi férfiak vele szemben az erősek praedicatumával jogosan büszkélkedhetünk?

Meglehet, tévedek; de eléggé indokoltnak találom nézetemet, mely az erős és gyenge praedicatumok értelmezésében az általános felfogástól némileg s talán éppen a lényegre vonatkozólag eltér.

Mi férfiak – nem politikai, tudományos vagy más socialis kérdésekre nézve vallott elveinket értem, melyekhez elég szívósan ragaszkodunk –, hanem az erkölcsan egyik cikkelyére nézve, valljuk meg, általában véve bizony nem igen szoktunk scrupulosusok lenni. Ellenkezőleg a nőnek legcsekélyebb megfélekedését önmagáról, hogy ne is említsem, botlását, kérlelhetlen szigorral elítéljük, s gyakran legártatlanabb tetteit vagy szavait, melyek távolról sem származnak könnyelműségből, hanem pusztá szeszélyből, pajzánságból vagy legfeljebb meggondolatlanságból, már eléggé felbátorítok s feljogosítóknak tartjuk arra, hogy a legvégsőre következtessünk s gondolni merjünk.

Erre, meglehet, azt fogják némelyek gondolni: önmagáról ítél az ember. De azért a bűnt, hibát, tévedést, mivel magunk is elkövetjük, erénynek még sem hirdethetjük, s a mit másokban kárhoztatunk, azt el kell Ítélnünk önmagunkban is.

A kérdés lényege itten az, áll-e a fentebbi tétel általában vagy sem. És erre nézve bizonyára nem csak a férfiak befogják ismerni, de az egész nővilág is egész erejéből azt foga harsogtatni, a mit minden nő életében nem egyszer mond el, hogy egy pontra nézve mi férfiak bizony nagyon, nagyon egyformák vagyunk.

Szerelem dolgában a férfiak csaknem korlátlan szabadságot élveznek; a köztök e pontra nézve észlelhető különbség, a kiváltsággal kisebb vagy nagyobb mértékben való élés csakugyan azon egy alaptételnek különböző, az egyéni tulajdonságok, életkor s más viszonyokhoz mért alkalmazásai alapszik. Maga az e pontra nézve a férfivilág moráljában uralkodó általános felfogás ugyanaz, és csak a gyakorlati kivitelben szenved módosulást, s a mennyiben olykor hajótörést szenved, vajmi ritkán múlik a mi jóakaratumul. Az egyiptomi Józsefek, úgy látszik, már csak is a bibliában és a legendákban fordulnak elő.

Az atya nem annyira tartózkodásra a szerelmi élvaktól inti a nagy Világba készülő fiát, mint inkább csak óvatosságra e sikamlós pályán s mértékletességre. E téren minél több sebet kapni, minél több diadalt aratni, dicső-

ség; az ifjúnak úgy Isten igazában kikeli tombolni magát, s magok a nők azon nézetben vannak, hogy az ilyenből válik aztán a legjobb férj. A kínálkozó alkalmat elszalasztani vagy a csábok ellenében az erény mellé szegődni, a közszólam szerint annyi, mint megérdemelni szalmát (nem is szénát) zabálni!

Mi más sors jutott e részben a nőnek osztályrészül. Ha egyszer átlépte a Rubicont, kockája el van vetve, ha egyszer erődjének sáncait elhagyta, a híd örökre lecsapódik utána. Ebből magyarázhatni meg, miért dominálnak e tekintetben a nőnél annyira a végletek. Mint a kő a hegytetőn szilárdan áll s dacol a fergeteggel; de sikerült azt helyéből kimozdítanod, mily gyorsasággal gurul alá s az elhagyott magaslatot többé vissza nem küzdheti. A nőnek mintha csak egy kártyától függne egész életjátéka, melyet ha más üt el kezéből, mint játéktársa, mindene oda van visszahozhatlanul. A nő életében az a legnagyobb esemény, melyen a hősnő sorsa eldől. Csak az á-t nehéz kimondania, aztán az egész ábc-t vajmi könnyen, gyakran akarata ellenére is lemorzsolhatja. A nő vagy minnek lennie kell, vagy nem az; csodálkozhatni-e, ha egyszer megszűnvn az lenni, a minnek lennie kell, keveset törődik vele, mivé lesz, hova juthat, meddig sülyedhet!

Isten mentsen, hogy ezen a férfi és nő sorsa közt e részben észlelhető ellentét ecsetelésének célja volna, a nőnek is a férféhoz hasonló szabadságot vindicálni. Távok vagyok azon német iskola elveitől, melynek magok a nők által annyira istenített szövívője (Heine) így ír: „Die glücklichen und schönen Generationen, die gezeugt durch freie Wahlumarmungen, in einer Religion der Freude emporblühen, – werden wehmütig lächeln über ihre armen Vorfahren, die sich aller Genüsse dieser schönen Erde trübsinnig enthielten, und duich Abtödtung der warmen, farbigen Sinnlichkeit fast zi kalten Gespenstern verblichen sind”. Tudom, hogy a buja képzelet e csábító képe élő alakot nem ölthet; míg a család az állam s társadalom boldogsága egyik legfőbb tényezőjének fog elismertetni, míg az ember mint ember s nem pusztán mint

állat jó tekintetbe, míg az emberiség nem csupán anyagi, de magasabb, eszményi célok utáni törekvésének tudatát teljesen el nem veszti, – addig ez agyrém megvalósíthatatlan marad. A szerencsétlen lángelme, melynek egyik elkeseredett pillanata mondható tollába az idézett jóslatot, bizonyára a természeti állapotra célzott, melyhez az emberiség előbb-utóbb kétségkívül vissza fog térni, csak-hogy oly értelemben veendő természeti állapothoz, minőben én azt fentebb kifejttem, melyben nem az állati ösztön és a positiv tanok által vezetett akarat, hanem az ész, a jóra minden külső motívumok nélkül merő belső szükségességéből irányult szabad elhatározás fogja uralmát ünnepelni, melyben az állati és szellemi, az érzéki és erkölcsi egyensúlyba jönnek s teljes öszhangba egyesülnek, – a mely állapot, hogy szintén természeti, az emberi természet méltóságának legmegfelelőbb, bizonyára senki sem fogja kétségbe vonni; más állapot, mely az emberiség tökéletesedésének végcélját képezhetné, nem képzelhető; a Heine felfogása szerinti paradicsom nem volna egyéb, mint az ő, merőben állati állapot, melyből ezen fejezet kezdetén magam is kiindultam, s ennek folytán az emberiség egész művelődéstörténete, törekvései a tökéletesedés után – mindez nem volna egyéb dőre gyermekjátéknál, egész létünk célnélküli tengésnek, az erény és bűn, jó és rossz közti különbség pusztá képzelődésnek bélyegeztetnének.

E rövid kitérés értelmében ellenkezőleg emlékökbe idézem olvasónőimnek ismét egyik kedvenc költőjünk (Jean Paul) következő szavait: „Verlassene, aber Geduldige! Verkannte und Verblühte. Erwinnere dich der Zeiten nicht, wo da noch aufbessere hofftest, als die jetzigen und bereue den edlen Stolz deines Herzens nie! Es ist nicht allemal Pflicht zu heiraten, aber es ist allemal Pflicht, sich nichts zu vergeben, auf Kosten der Ehre nie glücklich zu werden und Ehelosigkeit nicht durch Ehrlosigkeit zu vermindern. Unbewunderte einsame Heldin! in deiner letzten Stunde, wo das ganze Leben und die vorigen Güter und Gerüste des Lebens in Trümmern zerschlagen voraus hinunter fallen, in jener Stunde wirst du über dein ausgeleertes

Leben hinschauen, es werden zwar keine Kinder, kein Gatte, keine nassen Augen darin stehen, aber in der leeren Dämmerung wird einsam eine grosze, holde, englisch – lächelnde, strahlende göttliche und zu den Göttlichen aufsteigende Gestalt sich zeigen und dir winken, mit ihr aufzusteigen, – o so steige mit ihr auf, die Gestalt ist deine Tugend!” Ha az erény nem pusztá képzelődés, akkor ily önfeláldozás s lemondás az élet legingerlőbb javairól bizonyára a legnagyobb, a legnehezebb erény!

Szándékom volt a férfi és nő közt a szóban forgó tekintetben észlelhető különbség feltüntetése által kellő világot vetni a nőnem állítólagos gyengeségére, mint mely az emancipationalis törekvések ellenzői által leginkább kizsákmányoltatni szokott s felderíteni, hogy a nőről e részben táplált vélemény nem egészen jogosult. Ha felgondoljuk, hogy e tekintetben mi férfiak ritka kivétellel mindnyájan egyformák vagyunk, e szenvedélyünket még nem is palástoljuk, sőt erényt csinálunk belőle; ha megfontoljuk továbbá, hogy a nőnem nagy része a corruptionának még sem lett áldozatává, amely része pedig attól elsodoratott, az éppen az által menthető, mert előle minden tisztességes, becsületes utat szűkkeblűen elzártunk, anyagi existenciáját biztosítani, s így nem csodálkozhatni, hogy miután minden moraliter megengedett módot kimerített, anyagi szükségleteit fedezni, végre legdrágább kincsét is áruba bocsátja, segítve magán, a hogy lehet; végre ha kellőleg méltányoljuk azon eléggé nem méltányolható körülményt, hogy a nőnem nevelését teljesen elhanyagoljuk s jellemének fejlesztését, szilárdítását, plane dőreségnek tartjuk, mivelhogy a nőtől senki sem vár elveket, meggyőződést, hogy erkölcsi romlását mi magunk idézzük elő menthetlen kiszámítással, – kérdem, hol van s micsoda alap az, melyre a nő gyengeségéről táplált hiedelmünket építjük? S hol van, miben áll e tekintetben általában a férfinem erkölcsi fölénye, akaratszilárdsága? Önként értetik, hogy itt legkivált a nem családos egyéneket tartom szem előtt; a családosoknak könnyű e részben kivételt képezni, és még könnyebb az öregeknek! De ez nem forgatja fel a tételt!

Így látjuk, hogy a nő legalább e részben méltatlanul viseli a gyenge melléknevezetet. Sőt ellenkezőleg bátran állíthatni, hogy a nőben az erkölcsi érzet a morál úgy a szóban forgó, mint többi tételeire nézve sokkal erősebben gyökerezik, mint a férfiban, s míg ez valamint a szerelem dolgában, úgy más tekintetben is gyakran vajmi könnyen túlteszi magát a morál korlátain, szerelmi kihágásait természetesenek találja s mentegeti, más jogtalan s erkölcstelen tetteit könnyen venni s szépíteni tudja, pl. a felebarátját kifosztó csalót, szédelgőt élelmes, praktikus embernek tartja –, addig a nő, ha a szerelem dolgában talán meg is feledkezik magáról, más tekintetben – a csekély kivételek számba sem jöhetnek – a társadalmi morál, az illemnek legéberebb öre, a jó, nemes tetteknek mindég buzgó gyakorlója, az önfeláldozás, lemondás s csendes türelemnek vajmi gyakran magasztos példányképe szokott lenni.

Nem tudom ezek folytán, mire alapítják a férfiak erkölcsi fölényüket s erejüket a nőnem felett, ha csak ennek apró szeszélyeit, felületes gondolkozásmódját, mely a világ-folyását inkább csak tarka színjátéknak tekinti, féltékenységét, hiúságát stb. nem vetik a latba. De e tulajdonok éppen nem jogosítanak fel arra, hogy miattok valakit moraliter gyengének tartsunk, sőt ellenkezőleg a tapasztalás bizonyítja, hogy azok igen gyakran a legszilárdabb erkölcsi elvekkel párosulnak. De még az is kérdés, vajjon az említett gyöngeségek és hibák annyira a női természet sajátosságaihoz tartoznak, hogy más nevelési irány s önálló, független létalapítása által ne volnának megszüntethetők vagy legalább megszoríthatók?

Avagy szellemi s fizikai képességeikből akarják a férfiak az „erős” epithetont deducálni. Ám legyen. De ebből legkevésbé sem kovácsolhatni fegyvert az emancipationalis törekvések megdöntésére.

Testi vagy szellemi erejét meghaladó munkakört senki sem vitat a nőnek, mivelhogy ez esetben gyakorlatilag kivihetlent követelne, mire maga a nő vagy nem vállalkoznék, vagy kísérlet esetében bátorságának

dozatául esnék, intő például nemének. Hogy e határ meddig terjed, annak helyén szó lesz róla.

Legközelebbi fejtegetéseim elég világosan bizonyítják, hogy a nőemancipatio ellen döntő érvek gyanánt felhozni szokott azon két kifogás, hogy ez által mind a corruptiónak új csatornák nyitvatnának, mind az élet költészete s általában eszményi javai végveszélybe sodortatnának, minden józan alapot nélkülöz s pusztán elfogultság, természetünké vált vastag előítéletből származik.

És most, mielőtt eddigi fejtegetéseim eredményét összefoglalnám, még csak egy szót azokhoz, kik az emancipatiótól a költői, eszményinek veszélyeztetése miatt idegenkednek.

A nő csak egyike, habár egyik leghathatósibika azon tényezőknak, melyek korunk anyagi áramlatát ellensúlyozni s rohamában fentartani képesek, kivüle vannak még más és pedig szintén nem kevésbé hatályos faktorok, melyek az ideális iránynak fenmaradását s fejlődését biztosíthatják. Vajjon kevésbé, sőt nem nagyobb mértékben veszélyezteteti-e ezeket korunk minden eszményit elnyeléssel fenyegető szelleme –, s vajjon úgy buzognak-e a nőemancipationak e szempontból ellenzői a tudományok s életviszonyok azon nemei iránt is, melyek az eszményinek ápolására szolgálnak? Másrésztől, kérdem, van-e csak egy jobb érzésű ember is, ki dacára korunk materialisticus iránynak, az eszményinek örökkévalóságán csak egy percig is kétkednék, ki nem hinne a költő jósszavaiban:

So lang der Mond noch leuchtet,
Ein Herz noch sehnt und fühlt;
So lang der Wald noch rauschet
Und einen Müden kühlht;

So lang noch Lenze grünen
Und Eosenlauben blühn;
So lang noch Augen lächeln
Und hell von Freude sprühn;

So lang noch Gräber trauern
 Mit den Cypressen dran,
 So lang ein Aug' noch, weinen,
 Ein Herz noch brechen kann;

So lange wallt auf Erden
 Die Göttin Poesie,
 Und mit ihr wandelt jubelnd,
 Wem sie die Weihe lieh.

Und singend einst und jubelnd,
 Durch's alte Erdenhaus
 Zieht als der letzte Dichter
 Der letzte Mensch hinaus.

Ezzel előadtam volna azon vezérelveket, melyek a nőkérdés megoldásánál szem előtt tartandók, igyekeztem azon aggályokat is szétoszlatni, melyek már eleve a nélkül, hogy a dologba mélyebben tekintettünk volna, elfogultakká tesznek s úgy a köznapi életben mint a sajtó terén ijesztenek.

Pedig ez tisztán optikai csalódás műve. Mint a felhőkkel, melyek a távolban oly ijesztő sötéten tűnnek fel a láthatáron, s míg közelünkbe jönnek, gyakran vagy egészen szétfoszlanak vagy legfeljebb szürke köd alakjában tűnnek fel, úgy vagyunk a nő kérdéssel is. Mi sok minden vált már behatóbb vizsgálódás folytán szűnyoggá, mi azelőtt tévének tetszett. És különben is, ha a társadalmunk láthatárán mutatkozó eme felhők rejtenek is méhökben némi veszélyt, a gondolkozónak, a practicus gazdának kötelessége, nem pusztá harangzúgással, imádsággal s gyermekes félelemmel akarni a fergeteget elijeszteni, hanem villámhárítókat alkalmazni s féltett javait biztosítani.

1. Először is ne feledjük, hogy e kérdés vitásánál a család elve képezi a kiindulási pontot, és hogy e szempontból tekintendők a nőnemnek nem csupán azon tagjai, a kik férjhez mennek, hanem azok is, a kik hajadonok

maradnak. A családban fakadnak az ember legtisztább, legnemesebb érve s örömei, ott egyedül találhatja fel az egyén valódi s tartós boldogságát; a családban vannak megvetve az állam legerősebb alapjai; a család azon kapocs, hol az egyén és állam érdekei találkoznak s mindkettőnek jóléte egymás által tételeztetvén föl, mindkettőt annak kölcsönös eszközlése s előmozdítására ösztönzi s sarkalja; a család ezek alapján egyúttal az, mi az összes emberiséget végfeladata megoldásához legbiztosabban, sőt egyedül vezetheti.

A természetnek ezen intenióját világosan felismerhetni, miután mind a két nem tagjain a nemi s érzékileg észrevehető különbségeken kívül még más lényeges alapvonásokat is észlelhetni, melyekből különböző rendeltetés s életkorra következtethetünk, minek tudata sehol és semmi körülmények közt sem tűnt el egészen. A két nemnek teljes, oly értelemben vett egyenjogúsítása, mely akár a két nem eddigi hivatáskörének felcserélését, akár annak közösségét s tisztán az egyéni képesség s tetzés szerinti választási szabadságát vonná maga után, s maga a ruházatbani különbség is megszűnnék, a mondottak alapján a chimaerák országába tartozik.

Teljes egyenjogúsítás csak azon helyes értelemmel bírhat, – a mit legalább elméletben nem is von senki kétségbe, s a minek bizonyítgatásától éppen e miatt magam is elálltam, – hogy t. i. a nőnek hivatása teljesen egyenjogú a férfiéval, ép oly fenséges s lényeges, mint ezé; hogy továbbá a nő a szellemi fejlődés jogát éppen úgy igényelheti, mint a férfi, és hogy e téren kifejtett munkássága s szerzett érdemei tisztán az egyén s nem a nemre való tekintettel mérlegeltessenek.

2. De más részről legyen bár a család elve oly szent és sérthetetlen, még ennek sem szabad áldozatul hozni az embert, az embernek legfőbb javait s jogait, életét s személyes szabadságát. Ellenkezőleg, a midőn az ember nem olvadhat a családba, jogos és méltányos követelés, hogy őt pusztán mint embert megillető jogai gyakorlatában ne gátoljuk. Nem lesz ez a család elvén ejtett seb, ellenkezőleg annak megszilárdítását jelentékenyen előse-

gítendi. A két nézpont, az ember családi rendeltetése s személyes jogai, távolról sem képeznek ellentétet úgy, hogy ha az egyiket akarjuk érvényesíteni, a másikon szükségképpen csorbát ejtsünk. Ez elválasztás megszüntetése s a két nézpont egyesítése mindenesetre kell, hogy úgy az egyén, mint az államnak főcélja legyen; de a hol az lehetetlen, a mint az mindenütt soha sem volt lehetséges és soha sem is lesz, ott ne nyúljunk vakmerőn az ember azon jogaihoz, melyek oly mélyen gyökereznek természetében, hogy csak is létével együtt s az egyénben az emberiség megsértésével téphetők ki.

Valóban megfoghatlan, hogyan buzoghat valaki a család épségeért, hogyan foghatja el e miatt aggodalom a legkisebb veszélyvel szemben akkor, midőn az embert oly könnyű lélekkel az enyészetnek martalékul dobja; megfoghatlan ez különösen korunkban, mely oly erőteljesen védi az egyén jogait minden magasabb tekintetek által nem parancsolt korlátok ellen, korunkban, mely még a gonosztevővel szemben is a humanitás elveit hangoztatja s életéhez, mint az életnek legfőbb javához nyúlni borzad, mely a vadnégert szabad embernek proclamálja, a rabszolgakereskedésben az emberiség meggyaláztatását látja, s a legbárdolatlanabb, az állattól jóformán csak beszélőtehetsége által különböző férfi számára is szavazatjogot követel! Minő ellenmondás!

A ki elég szívtelen az egész nőnem megfosztását legszentebb jogaitól, azon anyagi, szellemi és erkölcsi nyomort, melynek annak nagyrésze kivált a nagy iparvárosokban áldozatául esik, száraz szemmel nézni, annak a család egészségét féltető aggodalma sem a tiszta humanismusból, az állam s emberiség érdekeire féltékeny fenkölt szellem s érzületből, hanem saját énjének tömjéző önzésből fakad!

A család elvének és az egyéni szabadság jogigényeinek összeegyeztetése tehát azon legfőbb vezérelv, mely a nőkérdés eldöntésénél szem előtt tartandó. Az állam kénytelen viszonyát a nőhöz a családra való tekintettel szabályozni; de másrésről a nőnek is joga van az államtól követelni, hogy a mennyiben családi hivatását be nem

töltheti, a személyes szabadság által involvált jogok élvezetébe lépjen s ebben az állam által ne csak ne akadályoztassák, ellenkezőleg támogattassék.

Minden más kiindulási pont, jelesen az, melyen annyira szeretünk nyargalni, a nőnem szellemi fejletlensége és erkölcsi gyengesége, ha a tényálladék nem is jöhetne vita alá, e probléma megoldásának kulcsát nem képezheti.

3. Hol vannak azon határok, meddig a nő hatáskörének tágítása a család veszélyeztetése nélkül terjedhet, az dogmatikus tételbe nem foglalható, amennyiben ezt a korviszonyok, az emberiség míveltségi foka határozza meg, és ha a nő jelen a múlt századokénál kétségtelenül szélesb hatásköre dacára a család épségében nem szenvedett, megnyugodva lehetünk, hogy a jövőben kivívandó nagyobb önállósága sem fogja annak alapjait megingatni. Valamint az egyes emberre nézve nem képességeinek nagy mértékben történő, de különben öszhangzó fejlesztése, hanem némelyeknek kizárólagos ápolása, másoknak teljes elhanyagolása s az ennek folytán kifejtett egyoldalúság rejt magában veszélyt, úgy az emberiség magasabb érdekeit, hová a szilárd alapokon nyugvó család is tartozik, mindaddig nincs okunk féltetni, míg az annak életében szereplő tényezők öszhangzón s fokozatosan fejlődnek, s egyik sem vergődik oly túlsúlyra, hogy a másikat elnyomja s funkciója teljesítésében akadályozza. Tény pedig az, hogy a nőnem úgy szellemi fejlettségét, mint társadalmi helyzetét tekintve, korától elmaradt; a ki tehát őt az emberiség nagy színházában a hátul ácsorgó tömegeből mint nem oda tartozó elemet karonfogva az őt megillető páholyba segíti, az bizonyára se a nő, se a család érdekeinek ellensége nem lehet. Ebből egyúttal következik, hogy

4. A nőkérdés alapján cultural kérdés s valamint a történet folyamában, úgy az egyes népeknél is a kor míveltségi viszonyai szerint különböző gyakorlati megoldásra talál, mint azt korunkban is az egyes nemzetek különböző míveltségi foka s a nőnek legalább részben megfelelő társadalmi helyzete eléggé bizonyítják. Ez ok-

ból, valamint nem akadályozhatjuk meg, hogy a műveltség terjedése, jelesen azon tényezőknek fejlődésével, melyek a nő társadalmi helyzetére befolyanak, ez is habarcsát hátul kullogva a korszellemmel ne tartson, úgy észszerűtlen, a társadalmat megmételtyező volna, az emancipatióból nagyobb adagot nyújtani a nőknek, mint megnyit valamely nemzet műveltségi állapota megenged és követel. Minden csak a kellő mértékre szállítandó le, s maga a méreg gyógyitallá válik. A főfeltét pedig, mely nélkül a nő a korviszonyok által számára kijelölt hatáskört sikeresen be nem töltheti, nagyon természetesen a nőnevelés buzgó felkarolásában van. Mert valamint minden a világon csupán az emberi szellemnek szakadatlan munkálkodása folytán fejlődik s tökéletesbül, úgy a nő sorsának javulását is csak úgy remélhetni, ha a múlt előítéleteit leküzdve annak, javításán munkálkodni is törekszünk. Az emancipatio eszméje fejlődni s tért fog nyerni előbbutóbb mindenütt, miután az eszmék soha sem halnak meg egészen; csakhogy e fejlődés nagyon természetesen nem lesz oly gyors menetű, ha útjába, mint történik, akadályokat gördítünk, mintha azt rokonszenvvel fogadva, előmozdítani törekszünk. És e szerint történni fog az, a mi eddig is történt, hogy a mit passiv vagy éppen elenséges állásunk által megakadályozni hittünk, az haladni, fejlődni fog, csakhogy lassabban, mint kedvező körülmények közt történhetnék. A minek az a gyászos következménye, hogy az emberi nemnek tulajdonképen, észrevehetőleg csak egyik fele, a férfinem és a körébe csoportosuló s érdekeltsége által felkarolt életcélok és tényezők fejlődnek s tökéletesbülnek, a másik fele, a nőnem és az általa képviselt életjavak csaknem teljesen elhanyagoltnak s tespedésre kárhoztatnak. És éppen e szárandó egyoldalúság, melynek kifolyásaként tekinthetni legalább részben az anyagiság szellemének oly borzasztó mérvbeni elharapózását, ellenkezőleg az eszményi bírodalmának oly szembetűnő gyengülését, kétségkívül egyik nem legutolsó oka kimondhatlanul zilált társadalmi viszonyainknak.

5. Így fogva fel a nőkérdést, könnyű belátni, miért vitathatni valamely társadalomra nézve pusztán a nőnek gazdasági s vagyonszerzési emancipációját s ellenezni a közjogit, míg más nemzetnél már ez utóbbi is joggal igényelhető. S e szerint miért szükséges már nálunk is a nő munkaképesítését életbeléptetni, az emancipatio többi nemeiről pedig most még lemondani. Az már életszükséggé vált nálunk is, ezekre még nem értünk meg. Innen a mit ez utóbbi tekintetben fogok mondani, az tisztán csak a kérdés minden oldalról történendő elméleti megvitatását célozza, gyakorlati alkalmazása csak azon nemzetekre vonatkozhatik, melyek műveltségi s socialis viszonyai az emancipatio magasabb fokát megbírják, de távolról sem a mi társadalmunkra, melyre nézve a nőnek a gazdasági emancipatio határain túl terjedő felszabadítása csakis a távol jövőben bírhat jelentőséggel.

6. De miután „Grau ist alle Theorie und grün des Lebens goldner Baum,” a kép, melyet magunknak száraz elméletek után, avagy tisztán képzelő tehetségünk működése alatt az emancipatióról alkotunk, biztosak lehetünk, az életben vajmi másképp fogja magát kivenni. – Éppen mivelhogy minden elmélet átalánosságban mozog, a jelen esetben tehát az egész nőnemet egy kalap alá szorítja, a nőemancipatióról alkotott képzetünk oly terjedelmes kerettel bír, hogy mindazon miniature fényképeket aranyos vagy virágkoszorúza rámaikkal együtt, melyeket az egyesek keblök oltárára helyeztek, megsejmisíteni s helyökbe azon imposans alkotmányt állítani látszik, mely alatt keblünk kisdéd házi oltára könnyen összerokkadhatna. A képzelő tehetség pedig soha sem megbízható kalauz, ez esetben annál kevésbé, mivelhogy előítéleteink s aggodalmaink által megvesztegetve, a festménynek csupán árnyalatát szemléli tartósan, mi alatt az lelkünkben koromsötétté válik, maga a tulajdonképi alak pompás, felvidító színvegyületén futó tekintettel elsikamlík.

A nőnem helyzete s társadalmi viszonyaink ezáltal előidézett változása nem fog egyszerre, mintegy varázsütésre végbemenni úgy, hogy ez új állapotnak csak rosz oldalait lássuk s nyomását érezzük, a régieknek még árnyai

is színváltozva s terhei is eszményesítve tűnjenek fel előttünk. Nem is fogja hosszú időn át a nőnemnek nagy többsége az emancipációnak jóformán még fuvalmát sem érezni. Eclatans bizonyíték erre az, hogy hiszen az emancipate eszméje tényleg már nálunk is polgárjoggal bír s gyakorlatilag érvényesül, s mégis sokan, mondhatjuk, a társadalom nagy többsége jóformán még azt sem tudja, miben áll tulajdonképen az a rettegett nőemancipatio, s csak úgy Don Quixote módjára viaskodik ellene. Hány nő van már – hála a haladás iránti fogékonyságunknak – Magyarországon, kik ezen rettegett zsarnok kezéből vetették kenyerüket s ezzel biztosíták magokat a nyomor, és erkölcsi elbukás ellen: hány fiatal hölgy van már hazánkban, kik ezen gyanakodó tekintettel fogadott jövevénynek köszönhetik, hogy beteg anyjokat s kis nővéreiket becsületes szerzeményükből, nem önmaguknak árubabocsátásával, étellel, ruhával s meleg szobával ellátják, sőt megtakarított filléreiket a kétes jövőre is elhelyezik; hányan vannak már derék nőink között, kik férjüknek keresményét megkészszerzik, és azon édes öntudattal ébrednek s feküsznek le, hogy magokat azokért, kiket szeretnők, feláldozhatják? Hiszen már nem csak a posta – és távírdahivataloknál, hanem a kormány legújabb intézkedése folytán a vasutaknál is szelíd női tekintet fordul kérdőleg felénk s nyújt felvilágosítást, s iskoláinkban is nemegy no hirdeti a tudomány ígét.

És ugyan, kérdem, hoztak-e ezen modern intézmények, melyek a múltban talán anathemával sújtattak volna, akár egyesek, akár egész társadalmunkra csak legkisebb veszélyt avagy kárt is, ellenkezőleg, mint említtem, nem árasztottak-e, hol csak életbe léptek, áldást és boldogságot? S ennek dacára nem népszerűtlen-e nálunk manap is az emancipate eszméje, nem vetnek-e a férfiak csak e név hallatára is keresztet, s nem esnek-e egy emancipált nő látására elfogultsággal elfogultságra képzett nőink heves görcsökbe, sőt többet mondok, s ezt saját tapasztalásomból állítom, nem kelnek-e ki hála helyett magok azon nők az emancipate ellen, melynek áldásos gyümölcseit élvezik, melynek egyedül köszönhetik, hogy

becsületök feláldozása nélkül tisztességesen megélhetnek? És miben állt egész okoskodásuk, melylyel az emancipatio nagy eszméje ellen síkra keltek, midőn következetlenségük s önmagukkal való ellenmondásukat szemökre lobbantam? Elhallgatom – irántoki tekintetből, nem róvhatván fel azt hibául nekik!

Mit bizonyítanak mindezen az életből merített tapasztalatok? Egyrésztől igazságot szolgáltatnak énnekem, midőn azt állítom, hogy a legtöbb ember e részben nem tudja, mit cselekszik, hogy az emancipation félreismerve olyasmit kennek rá, a miről az mit sem tud, hogy az szűzfátyolát beszennyezve s mennyasszonyi koszorúját lépve, egész meztelenségében tüntessék fel, s ezáltal a ledérségnek érzékcsiklandoztató látványt nyújtsanak, a szemérmes nőnek pedig arcába kergessék a vért, hogy így minden kedve elmenjen, magát emancipálni. Csakhogy ez józan gondolkozású emberhez nem méltó, nemes kedélyühez nem illő játék s oly eljárás, melylyel a legszen-
tebbet is pellengére állíthatni.

Másrésztől arról tanúskodnak az említett tapasztalati jelenségek, hogy az emancipatio eszméje lassan, nem rohamosan haladva, egyik kezével elfogult ellenei vagy ügyetlen barátai ellen küzdve, a másikkal nagylelkűen magok ellenségeinek jólétén munkálkodva, kíméllettel s nem hányva könyörtelenül előítéleteinket kardélre – folytatja diadalmi útját.

Miben és mennyiben, kérdem, változtak rosszabbra a nőkről vallott nézeteink, mióta a nőemancipatio a kor-kérdések láthatárán feltűnt, s ha csakugyan tapasztalhatni ilyen változást, kérdés, vajjon éppen az emancipatio terjedésének s nem inkább más körülményeknek kell azt be-
tudnunk? Vesztettek-e a nők tiszteletben s becsülésben, – már t. i. azon tiszteletben, melyben őket ezelőtt részesítettük, – általában vagy csak azon nők is, kik a hagyományos előítélettel szakítva tisztességes munkakereset -
után néztek? Avagy vesztettek-e valamit nőiességök nymbusából, áldozatul hozták-e természeti bájaikat és erényeiket, hogy nem képesek többé képzeletünket lángra gyújtani s bennünket titkos, láthatatlan erővel magokhoz

láncolni – azért, mert a hasznos tevékenység terére léptek? Nem jogosabban állíthatni-e, hogy az ily nők megőrizve azt, a mivel bírtak, más oly képességeket sajátítottak el, melyek csak előnyökre szolgálnak másokkal szemben?

Hosszú időn át még csak sporadice fognak az ily esetek előfordulni; de kevés kivétellel nem lesznek azok szeplők a nőnem szép arcán, hanem szintén a szépség ismertetőjelei, nem lesznek csalán avagy tövisbokrok, hanem szintén virágok a nőnem paradicsomkertjében, csakhogy talán keményebb éghajlatot is megbírnak, mint általában üvegházakban ápolt, elkényeztetett társnőik.

Azon üdeségből, vidám, naiv kedélyből, mely az életet csak hírből ismeri, meglehet veszíteni fognak a nők is. De ugyan nem veszít-e minden ember, nem veszítenek-e most is már a nők azon természeti naivságból, mely a gondtalan gyermekkor kiváltsága; nem szükségképeni, lélektanilag indokolt eredménye ez minden culturának? Hiszen egy bizonyos fokig egész nevelésünk s képzésünk célja a természeti ember levetkezése s a méltóságunkhoz illőbb szokások, nemes ízlés s erkölcsök elsajátításában áll, és csak a míveltségnek magasabb fokán kezdünk ismét közeledni a bár eszményesített, megtisztított természeti állapothoz vissza. Azonban ugyanazon culturának, ugyanazon polgárosító szellemnek, mely egy-némely természeti szépségünket veszélyezteti, egyúttal feladata azokat vagy célszerű, tapintatos képzés által megőrizni, vagy ha áldozatul esnek, más nem kevésbé becses tulajdonok kifejtése által kárpótolni. A férfi is a cultura nyesőkése alatt hány jeles természeti adományát nem veszti el eredeti nyersségével; de azért ki állítaná, hogy a természeti férfi közelebb áll a férfi eszményéhez, mint a képzett, mívelt? Ez áll a nőről is. Én legalább azon nézetben vagyok, hogy a természet műhelyéből kikerült nő, felruházva annak minden bájaival, örökön derült arccal, mosolygó szemekkel, a naiv ártatlanság utánozhatlan kellemével –, nyújthat részegítő kéjt, kiforgathatja eszünket; de eszmény, egy nemes férfi csupán csak kitartó küzdelme árán kivívható fenséges cél – nem lehet! Az eszmény mindég képzeletünk alkotta a maga

nemében legtökéletesebb kép, melyet a valóságban csak nagy küzdelemmel közelíthetünk meg. Az anyatermészet csak az anyagot szolgáltatja; az ember becsét az után ítéljük meg, a tökélyt mennyire megközelítő alakot képez abból. Még a testi szépség is fokozható – ezt a nők igen jól tudják – a kultúra vívmányaival; ki vonná azt kétségbe, midőn szellemi s erkölcsi becsünkről van szó. Ezt alkalmazhatni a nőre is, s valóban nincs kártékonyabb s félszegebb felfogás, mint azon a nőnevelésben általában követett elv, a leányokban minél tájékozatlanabb, gondtalanabb, mondhatnám, akaratnélküli lényeket adni a férj kezébe, hogy azokból a maga ízlése szerinti alakot faragjon. Mintha bizony nem mindegyikünk inkább óhajtana okos, értelmes, nemes kedélyű s szilárd elvekkel bíró nőt, mint képzetlen, tapasztalatlan, gyenge bábót, minden formák felvevésére alkalmas viaszot, s mintha e részben a férfiak közt nem a legnagyobb egyet-, értés uralkodnék! A mely anyag könnyen veszi fel az én pecsétem betűit, felveszi az a másét is.

Ebből az következik, hogy a gyermeki vidámság s naiv kedély nem oly kincse a lányoknak, melyet minden áron, maga a szellemi érettség és erkölcsi szilárdság árán is megóvni kellene. Igen szép, irigylésre méltó lénye a teremtésnek azon fiatal nő, ki vidám kedélylyel magas szellemi képzettséget s határozott erkölcsi elveket párosíthat. De e két utóbbi tulajdonság mégis csak hasonlíthatatlanul becsesebb az elsőnél s azért kell, hogy törekvéseinknek is főcélja legyen, ha mindjárt az első e közben el is tűnnék. Az erény nem áll a sokak által hibásan jóságnak nevezett szenvedő jámborságban, hanem azon rossz hajlamaink s tulajdonaink leküzdésében, melyekkel születünk (Eötvös). S minél nehezebb e küzdelem, annál nagyobb az ember becse. De csak az ilyen erényre lehet aztán bizalmunkat, hitünket s boldogságunkat alapítani.

Ez oldalról sem hozhatni fel tehát mítsem a nők munkaképesítése ellen, hogy t. i. az emancipatio által feltételezett mélyebb képzettség s érettebb gondolkodás sok esetben a női kedély vidámságának elvesztésével járna.

És így lennének nőink, a minők most is vannak, a női kellékekről alkotott egyéni felfogás és ízlés legkülömbözőbb árnyalatai szerint, – és a feltűnőleg csak hosszú idő múlva mutatkozó változás abban állna, hogy a jelenleg a női eszményről alkotott fogalmunk mellett lassanként egymás eszmény is jogosultságot nyerne, s míg a mostaninak tömjénezői kevesbednének, a leendőnek imádói jelentékenyen szaporodnának. Az egyszerű, szerény ibolya, szegfű és közönséges rózsza mellett nagyobb számmal, nemcsak ritkaságképen, ott díszlenének kertekben a kameliák, kaktusok, aloek és a sötétebb szinti rózsafajok is. A szende, szerény, ábrándos tekintet, a természetnek vidám mosolygó gyermeke továbbra is ép úgy el fog bővülni, mint a komolyabb gondolkozású, szellemgazdag s szilárd akarattal bíró hölgy. Abban a természet mester-művét, a testi bájak szépségét s a kedély naivságát, ebben a művészet, a cultura remekét, természeti kellemeim kívül a szellem gazdagságát, az érzelem mélységét, a küzdő erény fenségét fogjuk csodálni. Mindkettő lehet költészet-től duzzadó, az a népköltészet, ez a műköltészet typusa. Mindkettő lehet a legtisztább, legszeplőtlenebb ártatlanság, az öntudatlan, ez öntudatos; az nem hibázik, téved, mert csak a jót ismeri, s másképp nem cselekedhetik, ez nem fog az erény útjáról letérni, mert nem akar; ott a kebelbe csepegtetett szülői intelmek, a gyermekkori benyomások s a vallás által beplántált borzalom némely tettektől lesz az erény öre, itt a mély aesthetikai képzettség, a fenkölt szellem s önméltóságának érzete fogja a paradicsom ajtaját elállni. Mindkettő méltó tárgya lesz a férfi szerelmének; az elragadó, kecses, szeretetreméltó, ez eszményi, tiszteletgerjesztő, bámulatra ragadó; mindkettő boldogságosztó.

Lesznek nőink, a minők vannak, kiket pusztán kedves játékszernek fogunk tekinteni a férfi szórazokoztatására; lesznek, kik szellemök ragyogtatása által a férfinak hatásos ajánlólevélül fognak szolgálni s annak hite szerint egyéni becsét is emelendik, s ismét lesznek, kik az eddig elfoglalt korlátolt kört lelkiismeretesen betöltve, azon túl vágyakodni soha sem fognak, s végre lesznek, kiket a szük-

ség, a fekete gondok, akár hajadon, akár házassági állapotban, kényszeríteni fognak az életküzdelem mezejére lépni s a család megélhetését eszközölni vagy legalább előmozdítani.

Nők lesznek mindannyian s minden körülmények közt, csak a nevelésnek, a célnak megfelelőnek kell lenni.

III.

Feladva azon téves felfogást, mintha a nőkérdés kizárólagosan a nő különleges érdekei körül forogna, ellenkezőleg általános érdekű, az egész emberiségre kiható jelentőségűnek ismerve fel azt, melytől a megingatott család s hanyatló társas életünk újjáalakítása s ennek folytán az államok szellemi s anyagi felvirágzása, nemkülömben erkölcsi szilárdsága függ, minden vitatkozáson felül állónak fogjuk találni a nő úgy szellemi, mint erkölcsi emancipatiojának jogosultságát.

A mit felvilágosult századunk egy férfembertől sem tagad meg, azt továbbra a nőembertől sem vonhatja meg.

Tudomány és művészet már-már közjövő váltak; kiragadtatva az azokat monopolizáló osztályok bilincseiből, népszerűsítésök s átszivárogtatásuk a nép legalsó rétegeibe ma már polgárosító törekvéseink főcélja. A szellemi önkimívelés s tényleges részvételnek jogát a tudomány és művészet világában ennél fogva a nőtől sem tagadhatni meg –, annál kevésbé, miután különben hivatásának a korigények által jelentékenyen fokozott kötelmeit se mint „feleség és anya, se mint társadalmi tényező nem teljesítheti.

Másrésről a szabad eszmék mindinkább terjedő áramlata s a humanisticus világnézet hódító szelleme mindinkább erős meggyőződéssé érleli az egyén személyes szabadságának s függetlenségének sérthetlenségét, s a szolgaság szellemét, bárhol üsse is az fel fejét, a politikai, vallási vagy társadalmi téren, visszariasztani s elnyomni törekszik. Ideje, hogy a nő rabszolgaságának jármát is

sze nem egyeztethető hiedelmet, mintha a nő pusztán csak szolgálatra teremtett volna. Ismerjük el a nőt is nem csupán családtagnak, hanem embernek is s ezzel önálló léte alapításának jogosultságát, szűnjék az meg végre csak eszköze lenni a férfi céljainak, ismertessék el öncél-
nak s foglaljon el a férfival szemben nem, mint eddig, alá, – hanem mellérendelt állást, kinek nem csak a férfi, de önmaga s az emberiség irányában is különleges feladatai vannak, melyeket ha teljesít, ép úgy számíthat az emberiség hálijára, mint a férfi.

Míndez nem volt a nő –, nem elméletben, hanem tényleg, az életben – soha. És így igaza van Pinoffnak, midőn így ír: „Die Verbannung aus dem Paradiese ist nur zur Hälfte gelungen; denn der Mann hat den Rückweg längst wieder gefunden. Aber die Frau ist schüchtern und traurig vor dem Eingange zurückgeblieben und steht noch da und harrt auf Einlasz”.

Nem lehetett pedig a nő se szellemi, se erkölcsi tekintetben szabad, Önálló lény, mivelhogy rab volt gazdasági s vagyonszerzési tekintetben.

És ez az első ok, mely a nő munkaképesítését minden okoskodást kizáró módon követeli. Miután a gazdasági emancipatio egyedül adhat szilárd alapot a nő erkölcsi Önállóságának s szellemi fejlődésének, ez utóbbi tisztán emberi jogokat pedig felvilágosult századunk a nőtől sem tagadhatja meg, szükségképen meg kell adnia az elsőt is, mint eszközt a célhoz.

A másik, az említettnél is nyomósabb, sőt döntő érv, melyre a nő gazdasági felszabadításának szükségességét alapítjuk, ecsetelt társadalmi viszonyainkban gyökerezik. Ezek ugyanis, mint láttuk, oly mostohán s ellenségesen alakultak a nőre nézve, hogy maga anyagi existenciája is kérdésessé lett. Ennek biztosítására s a nő tisztességes megélhetésének eszközlésére pedig más mód nem kínálkozik, mintha annak kezeit a múlt előítéleteinek nyűgei alól feloldjuk s őt becsületes munkakeresetre képesítjük.

Kívánja ezt mindenekelőtt a humanitási szempont. „Die Frauen in ihren engen Kreis zu bannen, wäre ein

beklagenswerter Bückschritt gegen die Humanität”, mondja Holtzendorf. Az állam s társadalom nem hunyhat továbbra is szemet azon szellemi, erkölcsi s anyagi nyomor előtt, melytől annyian, kivált a középosztályú nok közül önhibájok nélkül, pusztán mint dőre előítéletek áldozatai elsodortatnak –, különben hazugság, metsző guny századunk humanitást apostolkodó törekvései, vagy a mennyiben tisztán a férfinemre vonatkoznak, hangzatos phrasisok csillogó meze alá rejtett meztelen egoismus. Az élet kiáltó példákkal bizonyítja, hogy a szabad, pártatlan gondolkozás, önálló cselekvési elhatározás, általában a szilárd jellem kifejtésének mily lényeges feltételét képezi a független anyagi lét; talán azért tagadjuk ezt meg oly makacsul a nőtől, hogy a tehetetlen, a szükség s körülmények vas markától megpuhított, annál könnyebben alacsuljon önző céljaink rabszolgájává. Paupertas magna meretrix. Mi poesist prédikálunk s azt követeljük a nőtől, hogy az eszményi irány hordozójává legyen; ezalatt mi a vastag materialismus mocsarába fetrengünk, s mivel tőle a becsületes megélhetés eszközeit megvonjuk, őt is magunkkal az erkölcsi elfajulás örvényébe sodorjuk.

De ne beszéljen a férfi, hallgassunk meg egy nőt: „Azoknak, kik a való élettől távol állanak, a bölcsek és könyvtudósoknak nem oly nehéz theologiai sőt anthropologiai okoskodásokkal bebizonyítani, hogy a nő függőségre született és csak a férfi önállóságra Vajha ezen kemény urak kissé jobban megbarátkoznának a valósággal, hogy megismernék, mire van szükség. Hogyha nem saját alanyi nézeteik, hanem a nők szükségéből indulva ki ítélnének, akkor meglátnék, vajjon lelkiismeretökre vennék-e, a nőt továbbra is csak arra kárhoztatni, hogy a férfinak függeléke legyen. Nem tűnik-e ki ebből inkább a férfi alanyisága, saját énje miatti gyöngéd aggodalma, mint a nő érdekeinek féltetése? Nézzük csak, rnint tengetik s elálmodják mindegyik házban, mindenik családban gyakran két-három leány magányos szobafülkében, minden családi összeköttetést nélkülözve és a világtól elszakítva, nyomorú, tétlen s azért vigasztalan

létöket. Mily gyakran hallhatók ott a sóhajok: oh bár-csak rongyokban születtem s dolgozni tanultam volna, hogy megkereshetnem kenyeremet s ne kellene itt tét-lenségben nyomorún elveszнем! Ne higyjétek, hogy a képzelet költötte ezt, én sokszor hallottam lelkészek s ta-nárok leányait ily panaszokba kitörni. Mint szenvednek ezalatt test és lélek! Búskór, elkeseredés az egész szép világ iránt szoktak rendes társai lenni e szerencsétle-neknek”.

Avagy hát hogyha ez sem indít szájalomra bennün-ket, nem ráz fel blasirt egykedvűségünkől az sem, hogy – a mi társadalmi viszonyainkat kell kiváltkép szem előtt tartanom – míg Londonban a törvénytelen szülöt-tek száma 1858-ban csak négy, Pesten már 1852-ben huszonegy százalékra ment. Kell-e ennél kézzelfoghatóbb bizonyíték arra, hogy a nők munkaképesítése szemmel láthatólag emeli a közerkölcsiséget s ennek hanyatlása legnagyobb részben a nőnem mostoha helyzetének, el-nyomatásának tudandó be?

A nők alaposabb s tágasbkörű szellemi kiképezte-tésének szükségességét manap már utcunque az egész művelt világban belátják, de létkérdésén – pedig utó-végre is ez a legfőbb – még mindég a legtöbb helyt csak úgy könnyen átesnek. Nem állhatom meg, hogy ez állításomat egy gyönyörű példával meg ne világítsam.

Otto Louise asszony így ír („Neue Bahnen”): „Schon der Naturtrieb diktirt uns die täglichen Verrichtungen, und die Existenzfrage zwingt uns zum Erwerb, wenn wir nicht verhungern wollen. Was bedarf es also der weit-schweifigen Beschreibungen, um die Frauen zu dem an-zuhalten, was sie tun müssen –, was aber not tut, wenn unser Geschlecht nicht verkommen soll, das ist die Erweiterung unseres geistigen Horizonts ...”

E mély bölcseségű nyilatkozatára Otto asszonynak így felel sarkellenese, a többször idézett Pinoff: „Die Existenzfrage zwingt nach meiner Meinung die Erauen dazu, ihren Leib zu verkaufen, zur Prostitution; denn wenn das Mädchen aus der besseren Gesellschaft einen geistigen oder körperlichen Krüppel heiratet, oder einen

alten Wüstling, um einen Versorger zu haben, so ist das Prostitution im schlimmsten Sinne des Wortes. Zeitungsannoncen, wie sie täglich in unsern Zeitungen zu lesen sind, wie: „Eine junge, gebildete Dame, von angenehmem Aeuszern und aus guter Familie, wünscht Stellung bei einem älteren Herrn als Gesellschafterin und Leiterin des Hauswesens“, sagen uns genug des grausamen Spiels mit der Existenzlosigkeit der Frau. Es ist leicht ausgesprochen, die Existenzfrage zwingt uns zum Erwerb, aber vor allen Dingen musz constatirt werden, ob zum ehrlichen oder unehrlichen Erwerb; denn wir wissen, dasz der Kampf um das Dasein den Frauen Wege eröffnet, welche unser sittliches Bewusstsein mit Empörung erfüllen“.

És azt sem akarják belátni, hogy a nő mélyebb szellemi kiképeztetése sem lehetséges anyagi önállósítása nélkül, s ha mégis lehetséges volna, mint minden valódi tudomány, előbb-utóbb gyakorlati érvényesülés után törekednék.

Adjuk meg tehát a nőnek a munkakereset jogát. Ez által először is jelentékenyen segítve lesz a vagyontalan művelt családok sorsán, amennyiben a feleség és leányok is hozzá fognak járulni az életszükségletek fedezéséhez; továbbá a nem férjesült leányok megvédetnek a lassú elhalás vagy erkölcsi elbukás ellen. A leánygyermek sorsa nem fog súlyként nehezedeni a szülők vállaira, a mennyiben kezökbe tétetik az le, s tőlök fog függni legalább részben jövőjük biztosítása.

Ezenfelül a nő szerzési képességének elismerése s az ezáltal feltételezett nagyobb szellemi képzettség s erkölcsi erő, megszüntetvén a férfi és nő között e tekintetben a jelenben észlelhető aránytalanságot, jelentékenyen megkönnyítené a házassági kötések s lehetővé tenne oly összeköttetéseket is, amelyekre különben gondolni is dőreség volna.

Ezért követeli a nők munkaképesítését az állam és társadalom érdeke is. A házasságkötés megkönnyítése a művelt középosztályban ugyanis elhárítaná az azt végényesszettel fenyegető veszélyt, előmozdítva annak úgy természetes szaporodását, mint vagyoni erősbülését, minek

folytán ismét a műveltség terjedésének több csatorna nyitnának, s így az állam élet legszentebb céljai s az emberiség legmagasztosabb érdekei jelentékenyen elomozdítatnának. Eleje vétetnék továbbá a folytonos panasznak, hogy munkaerő hiányában sok munkatér elhanyagoltatik, vagy kellőleg be nem tölthető, s így a nők szerzési képsítése, midőn azok anyagi existenciáját biztosítaná, közvetve szintén a közjólétre is üdvös kihatással volna.

De végre a nők mellett szól a jog és igazság is. Nem látom be, minő érvekkel lehetne támogatni azon állítást, hogy a nőnek nem szabad tisztességes, becsületes utón szerezni, ha arra képes és utalva van, s ha oly munkakört igényel, mely természeti hajlamai s hivatásának megfelel s testi erejét meg nem haladja. Valóban erre csak egy felelet lehetséges a férfizsarnok részéről: sic volo, sic jubeo (így akarom, így parancsolom), mi által megtagadtatnék a nőtől a természet legszentebb, legsérthetlenebb joga, a lét, az önfentartás joga, és ez egyedül azért, mert no. „A nők kizáratása minden igazán jövedelmező életfoglalkozásból” – mondja egyik nemzetgazdászunk – „igazságtalanabb s károsabb a legmervebb céhrendszernél... Az nem lehet, hogy azon produktív gazdasági erők, melyek az emberiség egyik felében rejlenek, mindvégig improduktív foglalkozásokra pazaroltassanak. A nőnem, mint egész, nem maitresse, melynek a férfinem által kell kitartatnia. A nőnem gazdaságilag egyenjogú fél, kinek joga van a produktív foglalkozásokhoz, joga van azon függetlenséghez, melyet csak a produktív foglalkozások nyújthatnak, joga van azon erkölcsi garantiákhoz, melyek e függetlenségben fekszenek”.

Azonban még több más előnyök is származnának a nők munkaképsítéséből, és pedig úgy a nőre, mint a férfira és az egész társadalomra. A szabad mozgás s rendszeres hasznos elfoglaltság tudvalevőleg az egészségre is szerfelett jótékony befolyással van. „A munka”, mondja Bock Ernő, ... „vidámmá, boldoggá tesz, s kedvessé teszi az életet, míg a munkátlanság unalmat, restséget, egészségétlenséget okoz. Vigasztalást, megnyugvást is

csak a munkából meríthetni.” Nem éppen azon körülménynek, hogy nőinket csak folytonos üléssel járó foglalkozásokkal, varrással, kötéssel, zongorázással stb. gyötörjük, tulajdonítandó-e, hogy testi s szellemi ruganyosságukat oly hamar elvesztik, s különböző bajok, ideges ingerültség, sápkór, kedvetlenség, elfásultság s életuntság már ifjúságok virágzó korában erőt vesznek rajtuk? Mi férfiak szeretjük a vidám, kedélyes nőt, ki borús óráinkban felvidítson s az életütötte sebekért pajzán szeretetreméltóságával vigaszt s kárpótlást nyújtson, s feledjük, hogy a kedély üdeséget mi sem tartja meg s mozdítja elő jobban, mint éppen a rendszeres testi s szellemi munkásság, s így ellenezve a nők munkaszabadságát, Elég esztelenek vagyunk, saját érdekünk ellen is cselekedni. És vajjon nem volna-e az ily hasznos elfoglaltság a nő anyai rendeltetésének is megfelelőbb, nem célszerűbben készítenők ők elő ezen az úton anyai hivatására, mint a mostani testi szervezetét rongáló s életkedvét is megmérgező gépies foglalkozások által?

A munkálkodás szellemi és műveltségi szükség is. A művelt ember tápláléka a hasznos, szabályszerű foglalkozás s minél műveltebb az ember, annál munkásabb is. Munkásság nélkül én legalább nem tudok valódi műveltséget képzelni sem. Minél műveltebb az ember, annál nagyobbak szellemi igényei; ezeket pedig csak munkásság által lehet kielégíteni. Ez igazság erőteljes hirdetése kivált hazánkban roppant horderővel bír. Minél inkább gyökeret ver társadalmunkban e nézet, annál inkább enyészni fog a felfogás, hogy az utolsó divat szerinti öltözködés s az u. n. nobles passions elegendők arra, hogy a művelt címére jogot tarthassunk, enyészni fognak a nemesi cafrangok, kiváltságok s előítéletek, s tért fog nyerni a valódi, a munkára s értelemre támaszkodó democratia eszméje. A nők pedig a mint magok végtelenül sokat nyernének ezen nézetnek hódolva, úgy kimondhatlanul sokat járulhatnak annak terjesztéséhez, általánosításához.

Így látjuk, hogy a nő gazdasági emancipációját minden képzelhető okkal támogathatni. De hallgassuk meg az ellenfélt is.

A nő munkaszabadságának proclamálása által verseny támadván a férfi-s nő között, sok férfi leszoríttatnék a munkapiacról. Nagyon helyesen. A nő jobb munkája részesüljön előnyben a férfi kevésbé jó vagy éppen hitvány szolgálata felett. A humanizmus s jogegyenlőség századában nem érdemelhet figyelmet az ily meztelen egoizmusra alapított s az erősebb ököljogát szentesítő felfogás. A verseny csak kívánatos, hogy a henyé munkára ösztönöztessek. És ha választásra kerül a dolog, minden jóra való ember azt fogja mondani, hogy inkább veszszen el nyomorún a munkakerülő s sok munkás embernek útjában álló férfi, mint a munkaképes és dologkedvelő nő. Az államnak s társadalomnak is kétségkívül inkább érdekében van kenyeret adni a nőnek, ki azt megérdemli, mint zsírával férfihernyókat táplálni.

De a női önállóság s munkaszabadság az élet örömei s élvezeteinek tetemes csonkításával járna. Ez is csak egoizmusunk és brutalitásunk kiáltó bizonyítéka. Tehát proscibáljuk a nőt azon lények sorából, kiknek, miután már léteznek, van joguk létük fentartásáról gondoskodni, és kötelességévé tesszük, ami életünket minél szebbé s kellemesbe tenni. Nem ázsiai felfogás ez, nem akár a perzsák s törökök gondolkozásmódja? Sőt mi rosszabbak s embertelenebbek vagyunk, mert azok legalább nem büszkélkednek míveltségökkel s nem profanálják a humanitás tanait. Jelen állapotjában a nő nyújt élvezet, megédesíti annak életét, hol a vagyoni feltételek megvannak, de képes-e azt ott is, a hol éhség s nyomor réme ijeszt? S vajjon megszűnnék-e a nő a férfi életét kellemessé tenni, a hol nincs más feladata, azért mert más nő, a ki rászorul, igyekeznék az életfentartást eszközölni; ellenkezőleg nem boldogítaná-e ez utóbbi is férjét munka után nézve sokkal inkább, mint összetett kézzel nézve, hogy küzködik az, hogy törődik, hogy legyen betevő falatjok? Valamint a férfi, úgy a nő önfeláldozásában is valami rendkívül felmagasztaló, nemesítő erő rejlik.

Legnyomósabb érv volna a nő gazdasági egyenjogósítása ellen azon aggodalomra épített ellenvetés, hogy azáltal a család épsége szenvedne, előmozdíttatnék az er-

kölcsi nyomor s csökkenne a leány férjhezmenési hajlama, – volna mondom, ha az ész kritikáját megállná s a tapasztalás által meg nem cáfoltatnék. A nők munkaképesítése csak úgy értelmezhető, hogy elismertetvén ugyan általában az egész nőnemre nézve a kereset joga, tényleg csupán azon nők folyamodnának annak gyakorlásához, kiket arra a szükség utal vagy a kik a családi kötelem elhanyagolása nélkül járulhatnak az életszükségletek fedezéséhez. Hogy visszaélés történhetné e joggal is, az mitsem bizonyít. Abusus non tollit usum. Azért mert az akarat felszabadíttatik a jó és rossz közötti választásra, nem adatik jog a rossz elkövetésére, s mivel ez végre mégis megtörténhetik, nem vonható meg általában a szabad választás joga. A családfőnek vagy az államnak mindig állanak rendelkezésére oly eszközök, melyek által a jogot egyes esetekben megszoríthatja, megvonhatja vagy legalább a visszaélés következményeit megghiúsíthatja. Talán nagyobb joggal állíthatni a fentebbiek alapján, hogy mivel éppen a szükség bír a legnagyobb demoralisáló hatással, a nők munkaképesítése úgy a család alapjának, mint általában az erkölcsi elveknek megszilárdítását eredményezné, mit a tapasztalás is bizonyít, s a nemzetek közt legfényesebben az angolok példája, kiknél a családi élet – bátran mondhatni – jóval szilárdabb alapokon nyugszik, mint más nemzeteknél, pl. a franciáknál vagy nálunk, kiknél a nő még mindég a kormos előítéletek igájában görnyed.

Abban sincs valószínűség, hogy a nő gazdasági önállósítása elidegenítené őt természetes rendeltetésétől, mivelhogy ez oly mélyen lelkébe van vésve, hogy szívesen feláldoz minden függetlenséget, ha szíve sugallata szerinti frigyre léphet. Az önálló lét reá nézve örökre csak jobb állapot hiányában, a férjhezmenés reményének megghiúsultával választott végmenedék maradna, hová a nyomor ellen megvonulni kényteleníttetnék.

A többi ellenvetésekre alig érdemes szót vesztegetni.

Így például nagyon felkapott ellenvetés, hogy a nő gyenge, nem bírná meg a terhesebb munkát. De hát ab-

ból, mert némely nehezebb munkák meghaladják a nő erejét, következnek-e, hogy oly munkákra se képesítsük őt, melyeket megbír? Csak varrásra, hímzésre stb. volna a nő alkalmas, s nincs-e egész csoportja a munkanemek s foglalkozásoknak, melyeket minden megerőltetés nélkül végezhetne? A kik így kifogásolnak, feledek, hogy hiszen a mívelt férfi sem képes minden munkára, s ha képes is, tényleg mindenre nem vállalkozik. Így a nő is csak oly foglalkozásokra adná magát, melyek úgy fizikai ereje, mint természete s hivatásának megfelelnek. Itt mindekelőtt arról van szó, hogy a nőnek szabad legyen dolgozni éppen úgy, mint a férfinak. Az aztán önként értetik, hogy a nő is, miként a férfi, csak olyasmibe fogjon, mit megbír s mihez ért. Már pedig, hogy a nő az u. n. női munkákon kívül egyébre nem volna képes, azt ugyan senki sem fogja állítani. Így pl. látjuk, hogy az alsó néposztályú nők gyakran nagyon is súlyos munkákat végeznek. Előre látom, hogy lesznek, a kik mosolyogni fognak, mivelhogy a mívelt nők munkaképesítéséről szólok s ezek fizikai erejének bebizonyítására a pórnőkre hivatkozom. És az érvelés mégis helyes. Igaz, hogy a mívelt, tehát azon nők számára vitatom a keresetjogot, a kik azzal nem bírnak; de nem a míveltosztályú nőnek, mint ilyenek, hanem általában a nőnek, mint nőnek fizikai ereje veendő tekintetbe, mert azt csak senki fogja állítani, hogy a mívelt nőt más természet alkotta, mint a pórnőt; ez már aztán telivér mágnási felfogás volna. Hogy a mívelt nő míveltté lőn, az e kérdésnél ép oly mellékes, accidentalis valami, mint hogy a mívelt férfi míveltté lett. Valamint sok férfi és nő a legalacsonyabb sorsból felemelkedve a legfinomabb munkákra képesíté magát, úgy a történelem s tapasztalás bizonyossága szerint a legfelsőbb körök szülöttei is a nyomor által a legsúlyosabb munkákra képesítették. Az ember a természettől örökli képességeit különböző arányban, de nem születési rangfokozat szerint, – a természet nem ismer ily badarságokat, – a többi a nevelés dolga.

Egyébiránt mindenki tudja, hogy a betegápolással pl. háború idején, a legmíveltebb s legyöngédebb nők is

foglalkoznak; pedig nem tudom, ha nem terhesebb-e az, mint sok kizárólag a férfiaknak fentartott foglalkozás, s nem tekintené-e azt sok férfi gályarabságnak. No de a nőknek jó, természetök s képességüknek megfelelő, mert hiszen ők gyengék.

Nekem úgy látszik, nem az igazság, hanem az önzés szolgálta irányadóul a férfi és női munkák meghatározásánál, vagy nem azt bizonyítja-e, hogy a nőknek csak oly munkákat tartottunk fel, melyek nemcsak hitványul díjaztatnak, hanem a tapasztalás s az orvosok vallomása szerint is egészségtelenek. Hazug nagylelkűség az, mit mi a nőnem iránti gyöngéd figyelemnek hangoztatunk, mi mellett nagyot nevetünk markunkba. Hogy a dolog így van, hogy érvelésünk prókatori fogás, kitűnik abból, hogy midőn a nő oly alkalmazásért kopogtat, mely üléssel van összekötve, azonnal azzal állunk elő, hogy a sok ülés ártana a nőnek, hogy mozgásra van szüksége, mintha bizony megengedett munkája által nem volna örökös ülésre kárhoztatva és a varrásnál ülni kevésbé ártalmas volna, mint az íróasztalnál. De hiába, az igazságnak már az a sorsa a földön, hogy ritkán nyer igazságszolgáltatást!

No de ha a női munkák nem is könnyebbek, mint némely férfifoglalkozások, de mindenesetre olyan természetűek, hogy a férfi méltóságával meg nem férnek. Úgy! Tehát a no alsóbbrendű lénye a teremtésnek, mint a férfi! És ugyan nem lealacsonyítóbb-e a férfira, ha tétlenségben fecsérli idejét? Csak ez teszi haszontalanná az embert, s a mely munka lealázza a férfit, lealázza az a not is.

Azt is ellenvetik, hogy a míveltebb nő szégyenelné magát, munka által pénzt keresni. A kik nem szorulnak arra, hogy dolgozzanak, hát csak szégyeljék magokat. A kik pedig utalva vannak a keresetre, azok válaszszanak a nyomorgás, becstelen vagy becsületes kereset között! Különben ismétlem: dolgozni senkinek sem szégyen, ha torkig úszik is a bőségben; csak henyélni lealázó. Aztán a család férfitagjai, az atya, férj és fivérek is pénzzel fizetetik meg munkájukat. Ne áldozzuk fel hát anyagi jólétünket ily dőre előítéletnek!

Ily semmitmondó azon kifogás is, hogy a nőnek már testszervezetében oly akadályok vannak, melyek miatt a munkára fel nem oldozható. Eltekintve attól, hogy az n. n. női betegségek csak időközönként ismétlődnek a nélkül, hogy a nőt munkaképtelenné tennék, nem volna szabad felednünk, hogy hiszen mi férfiak sem vagyunk biztosítva a betegség ellen. Oly terhes munkákat pedig, melyek könnyen veszélyt hozhatnának a nőre érdekes állapotában, senki sem vitat számára. Legfeljebb tán szégyenkeznek a nő ily állapotban a munkapiacon megjelenni; de dolgozhatnak oda haza; aztán ez a szégyenkedés is csak elfogultság – naturalia non sunt turpia; – a megszokás azt is elenyésztetné.

Oldjuk fel tehát a nő békóit is – századunk annyira bilincset oldott már fel, – s emeljük magunkhoz az elnyomottat. Igaztalanságot, jogtalanságot évezredek sem szentesíthetnek soha!

Hány ezer meg ezer hajadonnak maradt leány, hány özvegyesre jutott nő, mily végtelen sora a vagyontalan soktagú családoknak áldaná a kezet, mely az elfogultság s szennyes önzés gyártotta okmányt, – melyre elég volt rámutatni, hogy a női szellem szárnyát szegjük, midőn az végzetes börtönéből kirepülni készült, – széttépné, s tért, módot nyújtana, az éhező gyermeknek kenyeret adni, melynek lisztjéből eddig az erősebb, talán éppen ingyen-élő cukorsüteményeket készített, a rideg világ ajtaján vigasztalanul kopogtató könnyeit letörölni, melyeket a telhetetlenség és szédelgés sajtolt, legalább halvány mécsvilágot gyújtani azon sötét kamarákba, melyekben, hogy élő lények vannak, csak onnan tudjuk, mert Őket, miként a napvilágtól elzárt pincenövényeket, napról-napról fonyadni, hervadni látjuk a nyomor gyilkos ölelései között.

Hogy a gazdag, korlátolt felfogású s tompa kedélyű e sötét képről nem tud magának fogalmat szerezni, azt értem; de hogy egy gondolkozó s fenkölt szellemű ily látvány előtt, – a minő pedig annak, ki az életet nemcsak a világpiacról s báltermekből, hanem az otthon rejtekéből is ismeri, mindenütt szemébe ötlük, – szíve mélyében fel ne jajduljon, azt én legalább se érteni, se hinni

nem vagyok képes. Tudom, hogy az anyagiség büszke századában felebaráti szeretetre hivatkozni, az ügyefogyottak iránt szánalmat érezni s egyébért is lelkesülni, mint a mi kézzelfogható, vajmi nevetséges dolog; mindazáltal azt tartom, mégis emberiebb s nemesebb, a szív áramlatának ott engedni szabad folyást, hol az magasztos célokért buzog fel, mint a hol nemtelen szenvedélyeink, irigység, gyűlölség s kéjvágy vannak a játékban. Arról is megvagyok győződve, hogy a lelkesülni s emelkedni tudó keblek azon helyek, melyeken, miként a Sahara fővényén az oázokon, egyedül találhatunk enyhülést, megnyugvást az élet sivatagján.

Alkudjunk meg tehát a körülményekkel s csináljunk a szükségből erényt. Ez pedig abban fog állani, ha a nőtől az alkalmat s módot meg nem tagadjuk, magát a társadalmi viszonyok követelte rendeltetésének megfelelőleg kiképezni.

De minő munkakör adandó hát a nőnek?

Erre nézve nézetem szerint legcsalhatatlanabb ^iró lesz a-tapasztalás. Mire a nő képességét bebizonyítja, arra képes s annak gyakorlatára jogosított is. A női munkakör meghatározásánál tekintetbe veendőek úgy a nő természete, physikai s szellemi képességei, hajlamai s hivatása, mint a társadalmi viszonyok. Nem szenved kétséget, hogy némely munkák alig ha fognak valaha a nő hatásköréhez tartozni, jelesen azok, melyek tekintélyes fellépést, huzamos, kitartó erélyt, jelentékeny physikai erőt, vagy hosszú, évtizedeken át tartó, kimerítő előkészületi tanulmányokat igényelnek. Önként értetik, hogy itt is bebizonyulván a képesség, nem vonható meg annak érvényesítési joga.

A többi u. n. férfi foglalkozásokra nézve, melyekre azonban a nőt is testi s szellemi tulajdonai képesítik, nagyon természetesen a korviszonyok s társadalmi igények lesznek a mérvadó. Minél inkább fejlődik az emberiség, annál többet fognak nyerni a nők, s minél előhaladottabb a polgárisodásban valamely nemzet, annál inkább tágulni fognak a nők munkaszabadságát megszorító korlátok és megfordítva. Miből következik, hogy nekünk sem szabad

más nemzetek e részbeni törekvéseit vakon majmolni, hanem azokat a mi cultural s socialis viszonyainkhoz alkalmazni. A mi ott üdvárasztó, nálunk könnyen végzetes lehet.

A következő munkaágak s foglalkozások, azt hiszem, nálunk is már minden aggodalom nélkül megvolnának engedhetők a nőknek:

1. A kereskedelmi osztály nőtagjai igen üdvösen készíttethetnének elő a kereskedelmi pályára. Ennek folytán, ha a családfő betegeskedik vagy meghal, a feleség vagy leány vehetné át az üzlet vezetését, s nem volna szükség azt feladni vagy idegen, könnyen kevésbé megbízható s lelkiismeretlen egyénekre bízni. De idegen, kivált női árucikkkel üzérkedő kereskedésekben is előnyösen alkalmaztathatnának akár mint segédek, akár mint levelezők, könyvvezetők s számvevők. Mint segédek különösen növevőkkel szemben igen helyökön volnának, miután azok, mint tudjuk, férfisegédekkel szemben bizonyos dolgokra nézve tartózkodók szoktak lenni.

2. Hogy a nők a posta- és távírdahivataloknál, nemkülönb a vasúti pénztáraknál (mint Franciaországban) és banküzletekben és pedig akár önállóan, akár mint a családfő kiségitői helyöket betöltik, azt a tapasztalás minden kétségen felül bebizonyította.

3. Hasonlóan a tanpályára való alkalmazhatóságukat is fényesen beigazolták. így látjuk, az egyesült államokban a tanerők $\frac{3}{4}$ része nő, Buffalóban meg éppen kevesettebbek a nő – mint a férfitanárok s jobban díjaztatnak, mint ez utóbbiak. S valóban különösen a leánytanodákban s az alsóbb fitanodákban is, nem tudom, ha nem alkalmasabbak-e a férfitanítóknál.

4. Aggodalom nélkül megengedhető a nőknek: a különféle vegytani, sebészeti s látesszők, színek és illatszerek, nem különben paszománymunkák, fametszetek, kalapok, szőnyegek, kosarak, nádszékek stb. készítése. Alkalmazhatók fonó- és szövőgépeknél, könyvkötői, esztergályos és üvegműhely ékben, könyv- és műkereskedésekben, kölcsönkönyvtárakban stb. Nekik valók volnának

a fényképezés, gyorsírászat s másolás, mely utóbbit ott-hon is végezhetnék.

5. A nyomdákban és szerkesztőségekben is többféle alkalmazást nyerhetnének. Ott mint szedők, faktorok működhetnének, itt a lapbeosztás s javításnál, nem különben a kiadóhivatalban volnának elfoglalhatok.

6. Megemlítem még a tudakozó intézeteket, melyek vezetésére a nők szintén aligha nem alkalmasabbak volnának a férfiaknál, a vendéglőket s más mulatóhelyeket, hol mint ellenőrök, a szegényebb sorsúak mint pincérek is alkalmaztathatnának, mint azt a külföldön, pl. Németországban, sőt Csehországban is (pl. Karlsbad, Franzensbadban stb.) volt alkalmam tapasztalni s már nálunk is helyenként láthatni.

Felsorolhatnék még más munkaágakat is, melyek elvállalására s végzésére a külföldi, jelesen angol és amerikai nők már régebbi idő óta jogosítványok s képesítések. De teljesen feleslegesnek tartom azt, miután nincs kétség, hogy a női munkakör meghatározásában legmegbízhatóbb mester az élet leszen.

Míg a nő gazdasági s vagyonszerzési egyenjogósítása, a mely pedig reá nézve a lét kérdését képezi, több nemzetnél még mindég a jámbor óhajok sorába tartozik, magán- és büntetőjogi tekintetben azt tapasztaljuk, hogy csaknem teljesen egyenjogúnak ismertetik el a férfival, a mennyiben, ha önálló, akár hajadon, akár özvegy, ugyanazon szabad elhatározási joggal bír, mint a férfi, s tetteiért ép úgy felelős, mint ez.

A mi e tekintetben jelesen a magyar nőket illeti, azt látjuk, hogy ezek valamint a múltban nagyobb önállósággal bírtak, mint más nemzetek női, úgy a jelenben is több jogot élveznek, melyekre nézve azok még mindég megszorítást szenvednek.

Így pl. Angliában a nő nem volt felelős azon vétésekért, melyeket férje jelenlétében követett el, miből kitűnik, hogy azok az elkövető állítólagos erkölcsi gyengesége miatt beszámíthatóknak nem tartattak. A nők

által okozott károk úgy voltak megtérítendők a szülők vagy férj által, mintha házi állatok által okozottak volna. Általában a nők ugyanazon categoriába soroztattak a kiskorúak, elmebetegek és részegekkel, kiknek tettei nem tekinthetők szándékos, öntudatos cselekvés kifolyásának, és éppen ezért fel sem róhatók.

A mi régi törvényeink szerint nemcsak bírhattak ingatlan javakat földesúri joggal, de katonákat is köteleztettek állítani, és a főnemesi nők az országgyűlésen is képviseltethették magokat. Igaz, hogy nálunk is és pedig még manap is, míg férjhez nem mennek, gyámság alá tartoznak; mindazáltal sok oly jogokat élveznek, pl. a hitbér, nászajándék, vagyonrendelkezésre nézve stb., melyeket más országok törvényei a nőktől megtagadnak.

Általában mégis állíthatni, hogy a magánjog legtöbb pontjára nézve a nők az egész mívelt világban – kevés kivétellel – egyenjogúaknak ismertetnek el a férfiakkal. így köthetnek jogérvényes adás-vevési s kölcsönszerződéseket, javaikat eladományozhatják, azokról végrendeletileg intézkedhetnek stb. Talán csak a kezesség s váltónál nem szerepelhetnek manap már, a mi azonban inkább előnynek, mint hátránynak tartandó rájuk nézve, s e részben némely férfiosztályok is megszorítást szenvednek.

Mindaz, miről eddig szó volt, fogják némely nőolvásóim mondani, igaz, helyes s tán szép is; hogy a nő szellemileg s erkölcsileg szabad, önálló lény legyen s anyagi nyomorából is kiemeltessék; de hát a vagyonszerzés eddig hallgatással mellőzött némely nemeire való képesítést és a politikai emancipatiót, az emancipatio koronáját, mikor tesszük azt fel már a büszke alkotmányra; az orvosi és ügyvédi pályákra, továbbá képviselőség s miniszteriségre való képesítésről –, mikor lesz már erről szó? E nélkül az emancipatio csak csonka –, félmű, ennek megvonása új sérelem, s a tett engedmények csak a kényszerállapot kierőszakolta, savanyu képpel nyújtott könyöradomány. Az orvosi és ügyvédi pályák, politikai szereplés, választási képesség, ministeri fauteuil stb. Ezek az álmainkban kísértő csábképek, ezek vágyainknak Jöreményfoka, ez a

valódi, teljes emancipate ... Oh boldog, irigylendő unokák, kikre mind e javak várnak, melyekért mi most küzdünk esküdt elleneikkel, a férfizsarnokokkai.

Ily ékes expectoratiókba törnek ki az emancipatrikék és a kékharisnyások ...

És mosolyogjunk avagy szánakozzunk rajtok ...; ki tudja, nem fog-e a jövő igazat adni nekik?

De most... most még ... csak mondjanak le erről szépecskén, nagylelkűen ...

Az eddig kijelölt határokig terjedő nőemancipatio jog- és célszerűsége manap már csaknem az egész művelt világon többé-kevésbé elismertett. És valóban, a megnyit az emancipatióból eddig vitattunk a nő számára, annyit attól többé meg nem tagadhatni.

A mi azonban a vagyonszerzés két nemét illeti, az orvosi és ügyvédi pályák megnyitását a nő előtt, mint melyek szintén a finomabb s nagyobb képzettséget igénylő keresetágakhoz számíttatnak, továbbá a nők politikai egyenjogúsítását, erre nézve, bármennyire is bizonyítson a nők mellett a jogi elvekre és tapasztalásra való hivatkozás, minden elfogulatlan ember kénytelen beismerni, hogy az emancipatio ily nagy mérvű kiterjesztésére általában – egy-két nemzet kivételével – uralkodó közérzetet sem lehet teljesen ignorálni s minden nyomatéknélkülnek declarálni, minthogy ez itt sokkal merevebb s szemszűrőbb ellentétben áll a logika követelményeivel, mint az emancipatio eddig ismertett nemeinél, és a társadalmi viszonyok sem lépnek fel ott oly követelőleg és fenyegetőleg, mint a nő gazdasági egyenjogósításánál.

Mi jelesen az ügyvédi és orvosi pályákat illeti, tagadhatian, hogy nincs rationabilis ok, mely miatt azoktól a nőt továbbra is eltilthatnánk. Mert ha azt hozzuk fel, hogy a nő nem bír oly szellemi képességgel, minőt e pályák igényelnek, nincs igazunk, mivelhogy e kérdés eldöntésénél, mint azt fentebb kimutatám, a férfinem állítólagos szellemi fölénye nem képezheti a kiindulási pontot, másodsor itt általános jogélvezetről van szó, tekintet

nélkül a particularis jelenségekre, mivelhogy valamint abból, mert a férfinem általában képesnek tartatik az említett funktiók gyakorlatára, nem következik, hogy minden egyes férfi de facto képes arra, éppen úgy abból, mert egyes nők képteleneknek bizonyultak be az orvosi és ügyvédi pályákra, nem következik, hogy az egész nőnem képtelen azokra. A no gazdasági s vagyonszerzési emancipációja jogosult; következésképen mindazon kereseti ágakra jogosítandó, melyekre képességét bebizonyítja. A képesség tehát, mint a férfi – úgy a nőnemnél is általában supponálandó; tényleg, a gyakorlatban csak az lesz képes, akár férfi, akár nő, ki azt beigazolja. Vagyis: mérjük a nőknek ugyanazon mértékkel, melylyel a férfiaknak mérünk. A ki eleget tesz az állam által előirt feltételeknek, legyen az férfi vagy nő, az egyúttal jogosult valamely funktiók gyakorlatára.

Mihelyt voltak nők, kik képességüket a szóban forgó pályákra bebizonyították, a jogélvezet az egész nemnek megadandó.

Már pedig nemcsak voltak és vannak nőorvosok, de van köztök sok kitűnő is, általában pedig mindannyian a középszerű férfiorvosokkal megmérkőznek. Éppen e tapasztalás bírta a külföldet arra, hogy a nők számára orvosi egyetemeket állítson vagy legalább a férfiegyetemek látogatására nekik engedélyt adjon. Ezek tények s tények ellenében hasztalan minden okoskodás. Azon ellenvetésre, hogy a gyógyászat gyakorlata nem fér meg a nők aesthetikai érzékével, nagy súlyt nem fektethetünk. Hány no foglalkozik betegápolással úgy a családban, mint a kórházokban, jelesen háborúk alkalmával a nélkül, hogy ez aesthetikai érzéköket legkevésbé is sértené vagy ezen bárki is megbotráncozzék. Ellenkezőleg a célszerűség is a nők mellett szól, miután némely betegségekben valóban nagyon is üdvös volna, ha nőorvosokhoz folyamodhatnánk.

Mind ennek dacára a nőknek orvosi és ügyvédi pályákra való képesítése a népfelfogásban és pedig nemcsak a férfiak, de magok a nők között nagy ellenszenvvel találkozik s magok a nő egyenjogosításának máskülönbösen pártolói s lelkes előharcosai e részben meglepően elfo-

gultak. És ha ezt más a míveltségben előhaladottabb nemzeteknél tapasztaljuk, mennyivel nagyobb lehet ez idegenkedés nálunk, s mennyivel inkább kell nekünk e kérdés eldöntését a jövőre bízni. Vonatkozik pedig ez különösen a nők ügyvédekésére, miután erre nézve még tapasztalásra is alig hivatkozhatunk, alig pár eset fordulván még elő, melyekben a nők mint ügyvédek léptek fel és szerepeltek. Mi elég különösnek tűnhetik fel, miután a nők több képességgel látszanak bírni az ügyvédi, mint az orvosi pályára, tudvalevőleg oly ékesszóló s rábeszélő tehetséggel lévén felruházva, hogy alig tagadhatunk meg nekik valamit s oly ellenállhatlan érvelési képességgel, hogy ellenünkben mindég nekik van igazuk.

Vagy talán éppen ebben az ok, miért az ügyvédi pályára kevésbé alkalmasak, mint az orvosira. Mert a kinek mindég igaza van, annak rendesen ritkán van igaza, és csak igazat adunk neki, hogy őt hallgatásra bírjuk. Az okosabb szellemi fölényének éppen az legfényesebb bizonyítéka, hogy enged, úgy vagyunk a nőkkel, mint a síró gyermekkel; hogy csak ne sírjon, inkább mindent megteszünk kedvéért. Miből kitűnik, hogy ők távolról sem az ész fegyvereivel küzdenek, hanem szívöket, érzelmeiket viszik ellenünk a csatába, s mi az ártalmatlan vaktöltés ellen nem találjuk érdemesnek golyókkal felelni, hagyva őket kedvök szerint puffogatni s azon boldog hitben édelegni, hogy mi fegyvert sem merünk ellenök rántani, mire ők aztán kifogyván a lőszerből vagy belátván, hogy hiszen tulajdonképpen nincs is ellenség, ki ellen küzdjenek, a levegő megtisztul s szent a békeesség.

Már ebből is kitűnik, hogy a nőknél a kedély, az érzelem világa dominál az értelem felettes ebben vélem én találhatni annak okát, miért idegenkednek magok a nők sokkal inkább az ügyvédi, mint az orvosi pályától, miért mindedig alig egy-két nő szánta el magát az ügyvédkezésre, míg a gyógyászat terén oly tekintélyes számmal működnek. Miből azt következtethetni, hogy az ügyvédi pálya iránt folyton bizonyos respectussal fognak a nők viseltetni, ellenkezőleg az orvosira annál többen fognak

concurrálni s a férfiorvosok nem kicsinylendő vetélytársaivá válhatnak. Ennek folytán általában is állíthatni, hogy azon pályák, melyek kizárólag vagy túlnyomólag az értelmi képzettségen alapulnak s az értelemhez szólnak, inkább a férfi természetének felelnek meg, s a jövőben is az által fognak monopolisáltatni, ellenben azon pályák, melyek bár szintén nem közönséges tudományos készültséget igényelnek, de mégis legalább a gyakorlati érvényesítésnél a kedélyhez is szólnak, s a könyörület, szánalom, önfeláldozás stb. húrjait is rezgésbe hozzák, azok előbb-utóbb a nők előtt is meg fognak nyílni.

De ismétlem, ne gazdálkodjunk másnak a szakálára, ne nyúljunk a jövő titkaiba s ne kontárkodjunk a legnagyobb mester, az élet művészetében!

Teljes mértékben állanak a mondottak a nők közjogi szereplésére is, hová mindenekelőtt a szenvedő s cselekvő választásra és kormányhivatalok viselésére való képesítést számítjuk. Itt is mást követel a kérlelhetlen logika, s mást tanácsol, javasol a közérzet s célszerűség.

Mi jelesen a nők választási képesítését illeti, mint mely a politikai jogok közt első helyen áll, itt mindenét - előtt az a kérdés, minő jog a választási jog? Erre nézve végmegállapodás még nem jött létre, amennyiben annak gyakorlása a legtöbb helyen korlátozott s bizonyos feltételektől függ, de az általános szavazási jog proclamálására is jelentékeny törekvések történnek. Korlátolt e jog s bizonyos feltételekhez kötött, akkor a ki az előirt kelletekkel bír, legyen az férfi vagy nő, méltán igényelheti azt. így ha a választás jogát vagyoni feltételekhez kötjük, vagy kizárólag valamely társadalmi osztályra ruházzuk, ha az értelmi képzettség bizonyos quantum át vagy a kort fogadjuk el zsinórmértékül -: mindegy; minden esetben lesznek nők is, kik a megszabott feltételekkel bírnak.

Ha pedig az általános szavazás elvét fogadjuk el vagy is általános emberi jognak declaráljuk azt -, akkor a nők mégis csak emberek!

Mint tiszta logika ez, oly hamis érvelésen alapszik mind az, mit ez ellenében fölhozni szokás,

Mint mindenben, úgy itt is a családot tolják előtérbe a nő politikai egyenjogosításának ellenzői, biztos előrelátással jósván annak ez által történendő megmérgezését, sőt fölbomlását. Egyesítsünk ezzel még egy más kifogást, azt, hogy a nők a választási joggal visszaélnének –, s lássuk, mi marad ez argumentumokból.

Ha a választási s általában a politikai jogok gyakorlását úgy értjük, hogy „a politika, e szerencsétlen szenvedély” a nőknek is „csaknem egész lelkületét igénybe vegye és felemészsze”, mint a férfiakét, s ott üljön fejük felett, mint a hétfejű sárkány, mely mindent el nyel s minél többet vetnek torkába, annál éhesebb”, hogy a nők is elhanyagolják háziasszonyi s anyai kötelmeiket s tisztán csak politikát üzzenek a nélkül, hogy hozzá valamit is értsenek; ha a nők politikai szereplését is úgy fogjuk fel, mint a férfiakét, kikről egyik kitűnő társadalmi írónk, kinek eszméit e helyt reproducálom, Apulejus így ír: „A foglalkozás, melyet mindenki üz, a dolog, a melyhez mindenki ért széles Magyarországon: az ország igazgatása, a nagyobb és kisebb politikai kérdések vitatása. Valóban egy kissé sok a jóból. Hogy ennyi bába kezén el nem pusztult még a gyerek, az valóban isten csodájának köszönhető. A csizmadia csinálhat rosz cipőket, de karaktere meg van mentve az által, ha az ország belügyeire nézve szilárd megállapított nézete van, s minden előkerülő alkalommal kifejezi haragját azok ellen, kik eladták a hazát. A gazdának tönkre mehet gazdasága a rosz kezelés és rász számítás következtében, családja elpusztulhat, de ő megtette kötelességét, ha a korteskedés ideje alatt elég erélyt fejtett ki, ha a gyűléseken szónokolhatott, ha a kaszinóban vagy magán beszélgetésben kiönthette búját, panaszát és reményeit. Legalább igyekezett a hazát megmenteni, a mennyire tőle telt, – szóval; ha a valódi megmentés eszközeit elhanyagolta is. A pap fenhargon hirdeti, hogy neki első kötelessége hazája iránt van, s csak azután következik az, a melylyel hivatalának, állásának, embertársainak tartozik; s ha a haza iránti rosszul értett kötelességből bolondokat csinál, elhanyagolja hivatalát, elveszti híveinek bizalmát ég szeretetét, vagy

azokban káros és pusztító szenvedélyeket költ fel, a helyett, hogy a rendre, józanságra, becsületes munkára s az érdem tisztelésére oktatón őket: mindezekért fedezi őket a honfűség széles palástja, melynek redői között annyi bűn, önzés, hiúság, átok és tudatlanság megfér. Soha a hon megmentése, szóval ésszenvedélyeskedéssel, annyira szíven nem feküdt mindenkinek, mint most; ez öröklött nyavalyánk, a politikával való foglalkozás soha oly általánosan elterjedett nem vala, mint ma. Élő szörnyeteg ez, mely szívünk vérével táplálkozva, legjobb részünket fölemesztí; ha a választási jog gyakorlása abban áll, hogy a nézetkülömbőség szenvedélyes gyűlöletté fajuljon s a legjobb barátok közt örökös viszályt hintsen el, – hogy „politikai szempontok állandó s mindent kizáró mértékűnek tekinteszenek az egyének megítélésében és becsülésében, – hogy egy s ugyanazon ember a nemzet egyik része által mint közcsapás, a másik által, mint eszményi nagy jellem tekintessék”, – hogy „mindenné téve a politikát feledjük, hogy e mellett okvetlen félszeg, nyomorék, egyoldalú lényekké kell lennünk”; ha a politikai jogok gyakorlatát úgy értjük, hogy annak mindent feláldozunk, tudományt, ipart, égető társadalmi kérdéseinket s egyéni nyugalmsunkat, boldogságunkat, – hogy a választások alkalmával pénzzel s pálinkával vásároljuk a lelkeket, majd fütykössel demonstráljunk s a választás szabadságát szuronyok hegyével irányozzuk, hogy a megválasztott nem fejének és szívének, hanem zsebének s pandúrjainak köszönje küldetését s így mindennek inkább legyen képviselője, pl. az ököljognak s a pénz varázshatalmának, mint a nép akaratának; ha így értjük a politikai jogok, jelesen a választási jog gyakorlását: akkor valóban nem önöknek való az, nyájias nőolvasóim, fussanak, borzadjanak az ily szabadságtól, az ily emancipatiótól.

De ez esetben, azt vélem, az emancipatio ily magas fokát üdvös volna sok férfitől is megtagadni. Avagy nem üznek-e ezek a legmagasztosabb dolgokkal játékot, nem élnek-e vissza a legszentebb ügygyel, a haza érdekével, a nép bizalmával s boldogságával, nem használják-e fel törvénytelenül szerzett, kieroszakolt állásaikat

önző céljaik megvalósítására Avagy hát csak a férfiak bírnak erre privilégiummal?

Ellenben ha úgy értelmezzük a politikai jogok gyakorlását, hogy mindenekelőtt az azok gyakorlására szükségelt politikai érettséget tételezzünk fel; hogy előbb a míveltséget általánosítsuk s az erkölcsi elveket a népbe szilárdan beplántáljuk, hogy a haza érdekét, a közjólétet józan belátással fölfogni s a személyes érdekektől megkülönböztetni tudván, önmaga szerezhessen magának politikai meggyőződést s attól se lelketlen izgatók s lélekvásárlók megvesztegetése, se golyózapor által magát eltántorítottatni ne hagyja, hanem megtartva magának saját politikai hitvallását s tisztelve a másét, józan fővel s egy honpolgárhoz méltó komolysággal lépjen a szavazási urnához, s megtéve kötelességét, gyakorolva szabad polgári jogát, azontúl pártellenésében is csak embert, felebarátot lásson, se szempont által vezettség irántai magaviseletében, kinek-kinek érdeme szerint megadva azt, ami őt joggal megilleti; hogy a politikai szabadságot nem végcélnek, hanem csak pusztá eszköznek tekintsük a társadalom felvirágzására s az egyén boldogságára; hogy kötelességünknek tartjuk, a politikai jogok gyakorlásán kívül családi, hivatalos s általános emberi kötelmeinket sem mellőzni, s. belássuk, hogy „a szabadság alatt nem valami külső dolgot kell értenünk, olyan tündérszerű valamit, mint az első keresztények istenországa, a mely készen valamiképen eljő valahonnat, letelepszik a emberek között, s akkor készen minden, s teljes a boldogság”; hogy „az egyén boldogsága nagyon kevésé függ attól, milyen kormányforma alatt él”; hogy „erőteljes társadalom nélkül hiába van alkotmány ós kormány, nem tartja fel az erkölcsiséget, nem biztosítja az előhaladást, nem menti meg a nemzetiséget” (Lipcsey Tamás), hogy tehát annak reorganizálására s egészséges irányba való terelésére kell törekednünk ...; ha így fogjuk fel a politikai jogok gyakorlását: akkor feltéve, hogy a nők is bírnak a kellő szellemi képzettség s politikai érettséggel, valóban nincs ok, mely miatt az tőlök megvonassék.

Egészen másképp áll a dolog, nagyon természetesen, ha a politikai jogok gyakorlásához, mint most, nem kívánatik politikai érettség. De akkor ne vessük a nőknek szemére, hogy nem bírnak kellő képzettséggel, hanem gondoljuk meg, hogy hiszen az a szánandó paraszt, kinek lelkére alkusznak a kufárok, s ki szegény alig bír arról fogalommal, hogy ember, az sem látja be a választási jog gyakorlásának horderejét, s ne feledjük, hogy vele összehasonlítva egy mívelt középosztályú nő mégis jobban képes belátni e tett fontosságát.

Azt se hozzuk fel, hogy a nők szenvedélyeik s érzelmeik által vezéreltetnének s arra szavaznának, ki szebb külsővel bír, vagy a ki nekik karpereceket, fülbevalókat stb. ajándékozna, mert hát ugyan nagyobb baj volna-e az, mint midőn a pór pénz és pálinka által vezeteti meggyőződését, az iparos s intelligens osztályból sokan magán érdekek, hivatal-hajhászás, személyes összeköttetések stb. által?

De feleslegei erről sokat vitatkozni. A dolog igen tiszta és világos: vagy kössük a politikai jogok gyakorlatát bizonyos feltételekhez, s ez esetben mindenki, férfi vagy nő, ha bír a megkívánt kellékekkel, igényt tarthat arra; vagy fogadjuk el az általános szavazás elvét, s ekkor igaztalanság volna a nőt a politikai mezőről eltiltani csak azért, mert nő, ha mindjárt egyes esetekben nagyobb politikai érettséggel bír is, mint a férfi, jelesen az alsó néposztály bárdolatlan tömege.

Elvi szempontból tehát, a mint látjuk, jog- és ok-szerűen csakugyan nem ellenezhetni a nők közjogi emancipációját, ha csak azon okból nem, hogy nem teljesíthetnek minden nyilvános kötelmet, pl. a fegyverszolgálatot, következésképen nem is tarthatnak igényt a politikai jogok élvezetére.

Más részről azonban e pontra nézve is áll az, és pedig sokkal nagyobb mértékben, amit az orvosi és ügyvédi pályákra mondottunk, hogy t. i. a nők politikai egyenjogúsítása oly általános s engesztelhetlen ellenszenvvel találkozik a népfelfogásban, hogy minden logika cserben hagy. Tapasztaljuk pedig ezt nem csak nálunk,

hanem, Amerikát s a vele közelebbi összeköttetésben álló Angliát kivéve, az egész művelt világban, s azok száma, kik az e részben uralkodó felfogás s tényleges állapot felforgatására törnek, oly törpe csekély, hogy ha valamely, úgy ezen kérdésnek eldöntését kell a jövőre bízni.

Csak Amerika- s Angliára ne hivatkozzunk e tárgyban. Ott a nőkről egészen más felfogás uralkodik s azok tényleg egészen más állást foglalnak el a nyilvános élet terén, mint nálunk. Mi az u. n. nőiességet jelentéktelen külsőségek s a foglalkozás minőségéhez kötjük, ott rég túl vannak az ily kicsiségeken; nálunk a nő a polgári életben még mindég önállótlan, számfeletti függeléknek tartatik, ott önálló személyiség; nálunk a nő a közéletben semmi szerepkörrel sem bír, ott tényleg jelentékeny faktora az állam életnek s alig van ága az államkormányzatnak, melyre befolyást ne gyakorolna; nálunk a nő megrovás alá esik, ha csak népgyűléseken vagy nyilvános tárgyalásokon megjelen, ott ez fel sem tűnik; nálunk a nő minden tágasb hatáskör utáni törekvése gúnnyal fogadtatik, ott elvi ellenfelekkel, de nem kigunyoltatással találkozik. Azért távol legyen tőlünk Anglia s Amerika szokásait s intézményeit majmolni addig, míg a közérzület kellőleg nem praeparáltatik, s a nő korszerű nevelés által oda nem képeztetik.

Azért is ajánlom azon nőknek, kik elég meggondolatlanok az emancipatio ily magas fokát hazánkba átplántálni akarni s a mellett izgatni, a nőnemet illető reformtörekvéseiről eléggé ismeretes Pinoff következő szavait megszívelés végett: „Fehlt doch die Begeisterung für das einfach Menschliche, für die berufliche und erziehliche Aufgabe in der Frauenfrage noch ganz. Für diese Mission fehlt noch der Boden und die Einsicht, selbst bei den Gebildeten unter den Frauen. –Wie weit und grosz ist das Feld, das wir zu bebauen haben, noch ehe wir dazukommen, die Frauen für ein politisches Bewusstsein heranzubilden! Wie viel giebt es noch zu tun, ehe wir den Frauen an Stelle ihrer religiösen Beschränktheit humane Lebensanschauungen einflößen! Wie lange wird es noch dauern, ehe wir in den Frauen, die Gebildeten

mit inbegriffen, die Modethorheiten, die körperlichen Schaustellungen, die Eitelkeiten, die geistigen mit inbegriffen, die Eifersüchteleien, die sittlichen Verirrungen, die Unzuverlässigkeiten, die Neigung zu Intriguen, die ebenfalls bei den gebildeten Frauen in voller Blüte stehen, bekämpfen werden, um dieselben Frauen, die Gebildeten an der Spitze, für weibliches Pflichtenleben, für Wahrheitsliebe, für Zuverlässigkeit, für Gesinnungstüchtigkeit, für Methode und Ausdauer, für tüchtige Berufskennntnisse, und vor Allem für eine geregelte pädagogische Durchbildung zu gewinnen, – wenn die Frauen in Zukunft mitarbeiten sollen an der Erziehung des Menschengeschlechts! – wenn sie Anteil haben sollen an der Lösung der socialen Aufgaben der Gesellschaft!

XV.

A házat alulról és pedig erős alapra kell építeni, hogy szilárdan megálljon s az idő viharaival dacoljon.

Az eddigiekben láttuk, hogy a nőkérdés koránk egyik legfontosabb s legégetőbb társadalmi kérdése úgy a nő különleges, mint az emberiség általános érdekeit érintő; az alap azonban, melyen egyedül megoldható, a nőnevelés gyökeres reformálása.

És ez, a nőnek a megváltozott társadalmi viszonyoknak megfelelő előkészítése képezi feladatomban utolsó részét, melynek mi módolni eszközlése fejtegetésében szavam, mint eddig különösen a férfinemhez, úgy most jelenen a nőhöz intézem, ugyancsak kiváltképen ennek érdeke előmozdítása céljából.

Első és főaxióma, melyet eddigi fejtegetéseim alapján a nőnevelésnél szem előtt kell tartanunk: a családi életre való előkészítés és a netaláni önálló lét alapítására való tekintet észszerű összeegyeztetése.

Ez alapelvűből kifolyólag elvetendő végre azon végzetes előítélet, hogy a nő egyedüli, kizárólagos rendeltetése a férjhezmenés, s hogy ennél fogva a hajadonnak

maradás egyértelmű volna a hivatástévesztéssel. A nő egész léte eddig a házasság horgonyához volt kötve, melyet ha élnem ért, cél nélküli, kétes jövőnek nézett eléje. Már a mily észszerűtlen dolog az életben, hol annyi a csalódás, egész létünket s boldogságunkat egy tárgyra vagy személybe helyeznünk, oly szégyenletes s lealázó, azt nem saját erejünkre alapítani, hanem mások szeszélye vagy kétes körülményektől tenni függővé. Beláthatják ebből különösen a nők, mennyire önálló egyediségük s becsérzetök érdekében cselekesznek, ha azon felfogást, mint magokhoz méltatlant, visszautasítják. Megingattatván egyszer e hit, a leány tekintete nem fog egyedül a házasság Jóremény fokára irányulni, hanem bátorságot vesz magának azon túl is az életóceán hullámain a gazdag Indiák felé evezni. Mennyi nő nem lett önhibáján kívül azon kárhozatos irányelv áldozatává! Ifjúsága minden vágyait, reményeit egy célra szegezve, egész életpályája balfelfogáson alapulván, a csalódás bekövetkeztével az ész logikája többnyire elveszte hatását, a megtört lelket semmi sem éleszthet fel újra; – ekkor beállott a szellemi zsibbadság kórállapota, s a ki ifjúságában csak hódolatot szokott volt fogadni, belátja, hogy lemondani kénytelen s e perctől élete célnélküli tengődés volt, lassú, melancholikus elhalás.

A családi életre való tekintet parancsolja, adjuk fel végre azon szerencsétlen balhítet is, mintha a leány a tudatlanságban való tartás által legjobban volna megvédhető. Eddig a férjesülés megváltásnak tekintetett a szülői hatalom s némely kellemetlen korlátoktól, más részről teljesen ismeretlen körbe való lépés volt, melyről azelőtt jóformán fogalommal sem volt szabad bírni a leánynak. Volt idő, midőn ez ostoba nevelészet elv legalább némileg talán érvényesíthető volt; de manap, a mi társadalmi viszonyaink közt, a soknemű összeköttetések, a mindent átlengő szabad szellem, a sajtószabadság korában, midőn a legpiquansabb hírek s kalandocskák csakhamar a legrejtettebb helyekre is bejutnak, ez elv sikeres foganatosítása alig képzelhető. Különben is a csak felületesen ismert tárgyak csak ingerlik a kíváncsiságot

s a tiltottak, gondosan rejtegetettek felcsigázzák a megismerési vágyat. Mi sok dolog megszűnnék veszélyes lenni, ha azokat a magok valóságában lelepleznők! így a indás, az ismeret helyét a képzelőtehetség működése foglalja el, a mely pedig mindent nagyított alakban tüntet fel s ingerlőbb képekben rajzol elénk. A tudatlanságban soha sincs erő. Nem: ismerni a bűnt, hanem elkövetni azt: ettől kell óvakodnunk. A nő az életre, nem pedig fogságra született; az életre, nem pedig folytonos őrizet szempontjából kell azt arra előkészíteni.

Ez okból megérlelendő benne a hit, hogy vannak tekintetek, melyektől soha sem függetleníthetjük magunkat, erkölcsi elvek, melyek helyzetünk változtával is örök érvényűek maradnak. Felfejtendők előtte rendeltetésének fontos feladatai, hogy azok magasztosságáról kellő felfogást nyerjen, de egyúttal terheikkel s a velők járó roppant felelősséggel megismerkedjék. Az alapos megismerés megtanítja őt nagyra becsülni hivatását s érte lelkesülni; egyúttal megedzi akaratát, kifejti benne a kötelességérzetet és megbarátkoztatja őt a komoly elvvel, hogy az élet folytonos lemondás s az uralom, melyet akaratunk tetteink felett gyakorol, adja meg egyedül az ember valódi becsét. Mily végtelen láncolata a legnagyobb feladatoknak van a nő személyével kapcsolatban, melyek úgy a család boldogsága, mint az állam s emberiség legbecsesebb érdekeivel függnek össze! Nem említve a háztartást, ámbár ez is a feleség s anya egyik legfontosabb kötelme, korunkban, midőn a fekete önérdék, rideg anyagiság s nemtelen élvhajhászat szelme társadalmunk minden rétegét áthatotta, a nő küldetése, e féktelen szenvedélyek pusztító hatását finomított, nemes kedélyével és öröklött erényei mérséklő hatalmával ellensúlyozni. A gyermeknevelés nagy életismeretet igénylő feladata is a nő kezébe van letéve, és pedig ma sokkal inkább, mint valaha, miután a férfi az előhaladott munkafelosztás miatt minden idejét az állása követelte önkiképzésnek kénytelen szentelni, mi által okvetlenül egyoldalúvá lesz, mi pedig rendkívül káros befolyással van a fogékony gyermeki kebelre; de ezen

felül specialis hivatása minden idejét s tehetségét igénybe vévén, gyermekei nevelésére vajmi kevés időt fordíthat, így látjuk, hogy a korviszonyok új alakulása a nevelés körül is sokkal tágasabb tért nyitott a nőnek, s ezzel az emberiség magasabb, ideális javainak megőrzése s ápolása tekintetében nagyobb felelősséget rótt reá. A férfi egészen a reális élet küzdelmeibe vonatván, a honszeretet, a humanitás, becsületérvés s munkaszeretet, mind e magasabb erények iránti fogékonyság kifejtése a család körén belül s azon túl, manap már nagyrésztben a nők feladatához tartozik. De ugyan képes lesz-e a nő e hivatásának megfelelni, ha arra kellőn elő nem készítetik, ha mind e kötelemekről szándékosan tudatlanságban tartatik. És ki merné határozottan állítani, hogy az eddig követett nevelészetű rendszer mindazt eredményezte vagy csak eredményezni is képes, alkalmas? Nyújt-e az a nőnek hivatása igényelte ismeretkört, közvetíti-e az élet valódi felfogását annak változatos viszonyaiban, kifejti-e rendeltetésének megfelelőleg képességeit, megnevesíti-e kedélyét, megszilárdítja-e akaratát s általában tájékoztatja-e őt kellően azon feladatok terén, melyek betöltése reá várakozik? Ki merne erre általában határozottan igennel felelni? „Unsere Töchter werden nur gebildet, aber nicht erzogen.” A főtörekvés az anyag külső kiesi-szolására, a finomabb szokások s illemszabályok eltanulására irányul –, ekkor a leány dispositióra bocsáttatik. Az eszmekör szélesbítése, a kedély kiképzése, a jellem megszilárdítása... ezek másodrendű dolgoknak tekintetnek. Ki ne látná be, hogy a jelen nőnevelés által elért és elérhető eredmények a nő hivatása iránt táplált igényekkel semmi arányban sincsenek?

Éppen ezért nyomós érv a nevelésben eddig követett irányelv feladásának szükségessége mellett a jellemképzés, mely utóvégre is kell, hogy a nevelésnek általában főcélja legyen, de mely eddig, valamint a fi-, úgy a leánygyermeknél, csaknem teljesen figyelmen kívül hagyatott. A gyermeknél összes törekvésünk oda irányul, hogy fejébe minél több ismeretet tömjünk, a leányoknál még ez sem, hanem az elemi oktatáson kívül

csakis az anyag kicsiszolása, az illemszabályok elsajátítása a főcél.

Innen van aztán, hogy az ostoba emberek száma fogy ugyan, de a bolondoké napról-napra növekszik; innen az ifjúságban erejének túlbecsülése, ismeretének bár szánandón csekély quantumával való kérkedés, léhaság, munkakerülés – végre a késő bánat, elégedetlenség s kétségbeesés. Feledjük az ifjút jókorán hozzászoktatni az elvhez, hogy az ember becsét egyedül a munka s komoly törekvés adja meg, hogy boldogságunkat hasztalan keressük magunkon kívül, helyzetünk viszonyaiban, annak forrása mélyen keblünkben rejlik, hogy kötelességünk teljesítése, valamint becsünk, úgy boldogságunk legnagyobb biztosítója, s a „ki minden kötelességét teljesíti, ha az egész világ is igazságtalan iránta, mindég boldogabbnak fogja érezni magát annál, ki iránt mindenki méltányos, de ki magát túlbecsüli, vagy akit szeretet környez, de ki szeretni képtelen.”

A nőre nézve az említett tekintet elhanyagolásának az a káros következménye van, hogy soha sem jut némi önállóság érzetéhez, soha sem válik önbecsessel bíró lénynyé, hanem csak függeléknak tekintik, arra rendelve, hogy a szülői gyámkodást a férjével cserélje fel. És ne látná be ennek ferdeségét? Ez okból határozottan körvonalozott egyeddé, jellemmé képzendő, kinek elvei s akarata vannak. Alig képzelhetjük el, mennyire különösen a nőnevelés e hiányában rejlenek társadalmunk legundokabb kinövésői s a közerkölcsiség óriás léptekkel haladó sülyedése. Megszoktuk a nőket gyenge nemnek tartani, – s e felfogás eredményezi, hogy mind nekünk kevésbizalmunk van bennök, mind nekik önmagukban. Ezen alapszik úgy a féltékenység, mind a no botlásának szépitgetése, mentegeteése. Pedig nem arra kellene törekedni, ürügyeket felhozni s elméleteket felállítani, melyekkel a no tévedését mentegessük, hanem oda hatnunk, hogy azokat lehetőleg megakadályozzuk. Erre pedig egyetlen egy mód van – semmiféle argusi szemek sem használnak –: kifejtteni a nőben a bizalmat önmaga iránt, erkölcsileg erőssé tenni őt, hogy a kísértések idején szilárdan megálljon. Ez által

bizalmat fog támasztani férjében és környezetében s nem fog annyi család boldogsága romba dőlni. Mai nevelési rendszerünk merőben ellenkező elvből indul ki. A nőnek egész életén át támaszra, őrizetre van szüksége, miként a lábbadozót nem merjük sétájában önerejére bízni. Nem volna-e célszerűbb, bizalommal kínálva meg őt, benne is kifejtetni a törekvést, magát bizalmunkra érdemessé tenni? A nők gyengeségéről táplált hitből magyarázhatni meg azt is, miért tartják magok a vallás ellenei azt a nők számára, – kiket e szerint a bárdolatlan néppel jellem tekintetében egy kategoriába sorolnak, – szükségesnek. S erre e helyt röviden csak azt jegyezzük meg, hogy oly vallásos nevelés, melynek gyümölcsseit csak őrizet, alkalomhiány vagy physikai lehetetlenség által biztosíthatni, nem méltó e névre. Az ily feddhetlenség nem győzelem, nem erény. Egyedül a küzdelemben mutatjuk meg, mire vagyunk képesek.

„Nagy pillanatokban elveink szilárdsága, de a mindennapi életben csak szokásaink biztosíthatják következetességünket” mondja Eötvös. Érvék, elmélet által meggyőzzük a nőt helyzete tarthatlanságáról; de szükséges őt az új életirány követéséhez szoktatni az által, hogy tágasabb mozgási tért engedünk neki, akaratát szabad elhatározás céljából bilincseiből felszabadítjuk s bizalomteljes bánásmód által önbecsületét s önállóság utáni vágyát felébresztjük. Elveink a magányban érnek meg, jellem egyedül az élet küzdelmeiben fejlődhetik ki. Nézetem szerint a bizalom soha sem oly veszélyes, soha sem boszulta meg magát annyira, mint a bizalmatlanság. A ki bizalommal közeledik felénk, azzal visszaélni csak alapjában romlott kedélyű teheti; ellenkezőleg a ki gyanakodással kíséri lépteinket, az ellenében mi sem érezzük magunkat nemes ön viseletre kötelezve s törekvésünk csak oda irányuland, a legéberebb felügyeletet kijátszani. A nőket annyira áthatotta a függés, az alárendeltség szelleme, hogy a kezdeményezés munkáját e részben okvetlenül a férfinemnek kezébe kell venni, s rajok gyámolítólag, bátorítólag hatni. A próba sikere e szerint

lényeges részben a férfiak jóakarata s az eddig a nők irányában elfoglalt álláspontjuk megváltoztatásától függ.

A nőnemhez viszonyunk, irántai lovagiasságunk most vagy tisztán külső illemes viseletünkben nyilvánlik vagy a felcsigázott képzelet s érzékiségünkben bírja alapját –, nem pedig a nőről, mint neme egyik képviselőjéről alkotott magasztos képzetünk s szívünk nemesebb indulataiban. Lehetnek s bizonyára vannak e részben is kivételek; de valamint más jeles tulajdonok, az élet komoly felfogása, munkakedv s tudvány, rendszeretet s nemes türelmesség manap csak kevés ifjúnál taláztatnak, úgy a nőknek a szívben s értelemben gyökerező becsülése is a ritkaságok közé tartozik. Korunk szellemének, – melyben, mint Eötvös mondja, maga a tudomány nem az emberi méltóság bizonyosságait, hanem csak okokat keres, melyekkel brutalitásunkat igazolhassa, – természetesen nagyrésze van abban, hogy a nő lényének magasztos felfogása elhalványult s e részben is győzött az anyagiság szelleme, mely a nőt csak is a kellem és élv eszközének tekinti. „Csaknem axiómává nőtte ki magát, mondja Apulejus, hogy nincs becsületes nő, s a mennyiben az, nem az ő érdeme, hanem a szerencsés körülményeké”, s ismét ugyanazon író: „Nézzétek meg, mi nálunk a nő? Kérdezzétek meg ismerőseiteket, barátaitokat, hallgassátok meg a férfiak társalgását magán körben, nyilvános hegeken, fürdőkben vagy akárhol, hová az emberek mulatás végett összejöttek, s a két nem tagjai mint társaságos lények sűrűbben érintkeznek, s mérjétek meg a tiszteletnek s becsülésnek azon fokát, melylyel a nőkről nyilatkoznak”. Az udvarias, előzékeny magaviselet, szolgálatra kész figyelem s érzelmekben áradozó ábrándozás mellett, miben nincs panasz, mi könnyen megférnek nemtelen előföltételek, titokban táplált, kevésbé iiszta vágyak és célok. Hiszen hacsak külső viseletünk képezné a nők becsülésének hévmérőjét, akkor a műveltségben (de legtöbbsnyire csak a felületes műveltségben) előhaladottabbak s így az udvariasság szabályaiban is mesterek, a magasabb körök és udvarok környezete szolgálhatnának egyúttal a nők iránti benső tisztelet pél-

dányképeül. Pedig a tapasztalás s történelem ellenkezőt bizonyít. Kevésbé csinos külső, kevésbé finom társalgási ügyesség – mely utóvégre is a gyakorlat eredménye, s míg annak elsajátítására pazaroljuk a drága időt, a kedélynemesség s értelem fejlesztésére annál renyhébbek vagyunk – a kevésbé ajánlatos külső viselet, mondom, de e mellett komoly, magasztos felfogás, nem rajongó, de őszinte, férfias tisztelet mégis csak előbbre volnának teendők a minden tekintetben kifogástalan modern szellemű lovagiasság, de értelmi üresség, kedélyszegénység s könnyelmű gondolkozásmódnak. Higyjék meg, kedves olvasónőim, a legműveltebb (valóban, alaposan) ember a legegyszerűbb is. „Jede Stufe der Bildung fängt mit Kindheit an, daher ist der am meisten gebildete Mensch dem Kinde so ähnlich”.

Viseletünk a nők irányában jelentékenyen megnehezíti azoknak öntudatra ébredését s jobb lét utáni törekvését. Mi uralomvágyókká tesszük őket, midőn bókjainkat lábaikhoz rakjuk, de egyúttal vakokká. Ezt kellene a nőknek belátni, s lemondani a hitvány tömjénfüstről s mákonyitalról, mely őket kábultságban tartja, – lemondani cserében a szabadság, önállóság s emberi méltóság felmagasztaló érzetéért. Valaki – nem éppen ide vágólag – kolduskérdésnek díszkiadásban nevezte a nőkérdést, de ép oly joggal lehetne azt rabszolgakérdésnek is nevezni, tekintve azon alárendeltségi, -örök gyámkodási viszonyt s azon felfogást, mely szerint a nő csak szükséges rosznak tartatik. Közösen épített mind a két nem azon a tündöklő fogházon, melyet világserailnak nevezhetnénk. Természetes, hogy csak is a kettő közreműködése aknázhatja alá eme az emberiség barbársága, s ököljogának emlékét képező sóhajok palotáját. Hogy a fenséges eszme megtestesülése még a messze jövő ködfátyolába burkolt ideálként lebeg szemünk előtt, a mily bizonyos, oly természetes; e nemzedéknek előbb el kell pusztulnia s csak a következő generatio lesz, képes és kész a szabadság eszméjét átalanosítani s megvalósítani. Az a mozgalom, mely zászlajára tűzte az emberiség emancipatiojának jelszavát politikai, vallási s so-

cialis tekintetben, sokkal fiatalabb; azon isteni eszme, mely az emberiség geniusának lényétől elválva a fejlődés folyamatát hullámvázba hozta, még sokkal csekélyebb mérvű gyűrűket támaszt maga körül, semhogy közeinek jelezhetnők az időpontot, midőn az általános szabadság s boldogság tejjel s mézzel folyó ígéretföldére bevándorolhatunk.

De kezdeni szükséges. Kezdet nélkül nincs folytatás, nincs befejezés. És itt a legnagyobb baj. Vannak előítéletek, néha végtelen ostobák s nevetségesek, melyek éppen mivel hagyományos átszármaztatás folytán vérünkbe ették magokat, végtelenül nehezen irthatok ki. Oly lidércnyomást gyakorolnak azok szellemünkre, oly zsarnoki önkénnyel uralkodnak felettünk, hogy végre eszünkbe se jut azok jogtalanságán s nyomorultságán kétkedni. És ha valaki aztán a józan ész és emberi méltóság nevében azok ellen berzenkedni mer s nevetséges voltukat és kárhözátosságukat leleplezi, annak feje felett elhangzik a mindennapi korlátoltság, éretlenség s gondolkozási tunyaság „pereat”-ja; az tehetienné vált a társadalomra nézve, s akár a Sahara sivatagjára vándorolhat, maradva legnemesebb, legönzéstelenebb törekvései félremagyaráztatnak, elferdítettnek, egyszóval sikerre nem számíthatnak.

Hogy korunk emancipáló szelleme sok hajtását elnyeste a Zopfculturának, ki tagadná; de nem kevésbé bizonyos, hogy a tiszta emberiség eszményétől még oly távol vagyunk, hogy a célhozjutás felett csaknem kélednünk kell. Egyike a legvastagabb, legvakabb elfogultságoknak a nő jelen helyzetének természetessége shelyességéről táplált általános hit, mely ugyan a műveltségben előhaladottabb népeknél lassanként tért vesz, de nálunk még mindég csalhatlan dogmaként az imádók egész egyházát gyűjti körébe. Pedig belátni valaminek észszerűtlenségét, helytelenségét, első lépés arra, hogy annak megváltoztatására törekedjünk. A tömegtől ezt természetesen nem várhatni, de igenis a jóakaratot, hogy ne nyomja elhamarkodólag valamire a nevetségesség bélyegét, megemlékezve arról, hogy a tükör csak azon tárgya-

kat adhatja vissza, melyek nagyságához képest lapján megférnek. De éppen ez képezi társadalmunk egyik nyavalyáját, hogy míg azok, kik a tudományok terén tágasb látkörrel bírnak, elméjük mindenhatóságával kérkednek, azok, kik szűk eszmekörben mozognak, mindent elvetnek, mi abba nem fér. Ha meggondolnék, mi sokat tartunk ma igaznak, mit az egykorú világ szájalommal vagy gúnnyal fogadott, ha megfontolnék, hogy az egyes ember nézetei is valamely dologra nézve hányszor változnak életén át, bizonyára nem volnánk oly türelmetlenek azok iránt, kik a mieinktől eltérő nézeteket vallanak.

Tárgyunkra vonatkozólag éppen az említett okoknál fogva ne rettenjenek vissza a szülők szakítani a múlt dőre előítéleteivel, s a nő helyzetének javítását követelő korigényeket számba véve, leánygyermekük neveltetését a sürgetett irányban megindítani. Legyenek meggyőződve, hogy ha az új nevelési rendszer leányaikat némely eddig élvezett vajmi hitvány előnyüktől meg is fosztaná, cserében azért oly jogokat s hatalmat nyújt nekik, mely mind emberi méltóságukat emelendi, mind boldogulásukat a világban jelentékenyen könnyítendi. Hogy az elhatározás nem kis küzdelem árán vásároltatik meg, jól tudom; de higgadtan felvéve minden körülményt, a választás iránt nem lehetünk kétségben. A mily bizonyos, hogy a leány sorsa az értelmi osztály szegény módú családjaiban, kivált a hol sokan vannak, valódi Atlasként nehezedik a szülők vállaira; amily természetes, hogy egy értelmes, nemeslelkű leányt saját jövőjének bizonytalansága s szüleinek e miatti aggodalma lehangol s ifjúsága örömeit megkeseríti, ép oly kétségbe vonhatlan, hogy ez állapot nem természetes, nem jogosult, Isten és ember előtt visszatetsző, embertelen s azért elvetendő.

Gondolkozzanak csak önök magok, kedves olvasónőim, a dolog felől! Nem örülnek-e magok a szülők jobban fiúnak, mint leánynak világrajöttén, sőt mondjuk ki, nem vegyül-e leánygyermek születésénél a szülők örömkönnyei közé egy keserű csepp is – kivált ott, hol már 4–5 boldogította a házassági frigyét, Tudom én

igen jól, hogy a szüle valamennyi gyermekén határtalan szeretettel csüng; de tudom azt is, hogy minél lángolóbb, minél önzéstelenebb a szeretet, annál nagyobb a gond, terhesebb az aggodalom szeretetünk tárgyának jövő boldogsága iránt. Hiszen csak egy gyermek neveltetése és jólétének eszközlése is a szülők egész feláldozásával jár, és a hol az egészszet öt vagy épen tíz családtag veszi igénybe, hol vegye azt a módnélküli szüle és ha megosztja azt, mit tenni kénytelen, mennyi jut egyre s mennyi keserőséget, bánatot okoz a szülőknek tehetetlenségük érzete? Nem lealázó-e a nőnemre nézve, nem sérti-e a no mint létjoggal bíró lény méltóságát a felfogás, mely szerént már születésénél lenézetik a figyermek mellett? Ki mondhatná, hogy ez rendjén van, hogy ennek így kell lenni? Küzdelem s pusztai zarándoklás után fog-nak érni, szíves olvasónőim azon földre, melyen önjogi-lag fogják intézni sorsukat s önállóan közreműködendnek nemes célok létesítésére. Most még nem ismerik e szó: szabadság, varázs erejét s innen talán nem is vágnak annyira utána. Ignoti nulla cupido. De legyenek meggyőződve, hogy a kik az elnyomás ellen síkra szálltak, keresztül mentek az élet iskoláján s ismerik a jó és rász ismeretének fáját, melynek titka sokak előtt önök közül eddig rejtve maradt. Azok bizonyára nem ellenségeik. Mert hisz belátja-e az iskolásgyermek, hogy az élet a verseny, a küzdelem piaca, melyen annyit értünk, a mily értéket magunknak kierőszakolni képesek vagyunk, hogy becsét a munka s tettek adják meg, de a tapasztalás meggyőzi őt tanítója egykor talán kedvetlenül fogadott oktatása igazságáról s hálásan emlékezik meg arról, ki neki világot gyújtott a tudomány labirintjében s megtanítá őt dolgozni. „Minden jót”, mondja egy régi bölcs, „áruba bocsátottak az istenek az embereknek, s munka az ár, melyet érte követelnek”.

Mily szűk a kör, melyet az anya leányának mutat, midőn őt az életre előkészíti: a családi élet négy fala! Az azokon túl elterülő végtelen óceánon csupán a férfi -nak van joga büszke vitorláit felvonni. Nem volna-e helyesebb, célszerűbb felfejteni a leány előtt, hogy az ő

rendeltetése a családi élet ugyan, mely dicső, magasztos feladat s melynek lelkiismeretes teljesítése a nő legragyogóbb éke; de egyúttal figyelmeztetni őt, hogy az élet komoly realismusa, a társadalmi viszonyok ilyenén alakulása, a lét s nemlét kérdése elkerülhetlenné teszik a hagyományos szokás vonta határokon túl vetni tekintetét, és mint észszel s szabad akarattal bíró lényhez illik, azon eshetőségre is előkészülni, hogy nem alakíthatván családot, önerejére fog hagyatni s önállóan jövőjéről gondoskodni lesz hivatva. De hogy ez ne aggaszsa, mert bír a leány rendeltetése férjhez menni, de nem egyedüli célja, melyet ha el nem ér – a mint azt mindegyik el sem éri, – még nem hivatást tévesztett nő, léte ezért nem célnélküli; a családi élet körén kívül is nem kevésbé magasztos feladatok várnak rá, melyeket ha teljesít, munkája s önfeláldozása béréül nemcsak hogy anyagilag függetleníti magát s megszabadul a könyöradomány keserű falatjától, hanem egyúttal az emberiség, a társadalom hálijára, elismerésére számíthat; hogy hiszen a nő képességei sincsenek helyhez kötve, a családi élet szűk határaihoz, s munkája egyaránt becses, értékes lesz, akár a családi élet, akár az emberiség oltárán áldozza azt fel. A jellemfejlesztésen kívül a kedély képzése s nemesítése az, mit a nőnek úgy családi, mint társadalmi hivatása egyaránt a nevelés egyik főfeladatául jelöl ki. „Kedélye mélyítésére, nemesítésére, tisztázására csak elvéte törekedtek. Sok helyen maga az élet, ritka kevés helyeken a szerencsés családi tradíciók tettek valamit e részben, de a nagy többség nem is gondolt rá, nem is tudott róla, s a nőnevelés főelvévé még csak ezután fog válni, ha fog. S ennek az eredménye az, hogy az életnek, a művészetnek legnemesebb, legtisztább, legboldogítóbb gyönyöreit képtelenek élvezni, mert hiányzik bennök a fogékonyság, az élvező képesség az iránt; s a művelt ízlésű férfit sokszor nagyobb távolság választja el e részben a nőtől, mint értelmi tekintetben. Ennek eredménye az, hogy asszonyainkban általában hiányzik az a finom, nemes gyöngédség, melyet a nőnél ösztönszerűleg keresünk, melynek hódolunk, s a mely csak a lélek nemes-

ségéből és gyöngédségéből származhatik. Ismét egy ropant akadálya a férfiak közeledésének. A nagy többségnek élvezeteiben, vágyaiban, mindennapi gondolataiban és eszméiben van valami rémítően közönséges, silány, szánandó vagy nevetséges. Legnagyobb részök csak táncra, pletykakészítésre, meg a legegyszerűbb funkciók betöltésére való. Ha egy-egy mélyebb kedély, nagyobb értelem, vagy erősebb szenvedély találkozik köztük a közönségesnél, az rendesen excentricitásokban nyilatkozik, holott alkalmas képzés és irányzás mellett annyi sok jónak és nemesnek teremtményévé válhatnak.”

Hogy azonban a kedély képzés a beteges érzelgőség kifejtéséig ne menjen, az értelmi képességek fejlesztése által kell azt ellensúlyozni.

S ezzel elérkeztem a legutolsó eszközhöz, melyen a családi élet s az eshetőleges önálló lét alapítása szempontjából felfogott s a korigényeknek megfelelő növevelés foganatosítandó; s ez: az értelmi kiképzés vagy is a tulajdonképi oktatás.

Felesleges hangsúlyoznom, hogy az előkészítésnek e részben is már otthon, a családi tűzhelynél kell kezdetét vennie, az által, hogy a tanulási ösztön, a tudvány gondosan fejtetik s ápoltatik, s a zsenge növendék hozzászoktattatik, az ismeretek közlését éber figyelemmel kísérni, az intések s tanácsokat megszívelni s azoknak készségesen engedelmeskedni. Mint a fi-, úgy a leánygyermek is szeretet s jövője iránti gondoskodástól áthatott s éppen ezért szigorúbb bánásmód által oda vezetendő, hogy ismeretköre gyarapításának vagyis a tanulás szükségét beismerje s belássa, hogy különben se a szülők szeretetére nem számolhat, se hivatásának meg nem felelhet. Egy szóval, gyöngéden, szeretetteljesen, tapintatosan, de egyúttal erélyesen s komolyan meg kell őt barátkoztatni a nézettel, hogy tanulni épúgy elkerülhetlenül szükséges, mint enni,- inni, aludni. Mint ezek a fizikai lét, úgy a szellemi foglalkozás a szellemi élet nélkülözhetlen tápanyaga, hogy a nélkül az ember tulajdonképen nem is ember, hanem merőben állat, a testi szükségek kielégítésére szorítkozva. Nem ok nélkül hang-

súlyoztam, hogy e részben kissé nagyobb erélyt kell alkalmaznunk, mint általában szokás. Miért? szépen indokolja Pinoff: „Das über Gebühr gereizte und sentimental empfindliche Wesen ist wohl auch nur darum im Mädchen so ganz besonders ausgeprägt, weil eben Schule und Haus ihm die Unverletzlichkeit und Unantastbarkeit gemeinschaftlich zuerkennen. In der Ungewohnheit, getadelt zu werden, wird es für jede Rüge leicht so empfindlich, dasz ihm darüber die Einsicht für die Ursache des Tadels verloren geht. Diese Art, die nicht den geringsten Tadel verträgt, hat nichts gemein mit jenem Ehrgefühl, das Knaben nie für den gerechten Tadel unempfindlich macht. Und die Mutter, die zärtliche, die nur mit strahlendem Mutterauge sieht, wie das liebe, zarte Kind seine jugendlichen Reize entfaltet, sie möchte es ja um keinen Preis tadeln, noch wol gar von Anderen getadelt sehen!”

Ezt természetesen mi által sem eszközölheti a szüle hathatósabban, mintha maga is jó példával megy elő és a munkás, művelt embereket becsüli, a restséget, léhaságot, időpazarlást ostorozza, s míg leányát ezen foglalkozásokban szenvedő egyénektől távol tartja, azok társaságában képződni neki minél több alkalmat nyújt. A gyermekek boldogsága vagy szerencsétlenségének csaknem kivétel nélkül magok a szülők okozói. „Az első formát a gyermek a szülői háznál kapja meg, és e formák a legerősebbek.” Nem innen vette-e magát a közmondás: Nézd meg az anyát, vedd el a leányát? A mi jó, nemes tulajdonok vagy hibák, rossz szokások s nézetek jellemzik a gyermekeket, mindazok már a családban, a szülők viseletében, szokásai s életnézeteiben bírják forrásukat. Ha a leánygyermekbe azt az elvet csepegtetjük, akár menthetlen elhanyagolás, akár csak könnyű bánásmód által, hogy a nőnek tágasabb eszmekörre, magasabb képzettségre nincs szüksége, hogy e nélkül is célt ér, ha szép, finom társalgású vagy gazdag, hogy a mama idejében sem támasztottak nagyobb igényeket a női műveltség iránt, akkor aztán prédikálhat a tanár torokszakadtából az iskolában, magyarázhatja neki a naprendszer,

fejtegetheti Arany vagy Schiller költeményeinek szépségét, hasztalan minden; valami ragad rá; de nincs abban köszönet, ha későbben kockáztat egy-egy megjegyzést valamely tárgyra nézve, mely a köznapi funktiók körén túl terjed, azonnal meglátszik rajta az a félénkség, bizonytalanság, tájékozatlanság, elfogultság, otthoniatlan érzés, mely bennünket elfog, ha ismeretlen körbe lépünk, ha éhez szokva nem vagyunk. Ha keveset is a körülményekhez képest, csak jól, legalább annyi alaposítással, hogy a tanúságos társalgás, okos eszmecsere, nem az az üres szalmacséplés, lehetséges legyen. „Okos dolgokról, okosan szót váltani a nőekkel, szinte lehetetlenség” mondja egyik társadalmi írónk.

Az első elv e szerint, melyet a nőoktatásnál szem előtt kell tartanunk, az, hogy az elsajátított ismeretek alaposabbak legyenek. Ne külső máz, látszat után töre-” kedjünk; ez mpgjárja azokkal szemben, kik magok is megelőgesznek ezzel, kik a színaranyat nem tudják megkülömböztetni a Talmi-tól.

Azonban nemcsak, hogy a nők ismeretei szerfelett hézagosak, felületeseek, ezenfelül vajmi szűkkörűek, korlátoltak azok. Meglehet, fogják talán mondani némelyek olvasónőim közül, hogy a végzet én irántam oly mostoha volt, hogy tapasztalataim feljogosítanak ily véleményre azok irányában, kikkel épen sorsom összehozott. De hiszen nem is állítám én fel e tételt oly általánosan, hogy kivételt ne engednék meg; ellenkezőleg épen mivel általában szólok, elismerem, hogy vannak tiszteletre méltó kivételek. Erre nézve elégséges figyelemmel kíséreni azok társalgását s kipuhatolni ismeretkörét, kiket a közvélemény nemök többi tagjai felett kiemel, Ha ismerjük a quantum maximumát, azt hiszem, mindég elég biztossággal következtethetünk. Különben – s ezt hangsúlyozom – a hány író – mind a két nemből – e tárgyra nézve olvastam, lettek légyen nézeteik más tekintetben bármennyire eltérők egymástól, egy pontra nézve csak egy hangot találtam, hogy a mostani nőnevelés által elért eredmény épenséggel ki nem elégítő. De hát utóvégre is oly kellemes valami kimondani azt, a mi senkinek sem tet-

szik, s a mire magunk is csak az igazság súlya alatt meghajolva szánjuk el magunkat. Nem volna-e kedvesebb dolog, szépet, dicséretest mondani, miáltal jó véleményét támasztanánk magunk iránt; de hiába, a bóknek másutt a helye, – nem az íróasztalnál. Hiszen a jóból – legalább a nők által jónak tartott jóból – úgy is elég osztályrész jutott nekik, egy keserű csepp, mi ez az édesség tengerében? Különben e keserűségnek is van egy kis édes ize: az a tudat a nők részéről, hogy hiányos s korlátolt ismereteik oka legalább részben nem bennök, hanem a viszonyokban rejlik. Aztán meg a virágok királynőjének, a rózsának is vannak tövisai, a legde-rültebb egén is látunk itt-ott báránnyelűket s Goethe is mondja: „Alles in der Welt lässt sich ertragen, nur nicht eine Reihe von schönen Tagen”. A legfényesebb bizonyíték a mellett, hogy a nők más egyébre is hivatvák, mint bókokat hallgatni s a férfinak kedves játékszerül szolgálni, az leend, ha elég erőt fognak mutatni, az igazat meghallgatni s hibáikat, fogyatkozásait beismerni. Addig állapotuk javítása lehetlenség, és pedig rajtok magokon török meg.

Ne elégedjünk meg az elemi oktatással, ellenkezőleg törekedjünk tágasabb eszmekör, bővebb, többoldalú encyclopaedias ismeretek után. A nőoktatásnál eddig a fősúly a nyelvek elsajátítására fektettetett; ki a magyar nyelven kívül a németet és franciát vagy plane az angolt is tördelte, s hozzá még a zenéhez is értett, az elérte a non plus ultrát. Azonban engedelmet kell kérem, a műveltség átalában s a női műveltség különösen sem áll a nyelvek ismeretében s a zenében

A nyelv maga csak közeg, eszköz, melyen gondolatunkat s ismereteinket közöljük; ha valakinak malma és vize van, de nincs mit örölni, meghalhat éhen éppen úgy, mintha nem is volna malma és elegendő vize. Nekem volt egy francia nyelvmesterem, kitől a nyelv gyakorlati kezelését szerettem volna elsajátítani; de egész társalgásunk mindég ugyanazon tárgy körül forgott – a francia-porosz háború idejében volt –; tehát annak eseményei, különösen pedig a francia nép egekig magasz-

talása és a németek szidalmazása körül. Kezdetben azt hívéim, hogy ez utóvégre is alkalomszerű tárgy levén, nincs mit az öreg úr előszereteten fenakadni; de később, más tárgyra igyekeztvén a társalgást vinni, s ilyenkor tapasztalván a jámbor zavarát s késedelmezését, meggyőződtem, hogy a köznapi dolgokon kívül egész encyclopaediája az érintett tárgyra szorítkozik. A nők kétségen kívül igen jól értenek a kötéshez; de szeretném látni, hogy kötnének, ha nem volna pamutjuk. Így vagyunk a nyelvekkel is; ezek bírása mellett is lehetünk műveletlenek és szellemszegények. „Form ohne Stoff, mondja Schiller, ist nur der Schatten eines Besitzes und alle Kunstfertigkeiten im Ausdruck kann demjenigen nicht helfen, der nichts auszudrücken hat”. Tegyük fel – mi az életben, kivált azon körökben, melyekről legkevésbé volna feltehető, számtalanszor előfordul –, valaki beszél több művelt nyelvet; de ha szőnyegre kerül pl. Eötvös „Karthausi”-ja, vagy Madách „Ember tragoe-diája”, Lessing „Laokoon”-ja vagy Goethe „Faust”-ja; a francia irodalomban a classicus, romanticus és realisticus irány, vagy szóba jönnek egy N. Sándor, Julius Caesar vagy az angol és francia forradalom, az államtan alaptételei, a classicus, keresztény és humanisticus ideal közti különbség, a kor bölcsészeti kérdései, a realismus és Idealismus, materialismus s Spiritualismus –, és ha mindezen tárgyakhoz még hozzávetőleg sem szólhat vagy legfeljebb úgy, mint egy nadrágos ember – itt megtörténtényt beszélek el – a katolikus és protestáns papok közti különbséget abban találta, hogy azok tisztelendő, ezek tiszteletes uraknak hivatnak –: kérdem, mi joggal tarthat az ily ember igényt a művelt ember címére? Akkor azok, kik a felsorolt tárgyakról órákig elbeszélnek s azokon kívül még ezer meg ezer másfélét tudnak, legalább is félistenek lesznek?

Nem állítom én, hogy a nyelvek ismerete nem szükséges, sőt ellenkezőleg elismerem, – hisz a hány nyelvet tudunk, annyi ember vagyunk –; de az értelmi képzettség, mint a férfinál, úgy a nőnél is – csak a quantumban van a különbség – a józan gondolkodás és

az encyclopaedicus ismereteken alapszik, melyek gyűpontját a bölcsészeti, a világ s műveltségtörténelmi, nem különben az irodalmi ismeretek képezik. Ha e téren jártasok vagyunk, egy nyelven is oly szellemdúsan eltársolaghatunk, hogy az elismerést senki sem tagadhatja meg tőlünk, és megfordítva, beszélhetjük a világ minden nyelvét, ha az egyes ismeretek világában tájékozatlanok vagyunk, csak szájalomraméltó egyoldalúság hibájába esünk.

És itt helyén levőnek találok, – nehogy balfelfogásra szolgáltatassak alkalmat, mivelhogy éppen a humanistic tárgyakat toltam előtérbe, – határozottan is kifejezést adni azon kívánságnak, a mely különben eddigi fejtegetéseimből önként is következik, hogy t. i. az eszményi irány ápolása mellett a realist is érdemlegesen méltányolnunk kell. E szempontnak csaknem teljes elhanyagolása közel legnagyobb hibája mai nőnevelési rendszerünknek. Mivel pedig e pontnál is a nőnem nem egy érzékeny oldalát vagyok kénytelen érinteni, örülök, hogy e kellemetlen kötelességet ismét egy nőnek vállaira háríthatom: „Am allerwenigsten vermag das zärtliche Mutterherz, die Tochter zur Arbeit zu erziehen. Sie erzieht sie viel lieber für die Freuden und Genüsse des Lebens, und die Tochter hat es dann ihrer Ungeschicklichkeit selbst zuzuschreiben, wenn das Leben sich ihr nicht vergnügt gestaltet. In der peinlichen Besorgnisz, nichts zu verabsäumen, was einer glänzenden Zukunft entspricht, versäumt man Alles, was dem natürlichen Zwecke der Selbsterhaltung entsprechen sollte. So wird das Mädchen von Schule und Haus nur für eine einstmalige glänzende Lebensstellung erzogen, um nurleider allzuoft als Almosenempfängerin zu sterben.

So wie die Welt des Märchens des Kindes Welt ist, so ist die Welt des heranwachsenden Mädchens die Welt der Phantasie. Auch da spielen noch oft genug schöne Prinzen, glänzende Heiraten, die die Mädchen in schwindelnder Höhe auf Händen tragen, die Hauptrolle. Und giebt es nicht thörichte Mütter genug, die sich verpflichtet glauben, die Tochter in diesen Phantasiegebilden

bestärken zu müssen? Ist solch ein süßes Traumleben wol dazu angetan, dem gesunden Leben in der Wirklichkeit als Stütze zu dienen?

Noch immer weist leider die Gesellschaft darauf hin, in dem Mädchen nur die schöne Auszenseite zu kultiviren. Das Scheinleben, die lackirte Oberflächlichkeit und das Gaukelspiel der Welt – werden sie nicht vorwiegend von ihm zur Schau getragen?

So sehen wir unsere weibliche Jugend auf dem künstlichen Boden, der sie der natürlichen Verhältnisse beraubt, gar zu oft verkümmern, anstatt zu gedeihen. Welch sündhaftes Beginnen! Wie oft birgt die schimmernde Hülle nur die Armseligkeit der Gesinnung, die Armseligkeit des Charakters!

Und nun fragen wir uns: hat nicht auch die so in den Vordergrund getretene schöngeistige Richtung unserer heutigen Erziehung, welche die Frauen in den besser situirten Ständen mit Poesie und Literatur überfüttert, das Ihrige zu jener Verweichlichung des weiblichen Charakters beigetragen? Romanlektüre, im Übermasz genossen, ohne vorangegangene Sichtung, verbunden mit den geisttödtenden mechanischen Handarbeiten, haben sie nicht gemeinschaftlich die Poesie der Trägheit im Mädchen gefördert, Gedankenblässe und romantische Gefühlschwärmerei, die Sehnsucht nach unerreichbaren Zielen genährt und gepflegt? Darum im vorgerückten Alter nichts als krankhafte Grübeleien, die ewige Unzufriedenheit mit sich und der ganzen Welt, und die rechtfertigte schmerzliche Empfindung eines verfehlten Daseins, daneben aber alle körperlichen Krankheiten, die Bleichsucht in erster Reihe, und in ihrem Gefolge das ganze Heer der Krankheitserscheinungen der Blutarmut. So haben Körper- und Geistesträgheit unsere jungen und alten Mädchen völlig unfähig gemacht für eine Tüchtigkeit, die Körper und Geist in gleichem Masze beansprucht.

Das wollen wir besonders denen ans Herz legen, welche den neuen praktischen Bestrebungen vielleicht darum abhold sind, weil sie es für barbarisch halten, den

Frauen die poetische Richtung zu rauben. Gestehen wir es uns nur immer frei, dasz es keine andere Tätigkeit geben konnte, welche im Stande war, die Phantasmagorien der Traumwelt, diese Gefühlsduseleien der krankhaften Liebes- und Weltschmerzpoesie in der Frau mehr zu begünstigen, als jene so liebevoll gepflegten mechanischen weiblichen Handarbeiten. Mit den geschäftigen Händen flogen die Gedanken der sanften Schwärmerin himmelwärts, erkliminten goldene Höhen, die kein menschlicher Fusz jemals erreicht. War doch gerade sie nur auserkoren für den Himmel schon auf Erden!

Raum sind unsere Frauen jener romantischen und thränenseligen Wertherepoche ganz entronnen, von der die Sage gilt, dasz man oft ganze Schaaren von Mädchen weinend angetroffen, die, um die Ursache ihres Kummers befragt, geantwortet haben sollen: „weil wir uns so unglücklich fühlen!“

Midőn az eszményi irány mellett a reálisra is kellő sulyt kívántam fektetni, kimondám, hogy a nevelésnek öszhangzónak kell lenni, mely valamennyi szellemi képességet felölel s nem enged némelyeket a többi felett elhatalmaskodni: „Nur gesunde, harmonisch gebildete, in sich beglückte, gereifte Menschen fühlen sich zu Extravaganzen nicht aufgelegt“ mondja Goltz.

Természetes, hogy az ily alapos, több oldalú, tágasb iátkörű, ideális és reális irányú, öszhangzó képzettség nem szerezhetni csakúgy könnyedén, egy kis megerőltetés nélkül s oly rövid idő alatt, mennyit eddig általában a nő kiképeztetésére szántunk. Én részemről nem hiszem, hogy valaki helyesebben határozhatná meg a növeveltetés időtartamát, mintha azt mondja: oktattassék, tehát tanuljon a leány mindaddig, míg vagy férjhez nem megy, vagy bármi okoknál fogva, kényszerűtség vagy jószántából, magát önálló lét alapítására el nem határozza.

Az idő senkinek sem adatott elfecsérlés végett, és így senki sem mondhatja, ki a társadalomban él, hogy nincs joga ideje mikénti felhasználásába avatkozni. Valamint minden egyesnek vannak az egész ellenében bizonyos jogai, úgy nem hiányoznak kötelességei sem, s a ki

e kötelességeket nem teljesíti, annak az egész irányában nem lehetnek igényei.

Ezért a nőnek joga lévén követelni, hogy rendelkezése betöltésében ne akadályoztassák – akár mint családanya, akár mint független állású polgár, egyúttal kötelessége megfelelni mindazon kötelmeknek, melyeket az egyik vagy másik minőség reá ró. Ebből kifolyólag valamint az állam köteles a nőnek azon jogokat biztosítani, melyek őt önálló lét alapítása esetére tisztán a személyjog alapján megilletik, úgy a nőnek is kötelessége mindazon kötelmek teljesítése, melyek őt az állammal szemben terhelik. Erre pedig idő kell; erre azon idő, melyet eddig a nő neveltetésére fordítottunk, nem elégséges. Angliában az iskoláztatás a leány 16–18-ik évéig tart s nem ritkán történik meg, hogy az iskola padok közül lép az ol-tárhoz.

Mily végtelenül káros következményeket von maga után a taníttatás gyors, időelőtti befejezése, ki ne tapasztalta volna? Még arra sem elegendő a mostan igénybe vett idő, hogy a tanulási ösztön, az önképzési hajlam, a tudomány és minden szép s nemes iránti érzék a leányban kifejtessék, a mely pedig minden elemi oktatásnak legelső s legfőbb feladata. Ez eredményezi, hogy az intézeti nevelés befejeztével a leány kiképzése is többnyire be van fejezve, mert a mi ezután – az intézetből való kilépés és férjhezmenés közti időben – e részben történik, az nem egyéb, mint a legtarkább, minden tájékozottság nélkül megválasztott olvasmányoknak célhoz, nem vezető, merő időöltés s unaloműzésre szolgáló öszhalmozása, mely nehogy az intézeti oktatás hiányait pótolni alkalmas volna, ellenkezőleg az elsajátított sovány ismereteket is elparlagosítja. Legfeljebb egyes kedvenctárgyak, zene, ének vagy a szépirodalom részesülnek további ápolásban. A társadalmi viszonyok sem sokat lendítenek most a nő műveltségi állapotának javításán, amennyiben ritkán nyílik számára oly alkalom, midőn szűk eszmekörét új ismeretekkel gyarapíthatná. Tudományosan kiképzett s az élet tapasztalatai által megérelt, de állása s a közélet kötelékei által lenyűgözött férfi társaságába

vajmi kevésszer jutnak nőink; pedig csak ebből húzhatnának hasznot, csak ez volna rajok nézve a mulattatáson kívül egyúttal tanúságos s értelemképző.

Azonban az oktatás gyors befejezésének az a szomorú következménye is, hogy ha kínálkozik is a nőnek alkalom, ily képzett, de ép ezért komolyabb férfi társaságába jutni, unalmasnak, egyhangúnak találja azt. Könnyen érhetőleg – csak kevesen emelkedvén a nőnemből a képzettség azon magaslatára, melyen a közép-tanodát s egyetemet végzett férfi áll, pedig a társalgók műveltsége közti arányosság vagy legalább nem ég s föld közti távolság elkerülhetlenül szükséges arra, hogy a társalgás mulatságos, élvezetes, de egyúttal tanúságos, szellemképző legyen. Ellenkező esetben vagy az egyik félnek keli lebecsátkozni, vagy a másiknak szárnyát próbálgatni –, a mint az valóban történik is; de az első unatkozó, a másik fárasztó. A körülményben keresendő nagy részben annak oka, hogy ép azon elemek, melyek egymásra volnának utalva – családalapítás tekintetéből –, oly ritkán találkoznak az életben.

Eszembe jutnak itt Eötvös szavai: „Úgy járunk néha a legjobb társasággal, mint midőn koldusokkal találkozva apró pénzünk nincs és forintjainkat kiadni resteljük”. Ebből magyarázható meg, miért simulnak a nők is a magokhoz képzettség tekintetében közelebb állókhoz – Gleich und Gleich gesellt sich gern –, és a műveltebb férfi is lelki szükségnek találja, magához hasonlók társaságát keresni, a melyet a társalgási körben vagy a vendéglőben talál fel. Ennek aztán az az eredménye, hogy a valódi társas élet nálunk kiveszni indul.

Nem lehet ezek folytán kétség az iránt, hogy a nőnevelés hosszabb időre való kiterjesztése végtelenül sok előnnyel járna úgy magára a nőre, mint a férfira s az egész társadalomra nézve.

Ez által a leány hasznosan lévén elfoglalva serdülő korában, tehát épen azon években, melyekben kiváló gondviselést igényel, kevesebb ideje maradna haszonnélküli időtöltésre s nem is lenne arra szorítva unaloműzésből, a mely, mint a tapasztalás bizonyítja, sok jóra viheti

az embert, de sok rosznak is szokott szülőforrása lenni. Az unalom, mondja valamelyik író, vagy tudóssá vagy szerelmessé teszi az embert. Az elsőtől, azt hiszem, nincs mit a nőt féltetni. Annál több veszélyt rejt a másik, részint, mivel a gyöngéd női kebel ez érzélem befogadására kiváltképpen hajlandó, részint mivel tapasztalat hiányában minden csillogást aranyrak tart. A latin azt mondja: otium pulvinar diaboli (a henyélés az ördög párnája). Nemesebb élvek hiányában – az élet bizonyágom – önmagához nem méltó szórakozásban öli el az ember idejét.

Éppen az iskoláztatás gyors befejezésének tulajdonítandó, hogy a jó tulajdonok, a tudomány, művészet, munka s az egyszerűség becsülése nem verhetvén a leány szívében gyökeret, annál könnyebben burjánzanak fel a fényűzés s piperekór, mértéktelen hiúság s tetszvágy stb. Kevesebbet fordulván meg a világ piacán s nem lévén folytonosan férfitársaságban, csökkenne mulatásghajhászási szenvedélye s ő maga jelentékenyen nyerne tisztelet és becsülésben.

Lélektani okokon alapuló tény, hogy senki sem nyer az által, hogy folytonosan a világ zajában mozog. „Folytonos érintkezésnél elkerülhetlenek a súrlódások s ez eredményezi, hogy azok, kik azelőtt nagyon is közel álltak egymáshoz, mint az óra nagyon szorosan járó kerékei, egy bizonyos idő múlva elkopva, nem illenek egymáshoz”. Gyakori közlekedésnél előtűnnek hibáink s gyengéink, melyek utóvégre a legderekabb embernél sem hiányozhatnak; ezáltal foszlik az illusio leple, enyész az örökzöldnek tartott nymbus. „Sogar die physische Groszheit z. B. ein Berg hat die Ferne als ein Fuszgestell nötig” mondja Jean Paul.

Pedig egy férfinak sincs annyira szüksége megőrizni azt, mint a nőnek. Ha a róla alkotott magasztos képzet elhomályosul, s mi erényei mellett hibáit is megismertük, – természetesen csak kis mértékben, gyanítólag, miután csak jó tulajdonai hevernek a szobában költői rendetlenségben szétszórva, a fogyatkozások drága kincsként elzárva őriztetnek – egyedül bájai s érzékiségünk

tarthatnak meg körében. Van a bensőségnek egy bizonyos foka, melyet ha meghaladunk, mi sem építheti fel újra a tisztelet s becsülés rombadőlt szentélyét.

Ebben keresendő egyik oka annak is, hogy azon házaspárok, kik a szövetség megkötésekor szerelemből – mint mondják – csaknem megették egymást, a házaspár életben gyakran közönyösök lesznek vagy éppen engesztelhetlen gyűlölettel s undorral telnek el egymás iránt. A szélsőségek találkoznak. Ha a benső vonzalom forrása csak külsőségekben, érzékiségünkben, általában olyan előnyökben rejlik, melyek birtokát kimerültség, zsibbadság követi s az elért tárgy vágyainknak nem szab határt, – a közelebbi érintkezésnél ez állapot okvetlenül bekövetkezik s ha ilyenkor nem bírunk oly fényoldalakkal, melyek állandó, abszolút becsűek s az ideiglenes előnyök elvesztését kárpótolhatják – az ily viszony mind a két félre terhessé válik s legokosabb, ha felbomlik.

Ez okból – mivel mind a szépség, mind a gazdagság múltékony kincsek, az ifjúsági báj s erő sem tart örökké és a szeretetreméltóság s udvariasság is a frigy megkötése után rendszeresen megszűnnek – férfi és nő egyaránt célt értek, – s bekövetkezik a hálósipka s migrainek korszaka, – elkerülhetlenül szükséges, hogy mind a férfi, mind a nő oly tulajdonokat fejtsenek ki s ápoljanak keblökben, melyek télen is melegítenek s barátságos, boldogító légkört képesek varázsolni a kisded tűzhely körül.. Melyek azok, nem szükséges felsorolnom. Elég az hozzá, hogy azok kifejtése s kiművelésére idő igényeltetik.

A több oldalú, terjedelmes ismeretekkel gyarapodott, alaposan kiképzett nő, mily dúsan kamatoztathatja azokat családja javára; mennyi áldás özönlenek ebből úgy a gyermekekre, mint a házastársakra.

Az ifjúság kárhuzatos bűnei, éretlen öntúlbecsülés s nyakasság, üresfejű léhaság s irtózás a munkától, a leányoknál a vágyak és igények kielégíthetetlen megnövekedése, túlságos érzélgés s érzékenység – mindennek legnagyobb részt a mama általi elkényeztetés az oka. A mit a férfi higgadtsága, az élet reális felfogása lassan, fáradtságosan felépít, azt a mama rövid idő alatt légből röpi s

a nemes mag helyébe túlzott engedékenységgel elvet konkolyt és bojtorjánt. A mélyebben képzett nő befogja látni, hogy hiszen az apa is szereti saját gyermekét s midőn neveltetésében az övétől eltérő rendszert óhajt követni, mint okosabb s tapasztaltabb, bizonyára csak gyermekének helyesen felfogott jövője érdekében teszi azt, sőt maga is értelmileg jelentékeny fokon állván nem a túlzott engedékenység, mindent elnézés szellemében fogja nevelni fi- és leánygyermekait. Ezenfelül nem törpülván el férje mellett képzettség tekintetében, nem lesz kizárólag felesége s gyermekeinek anyja, hanem egyúttal társalkodónéja, mivel ha munkájából fáradtan hazatér, egy pár negyedórát kellemesen, élvezettel elcseveghet nem csupán a háztartás ügyeiről, hanem a napi kérdések s némely tudományos dolgokról is; s a férj feltalálván otthon is a tanúságos eszmecserét, mely után szelleme szomjazik, nem lesz kénytelen szabad idejét a végből mindég a társalgási körben vagy vendéglőben, vagy Isten tudja hol elfecsérelni s ez alatt nejt szórakozásra szánt idejében az unalomnak, az elhanyagoltatás s féltékenység gyanúja gyötrelmeinek prédául dobni.

Hány nő ajkán hangzott már el a panasz, hogy férje által mellőztetik s hány nem mentegeté ezzel botlását? És a tévedést nagyon természetesen indokolhatni, s a bukott vajmi gyakran nem megvetést, hanem szánalmat kelt. A nő életuntságának, lassú elhalásának és botlásainak kétlen okát kétségkívül igen gyakran a férj közömbösségének tulajdoníthatni; de ennek oka meg a nőben, épen a fentebbi körülményben, a nő értelmi s kedélyi szegénységében keresendő. Nem oly hibások a nők sem, hogy azonnal követ dobjunk rájuk, mint azt a kérelhetlen férfibíró tenni szokta; de nem oly roszak, hibásak a férfiak sem, hogy a családi szerencsétlenség egész vádját rájuk zúdíthatnák mint azt a leleményes nők tenni szeretik. Mindketten azok, s alig jut egyiknek kisebb adag belőle, mint a másiknak.

Hogy a nők mélyei kiképeztetése által megmérhetlen sokat nyerne a tártalom is, melyik gondolkozó ne látná be? Átalában azt hihetnők, mennyire van min-

den a társadalomban a nő személyéhez nőve, mely végtelesen messze kiható befolyást gyakorolnak közvetve a nő állapota s műveltségi foka, mennyire minden, mi a társadalomban nagy vagy alacsony, szép vagy nemtelen létezik, végelemzetben a nők erényei vagy elfajulásában bírja forrását! Ma már elvként felállíthatni, hogy a nő társadalmi helyzete és műveltségi állapota, mértéke valamely nemzet műveltségi viszonyainak. És ha ez áll, – a mint csakugyan áll – akkor tiszta képzetünk lehet a műveltség fokáról hazánkban. Oly szoros van e két dolog összeforrva, hogy könnyen az ok és okozat viszonyában állanak egymáshoz. A nők vetik meg a társadalmi élet alapját, alakítják azt virágzóvá vagy megmételtyezik s aláássák. Nem a politikai élet, nem a tudomány a nők eleme; erre a nők mint egész sohasem gyakoroltak nagyobb mérvű befolyást; a társadalom hivatásuk tulajdonképi mezeje, melynek alakulása, mint elsőrendű tényező, abban elfoglalt állásuk és műveltségöktől tételzetik fel.

A társadalom pedig csaknem minden a nemzetek életében, mi vajmi sokat pótolhat, de minek hiányát semmi sem fedezheti, – a legteljesebb szabadság, a legfüggetlenebb kormány sem. Legyen egyszer a nő olyan, minővé az általunk ajánlott nevelészetű rendszer értelmében kiképezhető s minőnek okvetlenül lennie kell, hogy a megváltozott társadalmi viszonyok folytán s adata iránt táplált fokozott igényeknek megfelelőhessen –, s egész társadalmunk gyökerestől átváltoztatja úgy, hogy alig marad valami is a jeleni sajnálatraméltó állapotokra emlékeztető vonásokból.

Legnagyobb mértékben nyilatkoznék a női mélyebb, terjedelmesebb képzettség üdvös befolyása a társas élet kifejtésében, a mely jelenleg nálunk jóformán névleg sem létezik, ha csak valaki e cím nem akarná csúfolni azon törpe, korlátolt köröket, melyeket rokonsági és hivatalos viszonyok vagy üzleti érdeke tákolnak össze, kinek e szerint a valódi társas életről fogalma sincs.

Meggyőződésem szerint senki nem volna hivatottabb s képebb az erkölcsi elvek világában napjainkban

uralkodó zűrzavar tömkelegébe világosságot gyűjtani, mint a nő. Mint általában minden humanisticus törekvés s vállalat a tapasztalás szerint leggyorsabb s legsikeresebb megvalósításnak néz eléje, ha annak fonálát a női gyöngéd s mégis ellenállhatlan erővel működő befolyás veszi kezébe, úgy az erkölcsi fogalmaknak a férfiönzés, telhetetlenség, szédelgés és élvvágy által összekuszált Gordiusi csomóját sincs senki inkább hivatva ketté vágni, mint a nő, s ez által a perzsa tunyálkodás s élvhajhászat, barbár erőszak s éretlen elfogultság, kaszti Separatismus s középkori nyárspolgáriasság által apró államocskákra szakgatott s ennek folytán tehetetlen, tespedő, előhaladásra képtelen társadalmat Nagy Sándori kézzel egy hatalmas birodalomná alakítani, melyben macedoni s hindu, görög és perzsa, ugyanazon szellem, műveltség s erkölcsi elvektől áthatva egymás mellett szépen megférnének, melynek oszlopait a humanismus magasztos elvei, a felebaráti szeretet s nemes türelmesség képeznék.

Nem akarok nézeteim bővebb fejtegetésébe bocsátkozni s azok igazságát bevitatni utalok csupán azon a műveltségtörténet s mindennapi tapasztalás által felmutatott s lélektanilag is könnyen megfeyjthető tényre, mely szerint a mi nemes, szelíd, szép s boldogító nagyban és kicsinyben, úgy az emberiség történetében, mint egyesek életében létezik, mindazt igen nagy mértékben a női kebel szelidítő, nemesítő, mérséklő, képző, emelő, buzdító s lelkesítő erejének, mindazt egy gyöngéd, kérő tekintet, egy felvillanyzó kézzszorítás vagy az egészen boldogító szerelem mindenható hatalmának tulajdoníthatni. Nem ismeri az az emberi természetet, a szívgerjedelmeinek ama finom rezgéseit, melyek a látszólag legközömbösebb tetteinknél is vérünket forrásba hozzák, ki a mondottak felett csak egy percig is kétkedni tud.

Játszhatnak törekvéseinkben magasabb, távolabb célok által mozgatott, tisztán szellemi rugók is szerepet; de bizonyos, hogy ezek mellett csaknem mindég ott vannak az anyagiak és érzékiek is, és az is kétségbevonhatatlan, hogy ez utóbbiak általában a nagy többséget tartva szem előtt, hasonlíthatlanul nagyobb ösztönül szolgálnak

s tetterönket jóval inkább edzik, mint a tisztán eszményi indokok, melyek csak a kiválóbb szellemek pályafutásának szabnak irányt, a köznapi emberre nézve a mily érhetlenek, megfoghatlanok, oly erőtlenek és hatálytalanok.

A költészet s művészet szikrája a mennyből hull alá a költő s művész keblébe; de azért ott van mindég a gyöngéd női kéz, mely azt éleszti, ápolja; a múzsák hazája a földfeletti régiókban van; de az eszköz, az út, melyen azok legszívesebben közlekednek a halandóval, a a női szemek villanyfolyama; a rideg szobatudóst, kit agg korában már csak a kötelesség vagy a tudomány szomja tart lámpája mellett, bizonyára más célok is lelkesíték ifjú korában s ezáltal megérlelek, megedzék tetterejét, erőssé tevék dicsőség utáni vágyát. Ott találjuk a női befolyást a közélet mezején is, nem csupán egyesek, vajmi gyakran egész nemzetek sorsának elintézésében; meglehet olykor rejtett, titkos az, de csaknem soha és sehol sem hiányzik. Talán ebben rejlik az ok, hogy sok nő tágasabb működési kör s nagyobb önállóság után nem is kívánczik. Minek, mikor akaratjukat s szeszélyeiket így is érvényesíthetik, Találón fejezi ki ezt Benzel-Sternau e szavakban; „Man sagt den Weibern nach, sie hätten gern die Männer, sonst auch Herren der Schöpfung genannt, zum Besten, indem sie wie die Türken, den Titel eines Königs von Cyprien nicht anfechten, weil sie Cyprien selbst besäßen”.

Mennyire érdekében van tehát államnak s társadalomnak, valamint minden egyesnek, hogy e befolyás üdvös, boldogító legyen.

Igyekeznének a nők azon szép, tündöklő tulajdonokat, melyekkel őket a természet gazdagon felruházta, tágasabb körben, nem csupán családjaikban vagy egyes férfiak irányában érvényesíteni, szövetkeznének közös aktióra s támogattatnának törekvésökben a férfiak által –: a mit a férfiak majd természetök s képességeik, majd műveltségök és érdekeik roppant különbözése s e szerént szétágazó, gyakran egymást megsemmisítő törekvéseik miatt aligha fognak valaha létrehozhatni: a humanitás birodalmát, erre épen képességeik s jellemek hasonlít-

hatlanul nagyobb közössége s a kedély túlnyomó uralma miatt a nők látszanak hivatva.

Meglehet, sokaknak különösnek fog látszani állításom; de mélyebb vizsgálódásnál még sem oly sajátságos az, mint első tekintetre látszik. Erre nézve ezt olvassuk egyik írónknál: „A világ még nagyon távol áll attól, hogy pusztán az értelem, nemesség s igazságosság által kormányoztassák; a szenvedélyeknek és durva erőnek még elég nagy nyomatéka van a mérő serpenyőben; de világosan amazok felé közeledünk, s emezek egyre veszítenek fontosságukból, a mint az emberekből is vesznek ki lassanként. S a nők jogköre, hatalma, befolyása e haladással lépést növekszik. Nem közeledünk-e most a fejlődés középpontjához, s vajjon, ha azt elértük, a fejlődés másik felén nem fordul-e meg lassanként a viszony, nem veszik-e át a nők a férfiak szerepét a világ kormányzásában, a mint az őket alkotó főelemek érvényre jutnak? nem tudjuk. De azt tudjuk, hogyha létesül valaha női kormány, az az értelemnek, nemesség és szeretetnek kormánya leend”.

De vonja bár valaki a távolabbi következtetéseket kétségbe, annyi bizonyos, hogy a nők mélyebb képzettsége jóval előmozdítaná a társadalom nemesebb, egészségesebb elemeinek egyesülését úgy az egyének valódi érték és műveltség utáni törekvése, mint nagyobb humanitárius célok foganatosítása céljából – ép úgy, mint egyesülnek manap fényes eredménnyel közös aktióra becsületes s gyanútlan embertársaik kifosztására s a társadalmi erkölcsök aláásására a szédelgők és zsebmetszők, s mint megegyeznek napjainkban társadalmunk állítólagosán műveltebb elemei abban is, hogy csak látszani s nem lenni és a világ szemébe port hinteni törekesznek, az embereket cipőik, nem pedig lábaik s járásuk után ítélve meg.

Korunkban, midőn a Bakonyi erőszak, bárdolatlan-ság, csalás s lopásnak még elrejtőzni sem kell, hanem nyílt homlokkal egyenesen járhat-kelhet a nélkül, hogy megbélyegezve érezné magát, s a jóra való emberek társaságából kizáratnék, a midőn tehát akár a jobb érzésre való appellálás, akár a közvéleménnyel való ijesztgetés,

minthogy ez is alapjában megvan mételyezve, elvesztették élőkét, szerintem az egyedüli törvényszék volna még e desperatus viszonyok közepette, a még tiszta s némi érvénynyel bíró női szózat erőteljes nyilatkozata, mely körébe vonva a mostan a tett mezejéről csaknem teljesen leszorított nemesebb, önérzetes elemeket, az erényt s józan törekvést pártfogásába venné s a bűnre mindenfelé sújtó villámaid szórná.

Ezáltal a mily mértékben gyarapodnék a társadalomra való befolyást illetőleg a rejtekéből elővont s tehetségeinek érvényesítése céljából tért s alkalmat nyert munkakedv s nemes törekvés, a mily mértékben szilárdulna a női báj és szende kedélynek a férfierő s tettképességgel való testvéri szövetsége, oly mértékben vonulna vissza, miként a felkelő nap fényétől eloszlik az éj s a köd, a léha hányavetiség, humbugbölcseiség, emberietlen piszkolódás s minden illem s érdemnek hadat izenő cynismus rablófészkeibe, csak olykor-olykor csapva ki onnan nemtelen mészárlására – sötétben, titokban.

Megvagyok győződve róla, hogy mindinkább apadna a női és férfi-kofaegyletek száma, melyekben azé a verseny, ki a nemes társaság többi tagjait felebarátai leszólása – s rágalmazásában felülmúlja – mi mindenkor kivétel nélkül szellemi impotentia, éretlenség s nemtelen kedély tulajdonát képezi. B szerencsétlen, most már a férfiakat a nőknél is jobban megmételyezte kórnak tulajdoníthatni, hogy a legjóra valóbb ember annyira meghurcoltatik, – közéletünk számtalan szomorú példát mutat fel – hogy végre legalább önbecsérzete megmentése végett teljesen visszavonulni kénytelen. A ki nem győzi szájjal s torokkal, kinek van elég bátorsága a rohanó árnak ellenállni s a piszokba nem vegyülni, az a mai társadalomban elveszett.

Tudom, hogy a legvilágosabb, lelke mélyében mindenki által elismert igazság nyílt bevallását, hirdetését napjainkban nyomban gyanúsítás követi, tudom, lesznek, kik túlzással fognak vádolni; azok megcáfolására s saját védelmemre álljanak itt a következő idézetek: „Még csak az általános erkölcsi elvek és követelmények felől sem

vagyunk tisztában. Más műveltebb társadalmakban a gyöngédség, finomság, nemeslelkűség az irányadó, az alapelvek; azok képezik a mértéket, mely szerint az egyén értékét mérik; nálunk a durvaság, nyersesség, legázolás és erőszak ... a ki bírja, az marja”. „A kinek nagyobb szája s vastagabb arcbőre van, az úszik legfelől, míg a nemesebb, gyöngédebb érzésűek félrevonulnak a zaj és pizok elöl; az értelmes s komoly közvélemény helyét pótolják utcai handabandák, pártpiszkolódások, osztályok s cliques nézetei”.

A mai férfinemzedékről általában azonban bajos feltelezni annyi igazságszeretetet, hogy ezt belássa, vagy ha belátja, annyi lelki erőt, hogy jobb érzése sugallatát követni képes volna. S éppen ebben van az ok, miért szeretném a nők kezébe letenni a kezdeményezés munkáját az erkölcsi elvek tisztázása s élénk proclamálása ügyében. A nők volnának már természetök s képességeiknél fogva kiváltképen hivatva a humanisticus s philanthropicus célok s érdekek előmozdítása s a társadalmi morál megóvása s megszilárdítására.

Az ő feladatuk volna kiválólá, szóval, tettel s tolla hirdetni: miszerint egyedül az erény bír absolut becsel, minden egyéb, maga a tudomány is csak viszonylagos értékű. „A u f k l ä r u n g i n e i n e m l e e r e n H e r z e n i s t b l o s G - e d ä c h t n i s z w e r k , s i e s t r e n g e ü b r i g e n s d e n S c h a r f - s i n n n o c h s o s e h r a n ; d i e m e i s t e n M e n s c h e n u n s e r e r T a g e g l e i c h e n d e n n e u e n H ä n s e r n i n P o t s d a m , i n w e l c h e (n a c h K e i e h a r d) F r i e d r i c h I I . z u N a c h t L i c h t e r s e t z e n l i e s z , d a m i t j e d e r u n d s e l b e r R e i c h a r d d e n k e n s o l l e , s i e s e i e n b e w o h n t ” ;

hogy a komoly, férfias gondolkozás, nemes törekvés s munkásság adják meg az ember valódi becsét;

hogy a handabandázás, utcai zaj, mindenbe való tolakodás, éppenséggel nem tanúskodik se értelmi képzettségről, se kedélynemességről; csak a kis patakok töltik el zajjal a környéket, a nagy folyó csendesen, méltósággal halad célja felé;

hogy emelkedni, nem emeltetni kell az embernek, hogy valóban nagygyá legyen; protectio, kutyabőrös

diploma vagy pajtáskodás útján felkapni az ugorka fára, nem érdem; az élet sorsjáték, melyen nem a legnagyobb számok nyerik a legnagyobb összeget;

hogy bármennyire álljon valaki lábujj hegyére, egy cséppel sem lesz nagyobb, mint milyenné a természet alkotta;

hogy a tolerancia a legmagasztosabb erény még azon esetben is, ha közönyösségből veszi eredetét; ahol pedig erős meggyőződéssel párosul s azon szerénységnek kifolyása, melylyel az ember érezve gyarlóságát mások ítéletét tiszteli: ott hajoljunk meg előtte. Az erénynek nincs szeretetre méltóbb manifestatiója, mint az ily türelem;

hogy a kik a tudomány minden ágában fitogtatják ismereteiket, emlékezzenek meg arról, hogy bár egy arannyal egy egész huszárt lovastól megaranyozhatunk, egész aranyozásunk még sem ér többet egy aranynál;

hogy mást gyalázni, rágalmazni, hogy annak becsülete romjain mint a burján terpeszkedjünk, nem valami dicső dolog, s hogy éhez se képesség, se erő nem szükségeltetik, hanem egyéb valami, mivel a kofák s kocsisok is rendelkeznek;

hogy rombolni, dúlni, egyenetlenséget támasztani, a testvéreket egymás ellen uszítani, hogy a távolból daemoni örömmel kacagjunk s tapsoljunk, nyers erőszak s gonosz lelkület; „Wenn die Menschen recht schlecht werden, haben sie keinen Anteil mehr als die Schadenfreude”; hogyha a műveltség s humanitás apostolainak adjuk ki magunkat, jegyezzük meg jól, hogy azok első ismérve s alaptétele: Szeresd felebarátodat, s a mit magadnak nem akarsz, ne tedd azt másnak sem; hogy e szerint ne arra törekedjünk, hogy a békében élőket összeveszítsük, hanem hogy a viszálykodókat kibékítsük, hogy a humanitás nem classificálja az embereket, sem vallás, sem nemzetiség, sem társadalmi osztályok szerént, jót tesz a protestánszal s zsidóval ép úgy, mint a katolikussal, a pórral, mint az¹ úrral, a némettel mint a magyarral – ha arra szorul; hogy a humanitás parancsolja, a gyengébbet oltalomba venni a vad erő ellen, a bűnt ostorozni ugyan, de nem a bűnöst; hogy az embertelenül megtámadott, rágalmazott

s legázoltnak, hogy a társadalomtól elégtételt nyerjen, nincs szüksége sem diplomára, sem egyleti tagságra vagy vérfára –, elégséges arra appellálni, hogy ember;

hogy ne vadászszuk mindég csak anyagi érdekeinket, hanem szellemi kincsek után is törekedjünk, higyjünk valami magasabban s a tudományok közül ne csak azokat ápoljuk s magasztaljuk, melyek gyomrunkat s zsebünket megtömik, lelkesüljünk a költészet s művészet iránt is, mert hiszen „az ember hasonló a narancsfához, – mely gyümölcsöket s virágokat egyszerre hord ágain. Ki ifjú korának lelkesedését s melegebb érzelmeit elveszte, s kit az élet poesise egészen elhagyott, attól ne várjon senki hasznos vagy nagyszerű tetteket” stb. *);

hogy igenis hirdessük tanainkat, tartsuk azokat igazaknak; de ne legyünk merevek, ridegek, türelmetlenek a másokéi iránt; kik a valódi s kik az álpróféták, tetteik fogják megmutatni: Az az igazi tudomány s műveltség, a mely jobbakká, emberségesebbekké tesz bennünket. „A mint valóban jó ember csak az lehet, kinek egyszersmind esze van, úgy valóban okos csak jó ember lehet” mondja. Eötvös. Ne legyünk féltékenyek egymásra; egyiknek is jut, a másiknak is marad. Ne az legyen törekvésünk, hogy másnak hitelét megrontva, annak sírján, megrongált várművén tűzzük ki győzelmünk zászlaját, hanem hogy magunk boldogulását védve, másét se akadályozzuk, ellenkezőleg előmozdítjuk. Mivé lenne az emberiség, miben állana műveltségünk, fölényünk a vadnépek s állatok felett, ha mindég csak arra törnénk, mást megmarni, felfalni? Ha nem akarunk használni, legalább ne ártsunk; az első csak az erény hiánya, a másik bűn, embertelenség. Különben ne ítéljünk, mielőtt meggyőződünk. Nem legroszabb a gyümölcs, melyen darázsszúrások látszanak. „A tömeg, mint az ingadozó hullámmat, a legkönnyebbet szokta emelni magasabbra; azt emeli, ki magát karjainak akaratlanul átengedi; jobb alantabb állni, de saját lábain”. A nép többnyire csak az erény viszfé-

*) E gondolatok közül több Eötvösből van véve.

nyét becsüli –, s a becsület nem egyszer adatott már el becsületrendjelért stb.

De minek fellebbentem a fátyolt a sötét képről, melytől úgyis borzadva fordulnak el mindazok, kiknek jobb érzése még nincs megvesztegetve. Ezek igazat fognak adni énnekem és abban is meg fognak egyezni velem, hogy társadalmunk reorganisatiójában felette jelentékeny, mondhatnám döntő szerepre vannak hivatva a nők. Azért reformáljuk mindenekelőtt a nőnevelést!

Mily irányban, minő nézponatok szerint, láttuk. Most még csak röviden azon eszközök és módokról, melyek a kitűzött cél elérésére képesítenek.

1. Mindenekelőtt nem mulaszthatom el újólág s újólág hangsúlyozni, hogy ne tekintsük a nőkérdést pusztán magánérdekűnek, hanem általános emberi feladatnak, rendkívüli horderejűnek úgy míveltségi, mint nemzetgazdászati tekintetben. Válllvetve kell tehát mind a két nemnek annak megoldásán munkálkodni. „Jogosan feltehetni, hogy a férfi törekvése, a világot a nő befolyása nélkül reformálni, sikertelen iparkodás marad. Hogyan hathat valamely világnézet átalakítólag, ha az emberiség fele érintetlen maradt tőle? Csak egyesülten törekedhetik mind a két nem azon magas célok felé, melyeket az emberiség magának kitűzött”.

De éppen itt a bökkenő! A férfivilág egy ideig még, meglehet, rezervált állást fog elfoglalni e kérdéssel szemben; de hova-tovább befogja látni, hogy itt nem közönynek vagy éppen gúnynak, hanem komoly megfigyelésnek van helye.

De a nők, a nők! „A nemzetgazdászok a kérdés nemzetgazdászati fontosságát kötötték a nemzet szívére, a paedagogok a nevelészet feladatát emelték ki a nőkérdésben, a bölcsészek s humanisták annak ethikai jogosultságát ismerték fel. A legszabadelvűbb szellemek szövetségeseink; csak egy hiányzik még, és ez – a nők! Magát a közvéleménybeli harcot kiálltuk; mert megnyertük részünkre a legkitűnőbb és legjobb férfiakat; de

még mindég hiányzanak a nők”, így nyilatkozik egy asszony.

A nőknek ez okból elengedhetlen kötelessége tőlök kitelhetőleg mindent elkövetni, hogy a kérdés mind elméleti, mind gyakorlati oldaláról kellően megvitatassék, egészséges életnézetek közvetítenek s így a közvélemény nálunk is jó irányban praeparáltassék. Mennyit lendíthetnének a jó ügy előmozdításán a nőegyletek, nőképző intézetek s gazdasszonyi egyletek, ha feladatukat helyesen fognák fel, ki ne látná be; ok volnának első sorban hivatva, a hagyományos előítéleteket eloszlatni, a józan, praktikus felfogás részére proselytákat toborzani, üdvös reformokat kezdeményezni, az akadályokat elgördíteni s a női munkakeresetnek mindég új s új tért foglalni. És nem tagadhatni, hogy némelyek e tekintetben csakugyan elismerésre méltó ügybuzgalmat tanúsítanak, de sokan, sajnos, téves irányban haladnak. Nem ismervén – megvallom – az u. n. nőképző egyletek működését alaposabban s körülményesebben, s különben is, a hol csak szerét tehetem, tanácsosabbnak tartván nők nyilatkozatára hivatkozni, jónak látom erre nézve is egy nő védőszárnyai alá menekülni.

„Sie (die Bildlingsvereine) fördern in altherkömmlicher Weise das alte hergebrachte Treiben der faden-scheinigen Vielwiszerei, fördern den Musikunfug eines unreifen Dilettantismus, auch in althergebrachter Weise, stempeln Unwesentliches zum Wesentlichen, übersehen über ihre kleinlichen Veranstaltungen die groszen erziehlichen Zwecke, überbieten sich in öffentlichen flunkernden Versprechungen, um den Zuzug Unmündiger auf sich zu richten. Sie sind also eigentlich keine Bildungsvereine, sondern mehr Casino's zum Zwecke des Amüsirtseinwollens, die mit Vergnügungs- und Zerstreungsveranlassungen ostentiren, indem sie täglich durch Zeitungsreclamen dazu auffordern und dadurch den Ernst der Frage in Misz-credit bringen. Genug, sie machen sich durchweg eines verfehlten pädagogischen Verfahrens schuldig und verkehren dadurch das Principe.

Ha így fogják fel a nőképző egyesületek feladatukat, akkor csak növelik a bajt, melyből már úgy is elég kijutott. Helyesen cselekedeznek, midőn a nő szellemi látkörének szélesbítésén munkálkodnak; de helytelenül, ha az erkölcsi elvek megszilárdítását és a hasznos, praktikus tevékenységre való képesítést vagy egészen elhanyagolják, vagy csak másodrendű dolognak tekintik.

2. De tegyen továbbá az állam is már egyszer valamit, hagyja el azon merev álláspontot, melyről eddig a nőt mint nem is létezőt, az állami kötelekekből egészen kítaszítottnak tekintette, egészen a férfi gondjaira s önkényére bízva őt, mintha a nőnek nem is volnának kötelemei az állam iránt s az államnak semmi jogai a nő számára. Adjon tetteleg is üdvös intézkedései által kifejezést azon igazságnak, mely szerint az ő, az állam s társadalom boldogsága a legnagyobb mértékben a nők közreműködésétől függ, hogy ezek sorsa s állapota e szerint reá nézve éppen nem indifferens dolog, ellenkezőleg oly jelentőségű, mely a kormány s államférfi figyelmét a legnagyobb mértékben megérdemli. De miáltal teheti ezt? Talán csak az által, hogy a nők munkaszabadságát proclamálja s törvénycikkbe foglalja. Ezzel ügyöket nem viszi előbbre. Képesítse őket a munkára, nyújtson nekik alkalmat magokat kiképezni. Nyisson számukra külön intézeteket, melyekben úgy szellemi látkörök kiterjesztésén, mint munkaképesítésökön munkálkodhassanak. Állítson úgy humanisticus, mint reális irányú tanodákat. Jussanak már egyszer füléig is a nevelésügy barátai s szülők panaszai, hogy széles Magyarországon alig van nőnevelő intézet, mely a modern társadalom igényeinek megfelelne,

Oh de éppen ez, a tanügy, ez hazánknek Achilleusi sarka. Pedig hát minő sürgés-forgás e téren is az új aera beköszöntése óta! Csakhogy itt is alkalmazhatni, amit Platen egy más korra mondott: „Geschehen ist viel, aber es mangelt die Tat”. Mennyire szívén fekszik ez mindenkinek; a politika után a legtöbb ember könnyen a népnevelés szent ügyével foglalkozik: csakhogy ezzel is úgy mint azzal, a nélkül hogy valamit is értene hozzá. Minő gyönyörű beszédeket hallunk a költségvetés tárgyalása-

kor; az ember keble kitágul s örömkönnyek közt gondolja magában: a mely nemzetnek fiai ily magasztosan gondolkoznak a míveltség és tudományról, s beismerik és nyíltan hirdetik, hogy korunkban a népek nagysága s boldogságának alapját a míveltség s nem a nyers erő képezik, a kik meghajolva nemzetünk büszkesége, a nagy Eötvös szelleme előtt, belátják, hogy a culturán kívül egyesegyedül Isten rendkívüli kegyelme menthet meg bennünket az elpusztulástól, ott bizonyára gyönyörűen állhatnak e részben a dolgok. Nem nőtte-e ki magát a tanügy csaknem minden tekintélyesebb lapnál rendes rovattá, nem hoznak-e vidéki közlönyeink is hasábokra menő cikkeket a népnevelésről, nem hangoztatják-e mindenütt a tanügy reformjának szükségességét, nem hallunk-e bölcsnél bölcsőbb nézeteket annak mikénti eszközléséről, a vezérelvekről s a kivitel módozatjáról. Kell-e ennél több? Vádolhatja-e valaki akár a kormányt, akár a társadalmat közönnyel? De ha aztán azt tapasztaljuk, hogy kormányunk az esztelen baromfiak tenyésztésére csaknem annyit praeliminál, mint az emberi barmok neveltetésére, hogy Bécs városa egyedül csak pár ezerrel áldoz kevesebbet tanügyi célokra, mint az egész magyar állam, és midőn aztán azt látjuk, hogy – mondja aztán valaki, hogy nem tudunk gazdálkodni – kormányunk a közoktatásra szánt pár millióból is többletet mutat fel... Van ebben valami végzetszerű, baljóslatú! Sokszor álltak már nekem azzal elő, hogy a hazánk s külföld közt vont párhuzam helytelen, miután nálunk sok intézet alapítványokból tartatik fen. Erre, bár sokat lehetne mondani, csak annyit jegyzek meg, hogy az olyan magánalapítványi intézet, mely a solid intézeteknél megbuktatott tanulónak pénzért szolgáltat ki érettségi bizonyítványt, hasznosabb az államra, ha bezáratik, eltöröltetik. Az ily intézetek nyújthatnak humbugbölcsességet, nevelhetnek proletárokat, félmívelt, kétes jellemű egyéneket, de nem embereket s polgárokat a szó valódi értelmében. És én éppenséggel nem hódolok a nézetnek, hogy jobb, üdvösebb a milyen-olyan, képzettség, mint semilyen. Társadalmi életünk szomorún meg-

cáfolja e nézetet. A valóban művelt, értelmes emberrel s a bolonddal egyaránt könnyű elbánni; azzal lehetséges az eszmecsere és a capacitatio, ezt elcsukatjuk. De a fél-művelt és félbolond emberek...: ezek a társadalom átkai s az államok sírásói! De hagyjuk ezt; sokat lehetne erről beszélni; folytassuk inkább, mit tapasztalunk még tanügyünk terén.

Azt tapasztaljuk, hogy országgyűlésünk sok apró, olykor csak egyesek érdekeit előmozdító törvényjavaslatokat már rég letárgyalt, a tanügyre vonatkozókra még mindég nem ért rá, hogy e részben toldozva-foldozva valóban százanódó hányattatásnak vagyunk marttyrjai, és nem a haladásnak fenkölt harcosai. Vagy talán a sajtó s közönség karolja fel meleg, önzetlen szeretettel az állam mostoha gyermekét? Mentsen Isten az ily anyai szeretettől, az ily ápolástól! Hol a világon tapasztalható nagyobb közöny és részvétlenség a szülők és közönség részéről úgy a gyermekek előmenetele, mint ezek tanítói fáradsága iránt? Az a mód pedig, melylyel a sajtó nagy része a tanügygyel s annak képviselőivel foglalkozik – mert tagadhatlan, hogy sokat foglalkozik velők, – az lendít ugyan a szent ügyön, de nem előre, hanem hátrafelé.

Ne ítéljük tehát a mozgalom nagysága után. „Egy hajón, mely csendes tengeren kedvező szelekkel gyorsan halad célja felé, alig vesszük észre, hogy mozdul; míg a másik szélvészről hányatva, hullámról-hullámra emelgetik, s e hányatás között csaknem egy helyen marad. Soha a haladást a mozgalom nagyságából nem ítélni meg.” (Eötvös).

Hanem ítéljük a mozgalom, törekvéseink eredménye, a nevelés gyümölcsei után. Oh pedig ezek láttára hajunk szálai égnek merednek!

No de a figyermek kiképeztetésére nézve mégis csak teszünk valamit, a leányok neveltetésével ki törődik azzal? A mit Fenelon mintegy 200 évvel ezelőtt a nőnevelés állapotára nézve mondott: „Rien n'est plus negligé que l'education des filles”, áll teljes mértékben ma is és pedig nemcsak Franciaországra, hanem ránk vonatkozólag is.

3. Az állam után a társadalomnak, a községnek és a magánosoknak is fel kell karolni a nevelés ügyét. Minden egyesnek kötelessége, a maga részéről mindent elkövetni, hogy legalább minden nagyobb városban a korigényeknek megfelelő neveldek állíttassanak, a meglevők pedig a megváltozott társadalmi viszonyoknak megfelelőleg átalakíttassanak, – és a társadalomnak kötelessége minden jóakaró törekvést e tekintetben gyámolítani, hállával s elismeréssel fogadni. Nevelő intézeteink legnagyobb része csak az elemi ismereteket közvetíti; ez után hová küldessenek a leányok további kiképzetés végett? A kevés számú felsőbb leány neveldekbe? Ezek tömémentelen pénzbe kerülnek. És minő a nevelés, melyben érte leányaink részesülnek! Vagy otthon folytassák kiképzetésüket nevelőnek vezetése mellett? Ezt is csak a módosabbak tehetik és az ily nevelésben sincs sok köszönet. Mit tevék legyenek a szegényebb sorsú leányok, hová a középosztálynak nagyobb része tartozik? Kénytelenek otthon maradni, az elemi ismeretekből táplálkozva, melyeket a zárdából hoztak magokkal, s melyek új tápot nem kapván lassankint szintén elpárolognak. Valóban megmagyarázhatatlan dolog: a nőtől végtelen sokat kívánunk; legyen jó feleség, jó háziasszony, derék anya, mívelt társalgó, fenkölt szellemű, megtörhetlen erényű, igaz honleány; de hogyan, miképpen válhatik ilyenné ... arról senki sem gondoskodik, törődjék maga vele. Vagy talán a nőnek is készen, bevégzetten kell létre jönni, mint Minervának Jupiter fejéből.

4. Végre vajmi üdvös volna felolvasásokat vagy még inkább előadásokat rendezni, természetesen okszerűen, célszerűen. Először is szem előtt kellene tartani a célt, melynek előmozdítására törekszünk, azután pedig a hallgatóságot, melynek számára felolvasást tartunk. Ha oly dolgokat választunk fejtegetésünk tárgyává, melyek a hallgatóság igényeinek meg nem felelnek, vagy a melyek alapos átértésére az kellő előkészültséggel nem bír, ha itt is csak önző fitogtatás vezet bennünket, ha mindjárt a hallgatóság csak annyit visz is magával haza, mint a mennyit hozott, – hasztalan munkát végzünk,

Oly egyéneknek kell tehát összeállni, kik elég értelmesek belátni, mire van szükség, s elég erősek lemondani a csodálatos dicsőségéről s megelégedni a tudattal, hogy valamit használtak. Kezdetben, tapasztalásból tudjuk, csak kevesen látogatnák az ily felolvasásokat; de végre is, ha a rossz példa vonz, talán a jó is csak bír egy kis vonzerővel. Későbbben egy kis bemeneti díjt is lehetne megszabni. Néhány krajcárt csak áldozhatnánk tán a tudomány oltárára is, ha egy báléjre olykor százakat nem sajnálunk.

És ezzel elmondtam azt, a mi szívemen feküdt; elmondtam sokat, a minék ki kelle törni, mert régtől forrt már bennem. Csak önökhöz intézek még pár szót, nyájas nőolvasóim! Gondolkozzanak előbb, azután ítéljenek. Hogy fog ítéletök kiütni, nem tudom. De legyenek meggyőződve, hogy a mit írtam, nem könnyelműn, tanulmány nélkül tettem papírra, hogy csaknem minden állításomat tényekkel képes vagyok igazolni, és hogy mindenben a legtisztább szándék s legmélyebb meggyőződés vezette tollamat. Lehet, hogy egyben-másban tévedtem, hiszen én is csak ember vagyok. Ez esetben tekintsék a forrást, melyből nézeteim fakadtak – Absicht ist die Seele der Tat –, és azon magasztos célt, melynek megvalósításához erőmhöz képest járulni óhajtottam. Meggyőződtek szándékom s indokaim nemességéről, tévedéseimért nem fognak keményen ítélni.

E tudat megnyugtat, megvigasztal.